

1890.

Auhinnaföð

370 268,

1

I

Horn, Adolf

Motto: „Aho”

1.
1. detsembril 1932. Kõnnustatud esimese
gubernia raamatukesk-
Autor: stud. theol. Adolf Horn.

Karuse kihelkond

säilinud

Kirikuvisitatsiooniprotokollide
valgustusel.

11A

26.17.

Materjalina kasutatud:

(prof. O. Sild'i „Kodumaa kirikuloo”
loengud ja) visitatsiooniprotokollid:
1586.^{x)}, 1593.^{x)}, 1603.^{x)}, 1694.^{xx)}, 1707.^{o)}, 1716.^{xx)}, 1739.^{xx)},
1749.^{xx)}, 1769.^{xx)}, 1792.^{xx)} ja 1811.^{xx)} aastast; ja
1641.^{oo)}, 1645.^{oo)} ja 1654.^{oo)} a. visitatsioonide
relatsioonid ja 1641. a. vis-
memoriaal.

x) prof. O. Sild'ilt

xx) Karuse kiriku arhiivist

o) Riigi Keskarhiivist k. EKA I (502)

oo) " " " " k. EKA I (495)

Lisu.

Lissejuhatus

D/371140

lhx

2.

Karuse kiriku asend ja kihel-
konna piirid

11.

1. Kiriku visitaatorid ja visita-
tsioonid kaikin

12.

Visitatsioonidel esitatud küsimused

25

2. Kiriku ajaloosse puutuvad
andmed

44

a) kiriku fundatsioon ja dotatsioon
b) välised ja sisemised suhted
koguduse elus

49

3. Kiriku varandus

a) kiriku surnuaed, kabel

52

b) kiriku mõisahooned

59

c) kiriku maad

63

d) kiriku legaadid ja vallasvara

67

e) kiriku dokumendid

73

4. Kiriku ametnikud

a) õpetajad

75

b) kister ja kooliõpetajad

77

c) kirikumees

80

d) wõõrmündrid

82

e) usuteaduse kandidaadid
ja üliõpilased

97

Lisue (järg)	lkr.
f. Õpetaja sissetulek	99
g. Õpetaja ülesanded	108
5. Koguduse elu	
a) usuelu	124
b) külbliline elu	139
c) kultuurelu	145
d) rahva unelised nõmbed ja waated	150
e) haridusline elu	154
f) koguduse hoolikande tööt	157
g) koguduse sotsiaalne elu	159
h) waherord talupoegade ja mõis- nikkude, talupoegade ja õpe- taja, õpetaja ja mõisnikkude vahel	162
6. Kiriku ilme pietistlikel ajal	168
7. Nõmendid kiriku üldise arenemise astme ja seisukor- ra iseloomustamiseks	170.

XV sajandil tekkis üldkirikus aeg, kus reformkirikukogusid kokku kutsuti, et wäärnähteid kõrwaldada kirikuelus. Need ei jätnud mõju avaldamata ka meie maa kirikus. Tõusis püüne, meie maa pärisrahwale ristiusku enam südamusse tuua. Maaisandad astuwad kokku talupoegade seisukorra parandamiseks. Walgas ära peetud esimesel maapäeval, a. 1422, seati kokku üldine maakorraldus, milles kiriklikud parandused suur osa etendasid. Avaldati soovi, et kultuse kõrwal suuremat rõhku pandaks õpetusele ja samuti ka jutlusele. Maa rahwa waimlise ja kõlblise tasapinna tõstmises pidid wasallid preestritele abiks olema. Räägiti sellest, et wahete-wahel pidi ette tulema ka ristimise ärapisemisi. Ristimise ärapisemise eest määrati surmanuhtlus. Samal maapäeval avaldati soovi, et wasallid walvaksid selle järele, et talupojad ka paastuksid, ja et nad korralikult abielus elaksid. Naise röövimise eest, ka wõõra naise röövimise eest,

pidid süüdlased langema surmanuhtluse alla. Walga maapäew on olnud eeltöös järgnevaile provintsiaal-kirikukogudele 1428. ja 1437. aastaist. Provintsiaal-kirikukogude statuudid on väga väärtuslikuks materjaleks autentsest allikast, selle kohta, milline oli olukord sel ajal meie maal. Nende kirikukogude otsused on nähtavasti üldised. Tüütakse maa pärisrahva elu enam kristlikustada, vaimulikude tasapinda tösta ja vagaduse aparaati tösta, et ta sügavamatele iseloomudele rahuldust suudaks pakuda. Paavst Innocenz III oli lubanud vastu tulla selle maa elanikkude kombetele alguses. Nüüd arvati, et tuleb täiesti täita abielu ja paastumise seadusi. Kirikukogu määrab oma kaanonitega kindlaks seda, mida preestrid pidid rahvale õpetama. Tüia kuulus: 1) Meie Isa palve, 2) Ole tervitatud, Maria " 3) Kristiuse sümboli 12 osa * 4) 10 käske 5) juhatus, kuidas pühil ja sakramendil toimuda 6) 7 sur-

* Arvati, et iga apostel on sümbolile ühe osa annud

mapatu teada andmine rahvale. - See ~~ole~~ aade, mida katoliku kirik üles seadis rahva õpetamise suhtes. See programm pole suur, kuid ta on siiski suurt vaeva nõudnud õpijailt ja õpetajailt.

Ebausu kaotamise kohta käivad mitmed 1437 a. provintsiaal-kirikukogu kaanonid. Nii räägitakse ühes kaanonis, et maa päriselanikud olla pühureid maha jätnud ja aiustavat pikset (Taarat), ootavad omale õrme ussidelt, madudelt, ka puudelt. Katoliku kiriku väimulikud tundsid ära, et on olemas meie maal niisuguseid kabeleid, mis ei ole väimulikkude kontrolli all, ja kus paganlikke ebausukombeid peetakse. Edaspidi lubati ehitada kabeleid piiskopi loal. Veel kuuleme provintsiaal-kirikukogu otsustest, et meie maal on neid, kehtlevikku kuulutavad ja nõialaule laulavad. Neid kästakse ekskommunitseerida ja ainult surmahädas neid kirikusse vastu võtta. Öeldakse, et talupojad matavad omad surnud

mitte pühitsetud surmaaedadele, vaid oma vana-
dele matuse kohtadele — kalmudesse, ja sa-
muti peavad [eestlased] seal, peiesid. *)

Tähtsamad kaanonid, mida see kirikukogu^{**)}
otsustas, tuli kantslist ette lugeda, muudugi eesti
keeles. Kirikukogu konstateerib kurbusega, et ei
ole ametis mitte üksnes harimatuid, vaid ka tum-
me vaimulikke. Kirjutatakse ette, et aasta
jooksul peab preester omal kulul endale palka-
ma rahva keelt mõistva kaplaani.

Provinttsiaal-kirikukogu 1437. a. nõudis, et va-
sallid ka preestritele abiks oleksid maarahva
õpetamises. Kuid selgus, et vasallidelt polnud
toetust loota, sest nad olid vastolus maaisanda-
tega: poliitilistel põhjustel olid linnad ja vasallid
sagedasti taxistamas maaisanda toiminguid.

Et provinttsiaal-kirikukogu otsustel ei olnud
tagajärgi rahva olukorra parandamisel, siis püüab
XV sajandi pöördel Lääne-Saaremaa piiskop
Johann III Orgas (1494 - 1515) reforme teostada.

*) Söömaeg. **) 1437 a.

Aastal 1496 oli ta juba kokku kutsunud võhikute si-
 nodi, nähtavasti sinodaal tunnistusmehed, et uurida
 piiskopkonna kõlblist ja vaimlist seisukorda. Hiljem,
 a. 1500 kutsus ta Haapsalusse provintriaal sinodi,
 rahva kõlblise ja vaimlise elu tõstmiseks, ta kohus-
 tab vaimulikke muretsema kirikukogude statuudid
 ja nende järele elama ning talitama. Ta töötab väl-
 ja kava, mis näeb ette, kuidas vaimulikke peavad ka-
 tekiseerima ja millest. Seda instruksiooni ongi* pe-
 tud Kievel'i eestikeelseks katekismuseks. Nähta-
 wasti põhjineb see arvamine eksitusel. Orgas an-
 nab ka nõu, et iga preisa peaks seletama katekis-
 must oma lastele ja pererahvale. Johann III Orgase
 järeltulija oli Johann IV Kievel, kes sai Saare-
 Läänemaa piiskopiks a. 1515. Kievel on mitmed
 sinodid pidanud. Meile on säilinud teated 1517a.
 peetud sinodi kohta, millisel ta annab välja määru-
 sed vaimulikkude ja nende eluviiside kohta. Ta
 teeb vaimulikkudele ülesandeks muretsema ärakir-
 jad kirikukogu määrastest ja annab välja liikuwate
 pühade tabeli. Varsti sellele sinodile järgnesid mit-

* mõnelt poolt

med eskirjad vaimulikudele: nõuti, et nad peavad kiriku inventaari ja muu varanduse kohta nimekirja pidama. Kievel oli ka see, kes preestritele katekismuse valmistas. Preestrid pidid ära kirja muretsema sellest katekismusest, piiskopi kantseleist, nõnda kui das see tavaliselt viisiks oli.

Vist on meie maal juba XIII sajandil kirikuvisiitatsioonid peetud. Sellel ajal mainitakse maksukohustusi visiidatsioonide eest, millest peame järeldama, et meie maal kui katoliku maal on visiidatsioonid toimunud. Kahjuks ei ole aga nende visiidatsioonide kohta andmeid säilinud. Kieveli suurem töö oli visiidatsiooni korra kohta määruste andmine. Selle visiidatsiooni korra alusel mõisteti kohut süütegude üle, millised visiidatsioonil ilmsiks olid tulnud. Kieveli visiidatsioonidest on mõned meile säilinud, samuti ka tema poolt välja antud visiidatsiooni kord. See sisaldab 18 küsimust, ja annab meile täpse pildi sellest, kuidas visiidatsioon toimus. Esimeheks oli piiskop ehk tema äraolekul offitsiaal, kes visiteeritavaid vanneutes ristilöödvu kuju ees, et nemad midagi ei varjaks,

2. nähtavasti pidand preestrid juhtival ajal katekismuse

ja et nad kättemaksu hinna midagi ette ei võtaks. Vaadeldakse paganate kombede jäänuseid, samuti ka süütegusid Jumala 10 käsu vastu. Kõsitletakse, kas on neid, kes vanimaid põlgavad ehk neid löövad. Esineb küsimus ka 6. käsu kohta, abieluliste truudusest, ja ^{abikaasaste} mahajätmise kohta. Kõsitletakse, kuidas preestrid oma kohuseid täidavad, kas nad võtavad liiga maksu, kas nad peavad kõrtse,* (ja ka talupojad), milline ajaolu sagedasti terved külad hävitavat ja inimesi vargusele ajavat. Selle järele kui visitatsioonide järgi koguduste seisukord oli selgunud, tõi Kievel ette väärnähtused vasallide päeval, näitena a. 1521 Haapsalus, kust ta esineb süütegude rõhutamisega, mille vastu tulevat võidelda: kõrtside pidamise vastu, talurahva õpetamise vajaduse suhtes jne. Väimulikuid oma keskel siid otsusele tulnud, et on hädavajalik asutada Līvimaale ladinakool, (praeguse gümnaasiumi kohane) ja et selles peaksid ettevalmistamist leidma maarahva lapsed. Kievel soovitas kooli

David Dubberch, koguduste visitatsioon

---

* nähtavasti pidasid preestrid juhtival korral kõrtse

asukohaks Tartu või Vana-Pärnu. Talurahva eest hoolekandmises otsustatakse, et iga isand paneks ametisse ühe vaise, kes talurahvast õpetaks.

Kuni 1561. aastani, mil Eestimaa, [mis 1346. aastal Taani valitsuse alt Saksa ordu kätte oli läinud,] alla heitis protestantlisele Rootsi valitsusele, jäid piiskopi ja doomkapitel Tallinnas katoliiklasteks. 2. augustil 1561 määras Rootsi valitsus, et Tallinna linna superintendent Mag. Johann Robert von Geldern ka Eestimaa kihelkonde visiteeriks, õigusega, maakoguduste õpetajaid ametisse seada ja vallandada. 1565 aastal anti Geldern'ile „ordinarius“ e tiitel, missugune 1569 aastal piiskopi tiitlaks muudeti. Peale Geldern'i surma jäi Eestimaa 10 aasta kestel ilma vaimuliku ülemkarjaseta, kuni Rootsi kuninga Johann III a. 1582 Mag. Christian Agricola Abbot, nimetas „Tallinna piiskopiks ja Haapsalu administraatoriks“, kellele Pontus de la Gardie poolt abiliseks Tallinna doomkiriku praost David Dubberch, maakoguduste visitaatorina,

2
mit an dem 1

v. W. Wall

määrati. Agricola koostas visitatsioon instruksiooni, millega avaldati 5 jaan. 1586 aastal. Selle põhjal tahab ta maal kiireks korras reformatsioon teostada ja igal aastal sellele järgnevalt kogudusi visiteerida 2aadliku või kanaanõuniku ja ühe visitatori kaastgevusel. Selleks otstarbeks seab piiskop sisse visitatsioon raamatu, milles igale kihelkonnale, maakondade järjstuses, on määratud foolio külq. Järgnevalt visitatsioonist antakse vastavale kihelkonnale aegsasti teada.*

Teatawasti oli Rootsis konsistorium puht waimulik. 1638. aastal tuli korraldus, et ka Eesti maal see oleks puht waimulik. Amalikud visitatorid jäid sel põhjusel ära. Eestimaa piiskopi amet püsis kuni 1710 aastani, kuid piiskopi koht oli paljud aastad (1586-1638) tühhi.

Riütelkond ei olnud oma esinduse ära jäämisega (visitatsioon komisjonist) rahul. Anti kaebusi, ja 1663. aastal määratakse jälle ilmalikke liikmeid, kuid visitatsioon komisjoni esimeheks jäi piiskop. Piiskopi ameti kaotamisega* anti konsistoriumis

* 1715 aastal

* R. Winkler. Der estländische Landkirchenvisitator David Dubberich und seine Zeit (1584-1603) - lks. 4 ja 5.

esikoht ihele maanõuniku (Landrat)

Riitlikond oli tahtnud vaimuliku ülemõigust kiriku suhtes endale ja pööranud palvega Wene walitsuse poole. Sealt ei olnud veel vastus tulnud. Sellepärast võeti visiidatsioonidel kaasa Tallinna doonkiriku õpetaja, kes oli siin ^{vaimuliku asjus} nagu piiskopi asetäitja, kuna konsistooriumi esimeheks oli ilmalik.

Karuse kiriku asend ja kihelkonna piirid

Karuse kirik asub $58^{\circ} 38' 16''$ põhja laiusel ja $6^{\circ} 38' 14''$ lääne pikkusel Pulkovost. *)

Karuse kihelkonna piirideks on:

Põhjast - Lääne meri

Idast - Lihula ja Mihkli

Lõunast - Tarbla

Lõuna-läänest - Lääne meri

Läänest - Hanila.

*) E. H. Busch. Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der ev. luth. Gem. in Russland 1867 II l. 1145-1

1. Kirikku visitaatorid ja visitatsioonide
käin.

16. juunil 1586 aastal

Visitaator: David Dubberch

17. juunil 1593. a.

Visitaatorid:

David Dubberch, esimees

Baltasar Diddé, õpetaja

Elias Dubberch, õpetaja

Niels Tomasson, kihula valitseja (Amptmann)

Erich Martensohn, Matsalu valitseja.

Dominica Reminiscere[†] 1603 a.

Visitaator: David Dubberch

6 veebruaril 1694 a

Visitaatorid:

Joachimus Saleman D, piiskop

Georgius Emmerich Arnold, Põide õpetaja

Johann Zimmermann, Hanila õpetaja

Petrus Koch, Jüri õpetaja

Mag. Christian Hoppius, Tallinna konsist. assessor
& notar

^{*)} 2. paastu pühäl

Hinrich Gutsleff, praost, Kullamaa õpetaja
 Joachim Salemann, Mihkli õpetaja
 Joh. Fried. Gernet, Vigala õpetaja
 Frieder. Mich. Francke, sekretär.

24. juunil 1749 a.

Visitaatorid:

J. G. J. Stackelberg, konsistooriumi esimees
 Joachim Salemann, praost, Mihkli õpetaja
 Michael Levanus, Lihula ja Kirbla õpetaja
 Hermann Levin Schmidt, Väike Maarja õp.
 Friedrich Michael Francke, sekr.

24. juunil 1769 a.

G. L. v. Wrangell, konsistooriumi esimees
 J. Pauker, praost, Järva-Jaani õpetaja
 Friedrich Levanus, Lihula õpetaja
 J. E. Kiesov, sekretär.

õp. Mickwitz, Lihula ja Kirbla õpetaja
 õp. Puschel, Hanila ja Warbla õp.

6. juunil 1792. a.

O. F. von Stackelberg, konsistoriumi esimees
 Otto Wilhelm Eberhard, konsist. assessor, Rapla õpetaja,
 Baltiski maakonna praost
 Anton Heinrich Lücke, Tallinna maakonna praost,
 Ambla õpetaja, kons. assus.
 Johann Friedrich Glanström, Haapsalu II praostkonna praost,
 konsist. assessor, Mikkli
 õpetaja
 C. A. Hoffmann, konsist. secr.

4. juunil 1811. a.

Hermann Ludwig von Löwenstern, konsist. esimees
 Gustav Carlblom, praost, konsist. assessor,
 Noarootsi õpetaja.
 Reinhold Johann Winckler, konsis. assessor, ülem-
 õpetaja
 Carl Andreas Hoffmann, secr.

Abilised koguduse katsutamisel
 sellekohasel ülesandel:

õp. *) Mickwitz, Lihula ja Kirbla õpetaja
 õp. *) Füsichel, Hanila ja Warbla õp.

*) Eesnimised pruuduwad.

17gale visitatsioonile elnes vajalik notifikatsioon, s. o. teadaanne nii hästi mõisapidajatele, kui ka kohaliku õpetajale. 1694, 1707. ja 1716 aasta visitatsiooniprotokollides ei mainita notifikatsiooni.

Visitatsiooni päeval algas koguduse jumalateenistus harilikul ajal ja peeti kohaliku õpetaja poolt jutlus. Ainult ühes visitatsiooniprotokollis (1739a) mainitakse, et peeti keelise jutluse kõrval ka saksa keelne.

1694 a. kirikusatsumisel laulab Karuse kogudus jumalateenistusel *Te Deum laudamus* Stahli viisil (nach des Stahlii Weise), muud laulud aga uuest eestikeelsest lauluraamatist *)

Koguduse õpetaja Joh. Georgius Philippi peab jutluse (ei ole mainitud jutluse teksti). 1707 a. visitatsioonil on ametis sama õpetaja ja jutlustab 119. Taaveti laulu 10, 11. ja 12 salvide alusel. 1716 a. visitatsiooni jutluse teksti ei mainita. 1739 a. võetakse kõne aluses 2 teksti, üks tekst Luuka ev. 14 peat.

*) Mag. Abraham Winkleri poolt välja antud 1656 a., 1673, 1693 trükitud Christophi Prenderani juures Räholis (Tallinnas)

tükist, kuna jutluse peatekst on 1. Korintuse kir-
jast 15. peatükist. Jutluses esile toodud mõtteid proto-
kollis ei mainita. Järgnes ühe visitaatori poolt kõne,
kelle nime ei mainita, ja sellele - katekisasiisioon.
Järgneva saksakeelse jutluse ajal, millise tekst
oli Matt. 7 p. 13. ja 14. salmidest, pidid wöörmünd-
rid-estlased ja vanemad taluperemehed wäljas ki-
riku ukse taga seisma, kust neid jutluse lõppedes
sisse kutsuti (lhc 2. prot. 1739. a.)

1749. a. peab koguduse õpetaja jutluse epistli teks-
ti kohta Jes. 40, 1-5 salmide alusel ja katekisee-
rib kogudust. Mihkli praost Sagemann, visitaator,
peab kõne Ew. 5, 14 salmi põhjal ja seletab, milles
sisab patuuni, ja kuidas inimene sellest üles är-
kab.

1769. a. visitatsiooni jutlus on Luuka ew. 12. p.
35-40 salmide alusel. Visitaator, Järwamaa praost
J. C. Pauker peab kogudusele kõne Jes. 53 p. 11 sal-
mi põhjal, näidates, kuidas juba igawesest ajast
kõik hinged, kes Jeesuse verega pidid saama lunas-
tatud, Temaale Tema Isa poolt lootati Tema hin-

gewaewa eest, ja kuidas Jeesus, pärast seda, kui
 Ta sai annud oma hinge süüohwiriks, laskis oma
 sulaste läbi, keda Ta aeg ajalt läkitab inimeste
 juurde, neile andma õnnistuse tundmist, mis sei-
 sab pattude andeksandmises, sisse nõude oma pal-
 ka. Jumal kõneleb sellepärast ka nüüdisaja rah-
 wale nõnda kui tolleaegse Israelile: „Teie Jeesus
 salemma tütreid ja Karuse koguduse rahwas, mõist-
 ke kohut Minu ja teie wahel: kas on õige, kir-
 ri pidada töötegija palka?“

Kogudust manitseti Isfanda Jeesuse verepal-
 ka mitte kauemini kinnipidada ja anti teada
 kirikukatsumise ststarb.

1792. aastal peetud visitatsioonil jutlustab
 õp. H. J. Middendorff selle pühapäewa (1 pühap. p.
 Kolmainu Jumala püha) perikoopide alusel, millele
 järgnes katekisisatsioon. Visitatsiooni awas praost
 ja assessor Lücke kõnega, Luuka ew. 10 p. 23. ja
 24 salmide põhjal, näidates jumaliku õpetuse
 Rasu Kristuse läbi.

1811. aasta kirikukatsumisel öeldakse rah-

wast wäga rohkesti kokku tulnud olevat. Jutlustes koguduse õpetaja, asepraost H. J. Middendorff ja katekiseeris kogudust kantslit. Sellele järgnes visitaatori praost Carlblomi kõne Eebr. 13 p. 17 salmi alusel.

Visitaatorite katekiseerimise toimimise kohta peale kohaliku õpetaja oma. Koguduselt nõuti usuõpetuse 5 peatükki oskust ühes Lutheri seletustega ja piiblitöö tundmist.

Üldpilt Karuse koguduse liikmete usuõpetuse oskusest ja usuliste tõdede tundmisest oleks visitatsiooniprotozellide^{x)} põhjal järgmine:

1694 a. teab kogudus hästi mitte ainult Lutheri katekismust, waid ühtlasi selle seletamist (Auslegung). 1707 aastal teawad noored viit peatükki kaunis hästi (ziemlich woll), wanemad mehed ja naised ei tea kuigi palju. Visitaatorid jagawad noortele kiitust ja sooviwad neile Jumala rohket õnnistust, wanu manitsewad nad ristiususeenam süveneda, kui seni nad on teinud. 1716 aastal leiawad visitaatorid kogudusel ristiusu alustes teatawal mää

x) 1694 a. peale, kuna sellest ajast peale on säilinud Karuse kog. kohta visitatsiooniküsimused.

ral kindla põhja olewat (einiger massen woll fundi-
 ret). 1739 aastal katsetarad visitaatorid rahvast
 lugemises, kui ka ristiusu tundmises. Lugemine oli
 kaunis selge, katekismuses olemaid Luthori sõnu tead-
 sid nad aga nõrgalt. Mis ristiusu tõe dedesse puutub,
 siis piiblike osas (quo ad historica)
 praistis olewat mõningaid teadmisi, aga, tõsisest
 armust (von einer wahren Gnade) ei olnud jäl-
 gegi näha.

1749 a. visitatsioonil katsutati kogudust lugemise
 osuses ja ristiusu teadmises. Suurem osa inimesi
 on lugemises osavad, õndsusloo tähttähelises mõist-
 mises leitakse koguduse liikmetel, välja arvatud noo-
 red, kaunis kindel alus olewat (Ziemlich gegründet),
 elu aga, mis Jumalast tuleb, on kogudusele, välja
 arvatud väga vähesed, tundmatu. Visitaator Schmidt
 seadis oma järgnevas kõnes Joh. ev 5 p 39. ja 40 salvide
 alusel koguduse silma ette, et igasugune lugemine ja
 täht-täheline tundmine ei saada mingit kasu, kui
 inimesed ei tule Kristuse enese juurde ja Temaalt
 elu vastu ei võta.

1769. aastal on visitaatorid katekisasiivoni tagajärgedega väga rahul. Nad tunnistavad, et koguduse õpetaja on palju vaeva näinud koguduse õpetamisega, kuna enamik inimestest mõistab luges, välja arvatud üksikud vanad inimesed. Vanade seas leitakse olewat mitmeid ärganud inimesed; ometi sooviti, et Issand ka siin oma tuld rohkem põlema süütaks ja noored enam süveneksid ristiusu tõdedesse.

1792. aastal leitakse noortel kui ka vanadel hea tundmine (gute Erkentnis), olewat usu tõdedes, ja noortel silmapaistev osavus lugemises. Visitaator, assessor Planstroem rääkis kogudusele Joh. ev. 15 p. 14 salmi põhjal Jeesuse õpetuse mõistmise kasust, mille saavutatakse ewangeeliumi ettekirjutuste usstavast jälgimisest, julgustedes kogudust alatud teel edasi astuda ja kasvada kristlikus meeles ja tundmises, et neis lähene tugewamaks weene, et nad on Jeesuse sõbrad, ja võiksid elus kui ka surmas rõõmsad ja kindlad olla.

1811. aasta visitatsioonis katsetas visitaator Carl-

blom koguduse noori lugemises ja usupoetuses, täis-
kaswanuid aga assessor Winkler, kellele olid selles
abiks Lihula õpetaja Mickwitz ja Hanila õp. Püschel.
Tagajärjed noorte kui ka vanade lugemises ^{oskuse} ning
usutundmises olid head.

Visitatsioonidel lasti katkisisatsiooni lõpul
koju minna noored mehed ja naisterahwad (junge
Mannsleute und Weibervolk wurde dimittiret) jäid
kohale aadlikud ja talupoegadest wöormündrid ühes
wanimate talupoegadega (auch die alten Bauern: vis. ¹⁷⁰⁷
lhx².) 1811 a. visitatsioonil öeldakse, et kohale
jäid peale naiste ja mõlemast soost noorte koju-
laskmist kiriku ülem-estseisja, taluperemehed, kü-
lakohtunikud, kubjased ja kirikuwöormündrid,
kes kogusid altari ruumi.

Visitatsioon toimub nii hästi Rootsi kui
ka Vene ajal kirikus ja nimelt altariruumis.

Visitaatorid esitawad kohalviibivatele aad-
likkudele, ametmeestele, s.t. wöormündritele, talu-
peremestele ja koguduse õpetajale terve rea küsimu-
si: Kästakse esitatud küsimustele töö tunnistust

x) vis. = visitatsioon x) lehekülg

anda (ein Zeugnis der Wahrheit abzulegen) julgusega.
(freimütig)

Küsimused võiks liigitada kahte suurde gruppi:

- 1) koguduse sisemise elu kohta käivad küsimused,
- 2) koguduse välismist elu käsitavad küsimused.

Nad esitatakse segamini, ainult ühel visitaatsioonis, mis all pool käsitlusele tuleb, ja nimelt 1739 aastal, on mõlemad liiki küsimused teineteisest eraldatud. Nagu eelpool tähendatud, oli see - üleminekuaeg, kus vaimuliku ülemõiguse pärast vaidlus käimas oli, kus Tallinna doomkiriku õpetajad olid konsistooriumi asepresidendid, ja nad piiskopi asetäitjatena esinesid. 1739 aastal esitab kiriku välisellu puutuvad küsimused vis. komisjoni esimees - maanõunik, kuna puht vaimulikud küsimused (sub specie interna et pure ecclesiastica) esitab Tallinna doomkiriku ülemõpetaja Chr. Fr. Mickwitz.

Karuse kog. õpetaja Lars (Laurentius) Vigäus'e aegsed visitaatsioonid^{xxx)} ei ole säilinud, on vaid ük-

^{x)} v. lks 11.

^{xx)} protokollid

sixud vastused või n. n. relatsioonid mõnele 1641., 1645. ja 1654. aastatel visitatsioonidel esitatud küsimustele, ja kaebepunktid (gravamina) Karuse koguduse õpetajalt, arvatavasti 1641 aastast.

David Dubberchi visitatsiooni protokollides 1586., 1593. ja 1603. a. ei ole küsimusi eraldi näidatud, arutlus koguduse elust sünnib küsimuste otsese järelalusena.

1739 a. visitatsioonil esinevad kahe sugused küsimused samas numbrijärjestuses.*) On küsimusi, mis sisaldavad kaks ja kolm üksikküsimust. Täpse sõnaluuse saavutamiseks üksikutes visitatsiooniproto-kollides on tähistatud sarnaste lütküsimuste osad**) tähtedega: a, b, c vastava järjekorra numbrijuures. Aastanumbriга tähistatud lahtris on märgitud küsimuse järjekorra number vastavas visitatsiooniproto-kollis.

Erisuguseid küsimusi Rootsi ajal esineb kõigest kaks. Need on:

1694	Küsimuse sisu
10	Was an Kirchenornat vorhanden?
18	Ob ein Kirchenblock oder Straf-Schemel vorhanden sey?

*) Nende eristamiseks olen märkinud punktvarmbesid küsimused tähega „e.“ = (ecclesiastica) **) kui nad esinevad lahkus

1707
Rwotfi

Visitatsioonidel esitatud küsimused
Uleminema aja küsimused¹⁾ Rootsi ajast Vene aega.

	1707	1716	Küsimuste sisu
	4 ^a		Wie es mit den Wochenpredigten gehalten werde?
	7.		Ob die adliche Jugend nach dem Vorschlag der Hochedlern Ritterschaft im Januario, Majo, Augusto und Octobri im Christentum examinirt werden?
	8.		Was für Gebeten bey dem Gottesdienst gebraucht würden, u. ob man sich darin nach dem Handbuch richte
	9		Ob so woll hohe als niedrige in der Gemeine bey Vorlesung des Evangelii und der Epistel etc anstünden?
	11		Was vor Tauff-formular gebraucht würde?
	15.		Wenn das Brod und der Wein, so anfangs consecrirt worden, nicht zureicht, ob der Pastor abermal in der Stille selbe gesegnet?
	26 ^b		Ob ein Hospital bey der Kirchen?
	28 ^b		Ob diejenigen, die sich nicht wollen unterrichten lassen, durch die Herrschaft darzu angehalten werden?
	40		Ob der Herr Pastor und Praepositus etwas ungewöhnliches im Kirchenbuch annotiret?
		26	Ob die Kirche in diesen Krieg und pest Zeiten an mobil- und immobilien was verloren?
		28	Ob die Kirche woll geschlossen? ~~Ob sich in diesem Kirchspiel Leute aufhalten, welche ein notorisch argwöhnliches Leben und Wandel f~~

*) Eriküsimused

Rootsi ja Veneaegsed

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1801
		9	9	30	25	8 ^a		4	7	75 ^c
			12	26 ^a	18	25	62	77		13
1	1	16	38 39	39 40	29 ^a 30 ^a	63 64		41		
		26 ^a	19	12	22	35		57 58	54	
								65	56	
		1		21	1			1	12	1
5		1			2			1	15	2
2	3	2 6	3	17	10					7
		4	18	11		39		63 62		
		5	28 ^a	20		21	43 ^b	63	53	

26
Küsimused ja ainult Vene ajal esinevad küsimused

Küsimuste sisu.

Ob eine Kirchenlade vorhanden, was darinnen verwahrt sey und wer die Schlüssel dazu habe? Ob mit dreyn Schlössern? (1707, 1716)

Wie für die Armen gesorget werde? nach den Gouverne-mentlichen Verordnungen? (1739)

Ob das Kirchspiel oder der Pastor Beschwerden wider ein-ander haben?

Ob die Bauern von dem Gottesdienst verhindert würden, dadurch dass sie spät des Sonnabends von der Arbeit kämen? (1708)
Ob die Bauern des Sonnabends der arbeit zeitig erlassen werden? (1716)
von ihren Herrschaften des Sonnabends gar zu lange mit Arbeit be-schwert und aufgehalten werden? (1739)

Ob des Sonntags auf den Hofen fahren aufgeladen werden?

Auf wessen Grund u. Boden die Kirche stehe?

Wer sich des juris patronatus anmasse?

Ob auch der Gottesdienst an Sonn- und Festtagen in der Kirche verrichtet werde?

Ob auch einige Beschwerden wegen der Krüge und Sabbats-entheiligung obhanden sei? reisen und weltlicher Geschäfte wegen? (1707)
der Sonntag entheiligt werde? (1769)

Wie es mit der Kirchendisziplin gehalten werde, ob auch die Übertretungen gebührend getroffen werden? Ob Kirchengerichte ge-halten und öffentliche Ärgernisse abgetan werden? (1749)

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
			8		~~7~~				75 ^a 6 ^b 11	
			13	35	29	4				
	11	10	20	34	24			6	8	9
			21		32	27 ^e	53	71	36	42
			25	6	5		23		18	
						6 ^e	22	25	17	20
			27	24	16		42		44	62
	5		26 ^a	20	13		5		13 ^e	
	4		28		38	9 ^e	56	64	59	

Kiesimused

Ob ein richtig Kirchenbuch von allem, als von Eintheilung der Stühle, des Pastoratslands und Einkommens und des Kirchenornats vorhanden? Ob ein ordentliches Inventarium vorhanden? (1792)

Was für Pastoratsgebäude und wie zu deren Bauunterhalt das Kirchspiel abgetheilet? Ob gehörige Sorge getragen werde? (1716)

Was für Land und Heuschläge bei dem Pastorath seyn, ob selbige Streuländer oder in ihren gewissen Grenzen und ob die Püster alles, was von Alters dazu gehöret noch immer habe? Was die Kirche für Einkünfte habe? (1792) Welches sind die bestimmten Einkünfte des Predigers? (1811)

Ob der Pastor auch fleissig visitire? jährlich die Hausvisitatio halte u. welcher gestalt (1792)? Wird auch das befohlene Hofsexamen angestellt? (1792)

Ob auch die Passionspredigten gehalten werden und ob die Zuhörer zu demselben einfinden? Ob in der fasten Zeit vom Leiden Christi gehandelt werde? worüber? und ob es nur allein in der Zeit geschehe? (1739) ob die Passionsgeschichte erkläret werde und an welchem Tage? (1792)

Ob die Bauern hier an gewissen Orten Abgötterei treiben? Ob der Aberglaube durch Segensprechen oder sonstem im Schwange gehe? Spricht hier überhaupt noch Aberglaube? (1811)

Ob die Bauern auch zu rechter Zeit zur Kirche kommen? und auch den Schluss des Gottesdienstes abwarten? (1716) und ob sich heute alle eingefunden? (1792) „Die Zuhörer“ pro „Bauern“ (1716) „fleissig und zeitig“ pro „zu rechter“ (1792)

Ob auch Kallmeten in Kirchspiel und wo (1694) Ob die Bauern noch die Haynen feierten und ihre Todten in die Kalmitten bringen? (1716) ob alle Leichen zur Kirche gebracht oder zum Teil in Kalmitten begraben werden? (1792)

x) Kiesimused waketada: 1792:- 11
1811:- 75^a, 6^b

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
			29	32						71
12	11	24		36	24	33 ⁹	54	40		74
		14			6				9	10
	1			1	1	1 ^e	6	17	23	27
										23
		2	2	20					13 ⁹	24
			27	19	23	38			58	21
			36	31	12	18 ⁹	33	46		66
										70
		1		22						

Küsimused?

Ob Lauff und Jahrmärkte bei der Kirchen gehalten und daselbst Bier und Brantwein verschenket werde? (1694)
 Ob Krüge nahe bei der Kirchen? (1716) *) Ob Jahrmärkte am Sonntage bey der Kirchen gehalten würden? (1707)

Ob der Küster zur information tüchtig, sein Ampt wohl exercierte, auch seine Gerechtigkeit richtig bekömmte? (1716); gebührende Gerechtigkeit gereicht werde? (1749); Ob derselbe könne zugleich Schulmeister? (1694)

Ob Kirchenbauern, [und wie viel (1811)] zu viel Hacken und Gesinder, wie ein jeglich Gesind heisse, was der Pastor von Ihnen vor Arbeit und Gerechtigkeit zu geniessen habe?

Ob man so deutlich und klahr das Wort Gottes lehre, dass so voll junge und Einfältige als andere fassen können? die Gemeine es hören, fassen und verstehen kann? (1811)

Ob die Zuhörer ihren Gottesdienst treulich und mit Andacht verrichteten (1707)? gehörige Devotion herzeigten? (1716) Kommt die Gemeine auch fleissig und ordentlich zur Kirche? (1811); bereisst sich die Gemeine während des Gottesdienstes ruhig und aufmerksam? (1811)

Ob Krüge bey der Kirchen (1707) und wie man des Sonntags sich in selbigen verhalten? (1716) Ob Unordnungen vorgehen? (1739) Ob vor und unter der Predigt in den Krügen Bier und Brantwein verschenket werde? (1792).

Ob man willig sey dem Herrn Pastori seine Gerechtigkeit zu geben? und auf was Art sie incassiert werde? (1769) und an welchem Tage? (1792) Welches sind die bestimmten Einkünfte des Predigers? (1811)

Wie die Kirche heisse, wann und von wem sie erbauet? (1694) wer dieselbe fundiert und ob keine Fundationsbrieffe vorhanden? (1716)

*) Kõrtside kohta vaata III küsimus
 alt poolt lagedes samal lihexüf'el.

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
	7	6		30				60/61	41	15/16
			11		27					
9/64		23		37				55	72	39
		2			14			8	2/3	3
										5
	7	7				27		45		
	4	17								
		30			11		3	11		
								13	53	14

Küsimused

Was für deutsche und undeutsche Kirchenvorsteher bei der Kirche sein? Was selbige für Douceurs geniessen (1769) Wie viel Bauer-Vormünder im Kirchspiel sind und worin ihre Verrichtungen bestehen? (1792, 1811)

Wie es mit den Kirchenrechnungen stehe, wer dieselben führe und wie die Mittel verwahrt werden?

Ob Küsterland [und wieviel (1811)] und Fleuschläge und wie diese Gebäude beschaffen? und wie seine Wohnung beschaffen? (1769)

Ob auch Kapellen oder Filialen zur Kirche gehören? viele 'pro, auch' (1792) und wie oft wird in jeder gepredigt? (1811)

Sind die Kapellen und die dazu gehörigen Gebäude in gutem Stande?

Wer ist verpflichtet die Kapellen im baulichen Stande zu erhalten, oder wenn es nöthig, selbige neu zu erbauen?

Ist der Capellhof umzäunt, und ein Beinhaus darauf vorhanden?

Ob die Delinquenten abzustrafen ein gewisser Kircheinmehrs verordnet?

Ob nach der Königl. Kirchenordnung und drauf erfolgten Declaration genau gelebet werde?

Ob die Wege und Brücken so beschaffen, das alle Zuhörer zu jeder Zeit des Jahres können zur Kirche kommen?
Ob die Kirchen Wege in gutem Stande? (1792, 1811)

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
			31	21	14	27	8	15		
								45		
2	3	2		3	3	19	4	12	12	22
4	2	3		5	4	3 ^e	10	16	14	49
				10	6		11	20	26	31
										30
				12	7		12	21		32 ^b
										32 ^a
				14	8					50
				16	9					
				23		9 ^{col}		67 ^c		
				25	17					

*) ecclesiastica

Küsnersied

Ob unter wehrendem Gottesdienst ein Kirchen-Wächter bei der Kirchen gehalten werde, der dem unnötigen Aus- und Einlauffen steure und der Pferde warte? Ob man unter dem Gottesdienst ein und auss gehe oder sonst einige Ungebühr verübe? (1707)

Ob zu rechter Zeit nemlich glocke 9 der Gottesdienst angefangen werde? (1707) und mit denen beibehaltenen gewöhnlichen Ceremonien verrichtet werde? (1716) Um welche Zeit? (1739)

Wie das Catechismus-Examen getrieben werde? (1707) Ob die Catechisation fleissig getrieben werde? (1716) und ob sich Jugend fleissig dazu einfinde? Ob alle Sonntage im Sommer? (1739)

Ob die Eltern ihre Kinder zu rechter Zeit zur Taufe beförderten? (1707) bringen? (1716)

Tauft der Herr Pastor die Kinder selbst oder lässt er solches ohne Not von jemand anders thun?

Ob die Noth-Tauffe oft und von wem sie verrichtet worden?

Wer tauft die Kinder bei der Capelle?

Ob man sich fleissig zur Bericht und H. Abendmahl einfinde? (1707) halte (1716)? Wie oft wird in der Bauer-Gemeine die öffentliche Communion gehalten? (1811)

Ob man ordinarie in der Kirchen communicire?

Ob man zum Fluchen und Schwoeren sehr incliniret sey?

Ob die Jugend gebührend fleissig unterrichtet und von wem es geschehen sey, ingleichen ob eine nöthige Schule eingerichtet? Wie es mit dem Schulwesen beschaffen sei, ob auch viele Bauern Kinder lesen können? Wer

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
			15					56	50	38
										39
			29 ^b		9					
				31		5	2	2	5	7 ^a
	5 ^d		33							
	11			37		12 ^a	29 ^a	49	37	41
				22	15		7	14		
		10		29 ^a	23	15				
						35	22	44	68	60
										58
										61
										37
	6									
			19							
							19	37		67

Kirsimused

die estnische Jugend informiere und ob Bauerschulen vorhanden? (1769) Ob und wie viel Bauerschulen im Kirchspiel vorhanden sind? (1792, 1811)

Besucht der Herr Pastor auch die Schulen?

Was für Gold, Silber & bey der Kirchen gefunden werden?

Ob der Kirchhoff voll umschlossen? Ist der Kirchhof oder Begräbnisplatz umzäunt? (1811)

Ob nöthige Sorge vor dem Kirchen-Bau getragen werde?

Ob einige Studiosi im Kirchspiel? Ob und wie viel Candidaten und Privat- Informatores [Jugendlehrer (1811)] im Kirchspiele sind? (1792)

Ob die Eltern ihre Kinder, wann sie zu denen Jahren gekommen, dass sie dem gottesdienst bey wohnen können, mit sich nach Kirche nehmen?

Was für güther zu diesem Kirchspiel gehörten und wie viele Hacken selbiges aus machen?

Ob sich Ehe gatten finden, die eine Böse Ehe führen? oder sich gar verlassen haben? (1811) Ob Eltern und Kinder ihre Pflichten erfüllen? (1792) Ob uneinige Eheleute im Kirchspiel sind? (1792)

Gibt es Eltern und Kinder, die ihre gegenseitigen Pflichten aus den Augen setzen?

Was der Pastor an accidentien als für copuliren, abkündigen, tauffen, Beerdigung der Todten von allters und noch benömmne? Ob die gewöhnlichen Acciden-tien gehörig abgetragen werden? (1749, 1769)

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
.			22				36	34	47	68
				13			15	76		
3					34		43	67 ⁴	62	51 ⁵
8 ⁶	9					3	1	5	4	4
						7		10		11
						8 ⁶				
						10		3	6	7 ⁶
						13	18 ⁶			
	6					16	[21 ⁸]	43 ²	63 ⁴	53
						17				

Küsimused

Ob von denen neuen Hofsclaven und Bauerländern so nach dem Hofe bearbeitet worden, der Pastor auch sein Gebücker bekommen?

Wie es mit der 6 Wöcherinnen Kirchengang gehalten worden?

Ob sich in diesem Kirchspiel Leute aufhalten, welche ein notorisches ärgerliches Leben und wandel führten?

Wenn dergleichen öffentliche Ärgernisse in der Gemeine da sind, bemüht sich denn auch der Herr Pastor ihnen durch seine Ermahnungen zu steuern?

Ob die Kirche und Pastorats Gebäude in brauchbaren Stande? die Küsterey und die dazu gehörigern Gebäude in gutem Stande? (1811)

Was die Kirche sonst von revenuen habe? oder Capelle für Einkünfte? (1811)

Ob eine Sacristey bey der Kirche?

Ob ein Beinhaus auf dem Kirchhofe?

Wie es der Praepositus mit dem Empfange und Ein-cassierung der Perechtigkeit zu halten pflege?

Wie ofte des Jahres Kirchengericht gehalten werde? und ob in demselben die offenbare Aergernisse gebührend abgethan werden? Werden auch Kirchengerichte gehalten? (1811)

Ob eine schriftliche Instruction von Kirchen Ver-steher bey der Kirche?

x) Waata lhrs 26 I küsimus all

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	18
						18		44		
							21	20	23	15
							26	41	66	57
							2 ^e			
							4 ^e	27	78 79	42
							5 ^e	26	80	
		5.					7 ^e	28 25	30 29	20

Küsimused.

Ob einige scandala und Aergernisse noch unabgemacht?

Ob der Herr Praepositus in der öffentlichen Kirchen-Gebet für das hohe Wohlseyn Thro May^{tt} unserer allergnädigsten Kayserin fürbitte, theue? und Grossfürsten gebetet werde? (1792) Wird auch in der Kirche öffentlich für unsern allergnädigsten Kayser, die Kayserin, die Kayserin Mutter, und das ganze Kayserliche Haus gebetet? (1811)

Ob das gewöhnliche Gesöffte und andere Aergernisse an noch bey deren Hochzeiten im Schwange? und in den Krügen stark im Schwange gehe? (1792)

Ob die Gemeine wisse, wie man müsse seelig werden?

Ob ein jeder Hauss Wirth ein Gesang Buch, Neues Testament und Catechismus habe? (1739) Ob in allen Gesinden die Bibel, oder das Neue Testament, Handbuch und der Catechismus befindlich und wie man sich selbige zu nutze mache? (1749) Ob sich die Gemeine, auch das Wort Gottes, die Bibel, das Neue Testament, Gesang und Catechismus anschaffe, und das Gesang-Buch mit sich zur Kirche bringe? (1792) Hat die Gemeine die Postille sich angeschafft? (1811)

Ob der Herr Praepositus die Gemeine unterweise, wie man Gott überall, zu Hause und auf dem Felde, im Geiste und in der Wahrheit dienen könne?

Ob der Buss-Tag in diesem Jahre nach der Verordnung gefeyert worden? und die hohen festtage ordentlich gefeyert und in beiden Sprachen geprediget werde? alle Sonn- und Feiertage in der Kirche und ausser derselben? (1811)

Ob das Neue Testament in denen Predigten nach der Ordnung

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
							8 ^e			
							10 ^e			
							11 ^e 49		5 ⁶	
							12 ^e 29 ⁶ 50			
						33	13 ^e 30	52		
							14 ^e 45	69		
							15 ^e 31	51	40	
							16 ^e 47			
							17 ^e 33 ⁶	38		
							18 ^e 50	39	33	44
									43	44

Küsterused

betrachtet werde?

Ob der Herr Praepositus je zu weilen der Gemeine den grossen Gräuel der falschen Eydschwure vorstelle?

Ob offenbare Verächter des Sabbaths, göttlichen Wortes und der Heil. Sacramente in der Gemeine? Gibt es hier solche die gar nicht zum heiligen Abendmahl gehen? ja nicht einmal in die Kirche kommen? (1781)

Ob man Studiosi Theologiae ohne venia vom Kayserl Consistorio predigen lasse?

Ob die Herren Eingepfarrten bei dem H. Pastore communiciret? Bey wem die sämtlich Herren Eingepfarrten communiciret? ob alle (1769) und jede von dieser Gemeine? (1739)

Ob Kinder in der Gemeine, die ihren Eltern offenbarlich ungehorsam?

Wie es mit der Zubereitung der teutschen Jugend zum heiligen Abendmahl gehalten werde? Erhält auch die deutsche Jugend gehörigen Unterricht im Christentum? (1811)

Wer die unteutsche Jugend im lesen unterweise?

Ob der Küster sein Amt treulich verwalte? treu und fleissig sey? (1792)

Wie oft des Jahres Kinder Lehre gehalten werde? und wie lange? (1739) und ob die Eltern die Kinder auch willig senden? ob des frühjahrs und zur Herbst-Zeit die Kinder Lehre gehalten werde und wie lange jedes mahl? (1749) wie viel mahl des Tages? (1792)

Ob Eltern oder Wirthhe vorhanden, die ihre Kinder zu lange von der Lehre abhalten? Erfüllen die Bauer Vorsteher auf diesen Fall ihre Pflichten?

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
						19 ^e	51	40	34	47
						20 ^e	46	70		
						21 ^e				
						23 ^e	52	48		
									51	70
						24 ^e	60	74 ^e	30	60
		(5)				25 ^e	61	75 ^e	27	30
						26 ^e	48	38	35	40
						28 ^e	54	72	32	50
										60
										60

Kürsinnred.

Ob die Lehr-Kinder mit überflüssiger Hausarbeit von ihrer nöthigen Zubereitung abgehalten werden?

Wie es um den nachbarlichen Frieden in den Dörffern und Gesindern stehe?

Ob durch Hurerey, Ehe-Bruch, Unmäßigkeit im Essen und trinken offenbarlich der Zorn Gottes gereizet werde?

Ob das Kinder-Mords Placat und das 18 Cap. 3 Mos. in puncto sodomio & graduum consanguinitatis jährlich ein mal verlesen werde?

Ob die Plakate, die oft bekannt gemacht werden müssen, bey der Kirchen vorhanden, und zuweilen bekannt gemacht werden?

Ob der Praepositus (Pastor) öfters von der Gemeine abwesend?

Wer in des Herrn Praepositi Abwesenheit die Kinder tauffe? und ob wenn das geschieht, es dem Pastori sogleich gemeldet werde? (1792) angezeigt, und von ihm vorschriftmässig bestätigt? (1811)

Ob denen Consistorial-Verordnungen gebührend nachgelebet werde, Kraft welchen kein Lehr-Kind zum heiligen Abendmahl noch jemand zur copulation admittiren, der nicht lesen könne?

Ob der Praepositus allzeit willig die Kranken zu besuchen?

Begräbt der Herr Pastor selbst die Leichen?

Werden alle Leichen, allererst nach 48 Stunden beerdigt, und auf den ordentlichen Gottesacker gebracht? Wird mehr, wie eine Leiche in ein Grab gelegt? und wie tief werden die Gräber gemacht?

1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	18
							59	73	31	64
									29 ⁶	
						31 ⁶				
							9			
							13	22		
							14	75 ⁶	25	
							16			
							17			
							24	28 ⁶	19	
							28 ²			
							32		22	
			46				34	53		25
							37	59		55

Risirmuse

- Wie wird bey vorfallender Abwesenheit oder Krankheit des Herrn Pastors, der Gottesdienst gehalten?
- Gibt der Herr Pastor auch durch seinen Wandel ein gutes Beispiel? und der Gemeinde mit gutem Exempel vorgehe? (1792)
- Ob die Gemeinde ihren Heyland lieben wolle, so wie Er sie geliebet?
- Ob dem Herrn Praeposito bekannt, wie weit ein jeder der Gemeinde in seinem Christenthum gekommen?
- Ob einige Kinder ungetauft verstorben?
- Ob man den Küster ohne Noth die Tauffe, desgleichen die Begräbnisse verrichten lasse?
- Ob die Nahmen der getauften Kinder aus andern Kinderspielen annotiret, und solche ihren ordentlichen Kirchspiels Prediger zu gesendet werden?
- Ob der Herr Praepos. die Bauer-Leute copulire, wann er nicht sogleich die Gebühr davor bekommt?
- Ob am Char-freytag so wohl teutsch als unteutsch geprediget werde?
- Ob in diesem Jahre Mariae Verkündigung gefeyert worden?
- Ob ein jeder mit seinen Hauss-Genossen zu Hause dem Herrn diene?
- Ob mit den Arbeitern morgens und abends Betstunde gehalten werde? auf den Höfen mit den Hof-Leuten? gebetet werde (1769)
- Ob des Sonnabends Talkusse gehalten werden?

1641	1645	1657	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
								40		
								55		
								57		
								58		
								7		
								9		
								18		
								19		
								24	16	29
								27		
								28 ^a		
								31	21	

Küsirused.

- Ob etwa die Gemeinde von ihren Herrschaften des Sonntags mit fuhren beschwert werde?
- Ob der Herr Praepos.^{us} denen Begräbnissen derer Bauern beywohne wann er keine Bezahlung dafür bekommt?
- Ob fremden Leuten die keinen Schein von ihrem Kirchspiels Prediger haben das Abend-Mahl gereicht werde?
- Ob jemand vom heil. Abend-Mahl sey ausgeschlossen worden? und warum?
- Was für Documenta, die die Kirche angehen, vorhanden?
- Ob auch Ländereyen dazu (zur Capelle) gehören?
- Ob dem Herrn Pastori einige erweckte Seelen in seiner Gemeinde bekannt wären?
- Ob von dem Prediger nach der vorgeschriebenen Liturgie^{xx)} verfahren und die allgemeine Beichte, Evangelium und Epistel von dem Prediger selbst vor dem Altar abgelesen werde?
- Ob auch die übrige Landes Obrigkeit, die Herren Kirchspiels Eingepfarrte und Gemeinde in das Kirchengebeth mit eingeschlossen werden? „Baugemeinde“ pro „Gemeinde“ (1811)
- Ob der grüne Donnerstag gefeyert werde?
- Ob der Char freitag gantz gefeyert?
- Ob am Busstage von jemand gearbeitet worden?
- Ob sich an dem heutigen Kirchen Visitations

x) s. t. Koguduse õpetaja
 xx) Lrk 30 - II küsimus ülewalt: „mit denen beibehaltenen gewöhnlichen Ceremonien“ (1716)

1641 1645 1654 1694 1707 1716 1739 1749 1769 1792 181

Küsimused

Tage die Herren Eingepfarte, deren Bediente und Unterthanen mit der Jugend bey der Kirche eingefunden?

32 13^b

Was der Pastor von den Krügen und Müllern jährlich bekomme? „Krügern“ pro „Krügen“ (1792)

35 48 6^a

Was die unter den Höfen wohnende deutsche Handwerker und andere freye Leuthe dem Herrn Pastori jährlich geben?

36. 49 6^a

Ob die Kirchenordnung und derselben Declaration bey der Kirche befindlich wäre?

42

Ob jährlich viermal abgekündigt wird, dass die Bauern keine Läuflinge und Mebelthäter beherbergen oder verborgen sollen, und ob dem von ihnen auch nachgelebet werde? das Placat wegen der gestroggitten Schiffe (1792)

46 52

Ob von den Herrschaften oder den Herrn Ober-Kirchenvorstehern die groben Verbrechen bey den Gerichten angegeben werden?

47

Ob der Herr Pastor dadurch *) sein Amt versäume, und fals er verreissen müste, solches des Sonntags vorher der Gemeine bekannt mache?

74^{6,c}

Ob der Herr Pastor wenn er selbst zugegen, alle Actus Ministeriales z. E. Taufen, Begraben und so weiter immer selbst verrichte?

75^a

Ob der Herr Pastor auch den gewünschten Nutzen

*) v. lhx. 36 VI Küsimus ülewalt; kus küsitakse, kas õpetaja sagedasti kogudessist eemal wiib.

1641 1645 1654 1694 1707 1716 1739 1749 1769 1792 1811

Küsimused

24

davon^{x)} verspürt habe?

28

Wie es mit der Taufe der Kinder bey den Kapellen gehalten werde?

29^a

Ob der Herr Pastor sein Amt ordentlich verrichte?

45

Ob des Herrn Pastoris Gerechtigkeit und accidentien gehörig und genau bestimmt sind?

12

Sind hier auch Kirchen-Armen-Schul-Bücher-Wittwen- oder andere Legate vorhanden? - Wie und durch wen werden diese Legate verwaltet?

14

Wie oft wird überhaupt im Jahre deutsch gepredigt?

34

Wie erziehen die Eltern oder deren Stellvertreter ihre Kinder?

35

Unterrichten Eltern auch ihre Kinder im Lesen und im Christentum?

36

Unterrichten auch Hausväter und Hausmütter ihre Löglinge?

43

Finden sich auch Leute zur Hausvisitation ein? und hat der Herr Pastor von den Höfen die gehörige Unterstützung dabey?

50

Wie oft wird in der Bauer-Gemeine die öffentliche Communion gehalten?

54

Geschicht vor jeder Trauung die gesetzliche Abver-

x) „davon“ viipab küsimused: „Kas Jumala Sõna selgesti kuulutatatakse et kogudus seda mõistab ja sellest aru saab? (v. lha. 28. küsimus № 23 - 1792a) on nõnda siis järeldus küsimused № 23 - 1792a.“

Visit. aasta	Esitatud küsimuste arv	1641	1645	1654	1694	1707	1716	1739	1749	1769	1792	1811
1641	Küsimused											
1645	vastused											
1654	visitatsioonest											
1694												
1707												
1716												
1739	27 + 31 (ecccl) =											
1749												
1769												
1792												
1811												

Küsimused

-kündigung, so wie bey den Bauern die priesterliche Verlobung.

Geschehen die Verlobungen ohne einen Schein vom Hofe?

Werden Wittwer und Wittwen auch ohne geschene Aussage verlobt?

Wenn Wittwer oder Wittwen vor Ablauf der gesetzlichen Trauerzeit wieder heyrathen, werden sie ohne vorher erhaltene gerichtliche Dispensation getraut?

Worin bestehen die bestimmten Einkünfte des Küsters, und welche Accidentien hat er?

Ob jemand sonst noch was anzubringen habe?

Küigil visitatsioonidel, protokollide põhjal, mis säilinud, on esitatud erisuguseid küsimusi - 160.

Visitatsioonidele ilmunud mõisnikud on nime pidi loetletud, välja arvatud 1716 aastal peetud kirikukatsumisel, kus ilmunud mõisapidajate nimisid ei mainita.

1694 a., Kauses peetud visitatsioonil on wastust andmas järgmised aadlikud:

Man-rihter von Derfelden
 leitnant Salomon Adam
 kapten Friedrich Toll
 kapten Hans Reinhold Fersen.

1707 aastal:
 leitnant Salomon Adam
 kapten Friedrich Toll
 rittmeister Tiesenhausen
 leitnant Uxküll Gütldenband
 leitnant Stakelberg

1739 aastal.
 man-rihter von Pistolkors, Illustest
 rittmeister v. Manderstierne, Matsalust
 paran von Delvig, Laastralt
 lipnik von Müller, Nehatust.

1749 aastal
 man-rihter v. Pistolkors, Paatsalust
 man-rihter Aderkass, obrist-leitnant von
 Manderstierne lese hoolrijä.
 Matsalust
 maior Hellwig Nehatust
 kapten Fock Laastralt
 assessor, paran Rosen Illustest
 Wrangell Rootsi "mõisest"

*) nimetatase ka "Pivarootsi"

1749 aastal (järg)

Stackelberg	Metsalt
Eberhard	Paenurmelt

1769 aastal

leitnant von Manderstierna,	Matsalust
maior Schwahn,	Tundilt
kapten Stackelberg,	Saastnalt
haagikohtunik Wrangell,	Rootsilt
kapten Dannenstern	Paatsalust
kapten Hellwig	Nehatust
Eberhard	Paenurme

1792 aastal

Rittmeister Stackelberg	Saastnalt
Obriist-leitnant von Silberharnisk	Wattlast

1811 aastal

kapten von Stackelberg	Saastnalt
maior Hellwig	Wirtsust
rittmeister v. Nasacken	Matsalust
von Loen,	Tammiku mõisa rent- nikuna

Käbel visitatsioonil, nimelt 1769 ja 1792 aastal esineb küsimus, kas olewat ilmunud visitatsioonile kõik kihelkonna mõisnikud, nende teenijad

ja alamad ühes noortega; teistel visitatsioonidel seda küsimust ei esitata. Pastatakse esimesel puhul jaatawalt, teisel - eitawalt, millele järgneb noomituse käsu mitte täitmise eest.

2. Kirikku ajalosse puutuvad andmed.

a) Kirikku fundatsioon ja dotatsioon

Karuse kogudus asub Ranna-Lääne praostkonnas. „Karuse“ nime seatakse ühte „karu“^{x)} nimega, ja nähtavasti on Karuse kihelkond sama nime kannud juba muistisel ajal, kui eestlased weel olid maa peremehed. Karuses elamid peamiselt rootslased,^{xx)} keda aga eestlased algajalt kaugemale tõrjunud, ja kes XVIII sajandil peale Põhja sõda eestlastega assimileerunud.

x) Karuses olnud vanasti suured metsad. Vanemas kirikukirjanduses on seismud, et XVII sajandil sünnikaru ühe mõisniku omanik. See olnud Tuudi mõisa omanik. Cybofolce Bd I lhn. 70.

xx) Ernst Kunik oma teoses „Die Berufung der schwedischen Rotten durch die Finnen u. Slaven“ 1844, 1845, arwab, et rootslased vast XII sajandil Eesti lääne rannikule.

45

Karuse kirikut nimetatakse Piha Margarethe kirikuks (St. Margret).^f Teatawasti oli Margarethe — pühur, kes kaitses karude eest, ja temale oli kirik pühendatud. F (vis. 1694 k. 1)

⁴ kule ja saartele asusid. Ta põhjendab oma arwamist sellega, et Breemeni kui ka vanemad Vene kroonikad — Nowgorodi ja Pihkwa — ei maini oma rööwretkede kirjeldustes rootslasi maad. Samuti ei leidu Nestori juures, kellel on palju ülestähendusid vanemast ajast, rootslaste olemasolust siin maal, andmis Nestor, kes oma kroonika kirjutas XI sajandi lõpul, seal oma teose algusesse rahwaste nimestiku, milline on wõetud suurelt osalt Byzantsi kroonika Georgius Hamortolose bulgaria keelsest tõlkest. Seal mainitakse mitmesugusid rahwusi Balti mere rannikul, muu seas ka liwlasid ja narwalasi, kuid rootslastest Eestimaa saartel ja rannikul ei ole juttu. Kas oleks rootslastest waikides mööda mindud, kui nad juba XI sajandil oleksid Eestimaa rannas asunud? See on waewalt mõeldaw. Ka Olaf Trygwe poja wangistamiseloos ja teistes jutustustes, ei ole kordagi skandinaawia elanikke mainitud, seal, kus meie maast kõnet on. Aelfred, (+901) Orosiusi teose tõlki ja tunneb Balti mere idarannikul ainult ostisid (Aestyi-Tacitus), sarmate, s. t. slaawlasi ning Maegdalandi ja Cwenalandi või Quänlandi (Finland) s. t. soome-maalasi ja skridfinne, keda ta ütleb rootslastest põhja ja põhja-lääne pool elawat. Veel üks tähtis argument rootslaste warase Eestimaa ranna asustami.

Karuse kiriku fundatsioonil kohta vaikiwad isegi kõige vanemad säilinud visitatsioonil protokollid, kuid XIII sajandi keskelt on ta juba olemas, sest teatawasti maeti sama kirikusse ordumeister Otto von Lutterberg, kes langes lahingus leedulaste vastu ^{arwatawasti} 16 veebruaril 1270 aastal Karuse juures.

Dubberchi visitatsioonil 1593 aastal öeldakse: „Kiriku fundatsioonil kohta ei ole korda läinud mingisuguseid teateid saada (hat man gar keine nachrichtungen bissher bekommen können), sest et pitsatid, kirjad, kirikuraamatud, inventaarinimestikud (Inventaria) ja kõik, mis sellel kirikul varem võis olemas olla (was für mal für mal fürhanden sein mügen) on ära laastatud, ja ei ole neist enam midagi säilinud.

x) se wastu, on täielik ruuno kivide puudumine, millest ka meie talupojad olensid lugu pidanud, kui rootslased mitte alles sel ajal polens Eesti rannale asunud, kui need kombel juba kustunud olid. - Kõige wanemad ajaloolised andmed rootslaste olemas olust meie maal leiduvad vanas Haapsalu linna õiguses 1294 aastast, mille kaudu rootslastele antakse linna kodanikkude pärimise õigus, mis puudus teatawasti eestlastel. Vana traditsioon räägib Eesti ranna asustamisest rootslastega, Rootsi laevasõidu kaitses, ja ei ole ka mitte ebatõenäoline, et peale vana

Kelle andmetel?

*) Prof. O. Pild'i kirikuloos praktruumi
andmetel

XVI sajandi teisel poolel olnud suurtes sõjarahutustes^{x)} on järjekindlalt kirikukirjad ja fundatsioonid dokumentid hävinud. - Karuse oli Lihulaga ühenduses. Lihula lossist kuulus vanasti $\frac{1}{2}$ osa ordule, $\frac{1}{2}$ - Lääne - Saare piiskopile. Piiskop on nähtawasti Karuse kiriku all olewa maa kirikule annud, s.t. ta on kiriku omal ajal fundeerinud. Ordu ja piiskopi valitsuse lõppemise-ga läksid nende maad mõisapidaja kätte, ja mõisa-pidaja loeti sellel vanal ajal kiriku patroniks. Täraast mõisade reduktsiooni olid mõisnikud muu-tunud rentnikkudeks, ja kuningale jäi patronaa-di õigus.^{xx)}

Nii võib kiriku patronaadi asjus olla 3 võima-lust: 1) ülem riigivõimu kandja on patroon 2) mõisa-pidaja on kiriku patron 3) kõik kihelkonna mõisa-pidajad kutsuwad õpetaja ja teostawad patronaadi.

1641 aasta visitatsioonile kuuluwas relatsioon

Kuningliku Sigtuna vallutamist Rootsi alamad siin sõjakoloonia moodustasid, daanlaste ja hiljem ordu walitsuse ajal siia asuma jäid. Eybofolk §§ 41 ja 42.

x) Dubberchi visitatsioonist Hanilas samal aastal (1593) selgub, et wenelased seda maadala olid armutult rüüsta-nud (durch den Muskowiter jämmerlich verdorben)

nis, teatab õpetaja, et Rootsi kuninglik Kõrgus on „summus patronus templi” (5. punkt) ja et „hopman Blasius Imetana on Tema Kõrguse nimel kiriku eestkostja (punkt 10)

1694 a. kirikukatsumisel öeldakse, et kirik asub Kuninga maaalal, ja et kuningal on ühtlasi patronaadi õigus (jus patronatus) - vis.^{x)} 1694 k.^{*)}

1716 a. toimunud visitatsioonil ütleb tolleaegne koguduse õpetaja Kettler, et kirik asub Lihula maa peal, kuid tähendab, et Karuse kiriku põhikirja § 1 selle vastu pääkiwat. Ta ütleb, et ta olewat saanud visitatsioonieelsel päeval (25 juulil 1716 a) paaki vanu dokumente, millestest lubab küsimust uurida. Nende dokumentide põhjal võidi kindlaks teha, et kirik asub ise enda maaalal. Nii esineb see 1739 aasta protokollis (vis. 1739 k. 2)

1769 a. visitatsioonil teatab õpetaja Caspar Anton Kettler, et kirik asub omal maaalal ja mainib, et 1694 a. visitatsiooni protokollis olewat tähendatud, et kuningal on patronaadi õigus, kuid väidab,

---

x) vis. on lühendus sõnast „visitatsioon”
x*) k. tähendab „küsimust”

et tema isa Christian Arthur Kettler olevat kutsu-
tud ametisse kõnide mõisapidajate poolt ühiselt.
(vis. 1769 k. 1)

1792 aasta visitatsioonis teatab koguduse õpetaja,
et kirik asuval Lihula maa peal, ja et patronaa-
di õigus oleval Lihulal (vis. 1792 k. 1).

1811 aastal toimunud kirikukatsumisel teatab
sama õpetaja, et kirik asuval omal maaalal,
kuigi viimases visitatsiooniprotokollis oleval tähenda-
tud, et ta asuval Lihula maa peal. Patronaadi
õiguse suhtes teatab õpetaja samal visitatsioonis,
et Lihula mõis pretendeerival patronaadi õiguse-
le, kuid ei oleval seda iialgi teostanud, sest te-
ma kutsutud ametisse kõigi kihelkonna mõisnik-
kude poolt. (vis. 1811 k. 1.2.)

b) Välised ja sisemised sündmused koguduse
elus.

Visitatsiooni protokollides ei leidu kogu-
duses aset leidnud väliste sündmuste üles-
tähendusi. On waid säilinud mõned and-

med kiriku kroonikas *)

Visitatsioonidel rõhutawad koguduse õpetajad, et koguduse sisemise elu kohta käiwad sündmused olewat märgitud kirikuraamatusse (Kirchenbuch) **)

*) 23 novembril 1705 aastal $\frac{1}{2}$ 5 ajal hommikul mõllanud kange torm, milline maha murdmis ja purustanud Karuse kiriku torni. See torm häwitamis samal hommikul ka Ridala ja Martna kirikutornid. Marale järgnenud uputus ennenägematus ulatuses mis teinud kogu rannikul Kaapsalust kuni Riiani suurt kahju. Üeldakse, et inimeste mälestuses ei olewat nähtud parnast raskest looduse õnnetust ja selle järgnewat häda.

***) Õpetaja Mag. J. G. Philippi märgib 1710. aasta kohta Karuse koguduse sündmuse katku puhul: „Aastal 1710 tungis katku haigus ka minu kihelkonda, peale seda, kui ta nii hästi Pärnus kui ka Saaremaal oli kohutawalt mõllanud. Esimene, kes siin kihelkonnas katku suri ja kirikusse toodi 14 augustil, oli Kisa Jaanka, Nehatu Karja

Kirikuraamatus esirub 1709 aastal maetute seas keegi Kurbja Hanso Thomas. Tema kohta öeldakse: Ta oli waga kristlane (ein frommer Christ), sai 114 aastaseks, ja oli aastal 1621 olnud Riia linna piiramisel ühes kuninga Gustaw Adolffiga, oma 26 aasta vanuses (der Anno 1621 mit in der Belagerung vor Riga geessen mit König Gustaw Adolff seines Alters 26 Jahren jetzt nach einer 24 Zubereitung nach Heil. Communion gestorben) Nüüd surmud peale pühapäevaseks ja vastuvõtmist 4. oktoobril. —

Kiriku kohta käiwad mälestusmärgid ei leia mainimist käsitatawates visitatsiooniprotookol-

ne. Katku oli ta jäänud selle tõttu, et ta ühe Pärnu rätsepa oma juurde elama wõtnud, kes ühes perekonnaga tema majasse katku surmud, keda tema ka maha matnud salaja ja rätsepa järel jäänud asjad saagina omale wõtnud. Nüüd on pidanud tema ja peaaegu kogu tema pere selle eest eluga maksma. Jumal aidaku meid kõiki ja andku meile kristlikus valmisolekus õnnist otsa. —

lides.

3 Kiriku varandus. (Kirik, kirikumõisa
hooned, maad, kapitaalid, dokumendid)

a. Kirik, surnuaed, kabel.

Isegi warasemad säilinud visitatsioonid 16 sa-
jandist, ei kõnele sellest, kelle poolt kirik on ehitatud.

Dubberchi visitatsioonil 1593 aastal öeldakse: Kirik
on äärmiselt viltsas seisukorras, ilma katuseta (Tach
und fachloss befunden) ei ole kirikul isegi ukse ega ak-
naid ees. Ka pingid puuduvad. Öeldakse, et ei olewat
kogu maal kirikut, mis oleks haledamas ja viltsamas
seisukorras (keine Kirche im Lande, kleglicher, und erbarm-
licher stehen mügen), kuigi kiriku ümbruses mõisad asu-
wad. Mainitakse, et Matsalu junker on lasknud
hädawajalikud parandused teha altari ruumis, Pae-
nurme mõisa poolt ei olewat mingit abi antud pa-
randuse töödel. Kiriku läheduses elutsewat 3 mõis-
nikku Jochim Greve, Jacob von Leuden ja Hans Orges,
kes ei tõstwat jalga kirikusse, kõige vähemat ei hoo-
lewat kirikust ega jumalateenistusest, (des Lieben Gottes

Dienstes), kuidas seda seal peetakse. Seda ajaolu tule-
 vat näist kui kristlastest õigusega kahtseda. Märitakse,
 et Joachim Grewe (Greiwe) olewat endise walitsewa
 ordumeistri^{x)} haualt, mis asub Karuse kirikus, lam-
 nud lahti murda ja ära tõsta hauakiwi (einen leich
 und grabstein) ja samasse hauda matta oma naise
 emä^{xx)} (seiner Hausfrauen Mutter), milleⁱⁿ tegewiis ei oleks
 kuidagi sündinud (welche sichs zwar keineswegs hätte
 gebührt), sest et nimetatud ordumeister isamaa prä-
 rast oma were lasknud walada, ja samal kohal
 kirikus lasknud endale, nagu see paljudel viisiks
 on, rahukambri ja waiakse aseme walmistada, —

Kuna mõisapidajad kirikut küll tahawad kasuta-
 da iseendi ja endi omaste matusepaigaks ja muuks
 otstarbeks, ja et nad kõrgesti kiidetud^{Roos;} Kuningliku
 Majasteedi poolt on maaga ja rahwaga rikkali-
 kult warustatud ja hoolitsetud (fürsorgen u. versorget),
 siis põhutatakse visitatsioonil, et eelnimetatud
 3 mõisnikku ühes teiste kihelkonna mõisapidajate-
 ga, on kohustatud (pflichtig und schuldig) siru-

x) Otto von Lutterberg, kellest märitud lhc 46.

xx) mitte „oma emä“, nõnda kui R. Winkler ekslikult väidab

tama abirikka käe waesele, lõhutud ja laastatud kirikule, ja oma talupoegi mõjutama, (etahin halten) et nad kirikule ohwerdaksid, et kirik jälle katusse alla saaks (unter daches zu verhelffen)

Samal visitatsioonil (1593a) otsustab Dubberch pöörata tungiwa palwega ülem-lõunapealiku poole, et tema noomiks mainitud härrasid ja teisi kihelkonna mõiskikke, et nad kirikuehituse esimeses järjekorras käsile wõtaksid, enne kui kirikuvõlv hoopis alla langeb. Visitaatori arvates suudab uus katus kirikut veel mõneks ajaks säilitada.

1641. aastal oli visitatsioonil esitatud küsimus nr 5^x puudutanud kirikuhoone seisukorda. Sellele vastab õpetaja^{xx} omas relatsioonis, et Lihula ja Matsalu hopmann Blasius Smetana olewat parandanud kiriku, mis ohud täiesti lagunenuid.

1641. aastal Karuse visitatsioonil punkt 8. küsitud kirikuehituse asjus, wastab õpetaja, et kirik 8 aastaga olewat „maast ülesse ehitatud“, ja et hopmann Blasius Smetana parandustööd olewat hästi teinud.

omas paamatus: Der estländische Landkirchenvisitator David Dubberch und seine Zeit. Reval, 1909 lhx. 29.

x) nähtawasti   xx) Laurentius Põgäus

Kiriku piiride kohta öeldakse visitatsioonidel, et need olewat õiged, kuid ei olewat kaartile kantud, mida peetakse väga soovitatavaks. (vis. 1707 n. 29)

Kiriku korrashoiu kohta tähendatakse, et mõisad olewat ühiselt abiks olnud, ja et kirik olewat kaunis heas seisukorras. (vis. 1707, n. 33)

1739 a. visitatsioonil rõhutawad kiriku-eestseisjad sedasama, kuid lähemal waatlusel selgub, et kiriku pörand on väga wilets (schlecht), ja et kirikulagi mitmest kohast on mädanenud (vis. 1739 n. 3)

Weel märgitakse ära asjaolu, et kirikus asuwad hauad hoitakse lahtiselt (ilma kiwideta), missugune nähtus pole seadusepärane. (vis. 1739 n. 3)

Kirikul puudub käärikamber; öeldakse, et seda ei olewat iial Karuses olnud (vis. 1739 n. 7^b)

Kirikul on ka luukamber olemas surma-ajal (vis. 1739 n. 10)

Kirjelmä...
 Et...
 Kirjelmä...
 Et...
 Kirjelmä...
 Et...
 Kirjelmä...
 Et...
 Kirjelmä...
 Et...

W. Piirisuomatus
 t...

Järestistes visitatsioonil protokollides ei ole enam juttu kiriku välischitusest, välja arvatud 1769. aasta visitatsioonil, kus õpetaja rõhutab, et kirikutorn ja koorikatus vajawat parandust. Kiriku eestseisjad vabandavad endid sellega, et seni olewat õpetaja-
 maja^{x)} juures palju tööd olnud, ja kiriku parandus-
 tööd tulnud edasi lükata. Lubavad vajalikkude
 paranduste eest tulevikus hoolt kanda (für das man-
 quirende Sorge zu tragen) (vis. 1769. k 5)

1749 aastal kinnitavad koguduse õpetaja ja eestseis-
 jad, et nii hästi kirik kui ka õpetaja hooned on heas
 seisukorras.

Karuse kiriku konvendil,^{xx)} 11 mail 1747 aastal, ot-
 sustatakse ülem-kirikueestseisjate Carl von Helwigi

x) 11 mail 1760 aastal põles kirikla ühes kõigi kõrval-
 hoonetega maha, ja õpetaja elas ühes väikeses häda pä-
 rast ehitatud varjualuses a.a. 1760-1765. 21 mail 1765
 võidi asuda uude kiriklasse, milline hoone laiendati
 1798. aastal ja 1851. aastal põhjalikult remonteeriti ja 1861.
 aastal asfaltkatusega kaeti. E. H. Buoch VIII lhn 1147

xx) peeti kiriklas.

ja Robert von Roseni poolt, Tuudi mõisa päriskõnna
brigadiir Johann von Schwahn'i ja Ranna Lääne praost
ja Karuse õpetaja Christian Anton Kettler'i juuresole-
kul, et kirikule ehitatakse uus pörand. Uue pöran-
da ehitus pidi alustatama sama konwendi otsuse
p. 4. põhjal 1 juunil 1747.

Konwendi määruse p. 5des öeldakse, et kiriku
kassast olewat juba, kirikupörandi jaoks ostetud 122
saetud 3 sülla prukkuse laua eest, wälja makstud raha,
ja et need saelauad tulewad nohe peale külitööde lõp-
pu kiriku juurde lasta vedada.

Samal konwendil kinnitab brigadiir von Schwahn,
et ta küres korras tahab palk-kattega lasta warus-
tada oma hana, mis sentni oli kauemat aega Karuse
kirikus lahtiselt seisnud.*)

Konwendi otsuste p. 4. ^{des} on öeldud, et ei tule
käsitööliste ja teiste sakslaste matusepaiku tulewi-
kus asetada kiriku suurde l^{õu}wi, et tulewikus

---

*) Maudade katmise kohta kirikus oli wälja antud
konsistooriumi esimehe poolt ettearjatus 28. märtsil 1740,
mis katmise sunduslikuks tegi.

ära hoida pöranda kiwide ülesse kangutamist suure
lööwis. Selle asemel tuleb kirikusse suurest unsest
pahemat kätt, unse lähedusesse kaevata suur kaevand
(Grube), ja see seestpoolt müürida.

Mis puutub ^{Kiriku nime} surmajaesse, siis öeldakse see 1593.
aastal väga wiltsas seisukorras! ^{olevat} Tal ei olewat ümber
mingit tõket: ööl ja päeval hulkuwat seal härjad,
lehmad ja sead ja näriwat surnud inimeste jäänuiseid
(gehen tag und nacht Ochsen, Köye, Schweine uf densel-
ben, schlaffen sich mit den gebeinen und knochen
toden Leuthen) See olewat walus pealt waadata.
Sellepärast otsustatakse nõuda ülemuselt, et voi-
malisult ruttu tehtaks kogu kihelkonnale ülesan-
deks, surmuaed hoolsalt aiaga warustada

1749. aastal on surmuaed aiaga hästi piira-
tud (vis. 1749 k. 2), 1792 aastal on see aga wä-
ga wilts. Kiriku eestseisjad seletawad visitaato-
ritele, et neil kawatsus on, lähemal ajal uue
kiwist aia lasta teha (vis. 1792 küs. 5); nähtawa-
sti oli endine aia puust.

1769 aastal öeldakse, et luukamber olewat

lagunenemid. Kogudusele tehakse teatawaks, et nad
uute haudade kaewamisel maa seest esile tulewad
surnuluud rohe jalle maha mataks (vis 1769. n 3)

Järgmisel visitatsioonil öeldakse, et luukambrit
enam ei olewat. Surnuaed olewat weel nii uus, et ei
tule weel kaewamisel maa seest leiid. ^{välja} (vis 1792 n 6)

Matusepain öeldakse aiaga piiratud olewat. Luu-
kambri puudumisel selgitatakse, et surnuluud, mis
haudade kaewamisel maa seest esile tulewad, kaewa-
tawat uuesti maa sisse (würden wieder verscharrt -
vis. 1811 n. 7) Kabelit Karuses ei olewat (vis 1694 n. 2)
vanasti olnud kabel Saastnal ^{x)} (v. 1792 n 2)

b. Kirikumõisa hooned.

Vis. 1593. aastal otsustatakse, et kirikumõisa hoo-

---

x) Selle Saastna kabeli kohta leidub Karuse kirikuraa-
matus 1696 aastast järgmine märkus: Saastnal mererannal
on olnud kabel, mille waremised (Rudera) mõisa põllu sees weel
näha on, ja kuhu kokkuwoolab liht rahwast kõigist prai-
gust Pantakoni päewal, ebausklikku ohwert tooma, ...
ehk küll igasuguste kirjalikkude iirikute puudusel
ei ole selle kabeli kohta wõimalik midagi kindlat kirja-
taada. Wanade inorneste suust kuuldu ühemeelset nimmi-
tust, et selle kabeli omaaegne kogudus on nüüd kolmes

ned tulewad korda peada. Kohustused jaotatakse järgmiselt: „Kogu kihelkonnas peab õpetaja maja ehituskuludest osa võtma ja korras hoidma õpetaja kambrid ja toad (juntⁿ bauliggen esse fertig halten dess Pfarrhauss Stuber und Kämmer)

Bernhard Tuff'i, Jochim Greiwe ja Reinhold Uxküll'i talupojad Paenurmest ehitavad rehe, mille pikkus 4 sülda, Jacob Lund'i ja Hans Orges'e talupojad peavad ehitama õpetaja sauna, Matsalu mõis aga-wiljaaida, mille pikkus 3 sülda. Tallid tulewad kogu kihelkonnast poolt ehitada.

Lühikestes vastustes, 1641. aastal toimunud visitatsiooni küsimustele, punkt 6.da kohta teotab õpetaja, et temal on kaunis head eluhooned. Samas vastuses öeldakse, et köster elawat õpetaja maalal, kuhu ta oma kuluga enesle ehitanud maja. Omas memoriaalis kaebab ta, et tal puudub rehi.

1645 a. visitatsiooni kohta käivate küsimuste kokkuvõtlikkudes vastustes p. 8.^{das} leidub õpe-

---

kihelkonnas elamas, resp. kolme kirrikoguduse wahel jaotatud.

taja maja ehitusel kohta järgmine ütetus: „Mis kirikumõisas ehitatud, seda on kogudus ühiselt ehitanud, küll aga õpetaja enamalt jaolt omal kulul.“

Õpetaja hooned olid äärmiselt wiltsas seisukorras 1685. aastal, õpetaja Joachim Wernecciuse ametisse astumisel. Selle kohta leiduvad märkimed kirikuraamatus *)

Õpetaja, mag. J. G. Philippi kaebab 1694 a. peetud

*) Õp. Werneccius (1685-1690) ütleb järgmiselt: „Mis eluhoonete seisukorda puutub, siis oli tungiw põhjus süin peale käia, kuna minu ametisse astumisel oli õpetajamaja päris kõrbeks muutunud: pea kohal oli katus sisse langenud, silma ei puutunud ühtegi tervet aken; seda tuleb eriti tähendada suure wõõrastetoa kohta, kus aknad oli osalt witsust punutud, kuid suuremalt osalt wanade lauadega kinni löödud, nü et tuli walida ühte kahest: kas talwel olla ilma päewawalgeta, wõi lund lasta sisse tuisata; seestpoolt olid kõik ahjud korrast ärg ja külma tulekul, ei wõinud ^{minu} ja minu omad neil aastatel kuidagi ennast soojendada, missugust häda ma ei suuda kirjeldada. Ometi saatis mulle, häma kiriku eestseisja kaasabi tõttu, kuninglix rittmeister Johann

visitatsioonil, et tema hooned olewat lagunenud, ja mõis
 pidajat paranduseks kätt külge ei panewat. Visitatsioon
 nil on wastust andmas rittmeister von Derfelden.
 Ta wabandab oma teguwüsi sellega, et õpetaja ei palu-
 wat midagi wiisakalt, waid tahtwat kõik õigusega
 saada (nichts mit Glimpf gesucht, sondern hatte alles
 pro autoritate haben wollen) (vis. 1694 n. 13) Visitatsioonile
 järgneval päewal palub õpetaja visitaatoreid
 hooned üle waadata. Et kiriku eestseisjaid kohal ei
 olnud, siis lähub komisjoni esimees, piiskop Joachim
 Palemann ise neid puuduseid kindlaks tegema. Leiti,
 et kaebus oli põhjendatud. Õpetaja tootub oma õig-
 lastes nõudmistes kuninga enda lubadustele tema
 kutsumisel koguduse peale ja krahw Olas Totti re-
 solutsioon'ile 19 weebbruarist 1668 a, mille p. 5^{das}
 on öeldud, et õpetaja hooned peawad saama Li-
 hula mõisade poolt alaliselt korras peetud.

Heinrich de Derfelden 30 taabrit erilist intressi-
 raha, milline alljärgneva aruande põhjal häda waja liikude
 akende ja ahjude ^{muretsenise} peaks tarwitatud. Eelnimetatud sisse
 langenud katus ehitati samuti üles, kuid majaseinat
 jäid harwaks ja alumised elutoa palgid hakkeid mä-

1749 a. visitatsioonil vastavad õpetaja ja mõis-
pidajad, et hooned on heas seisukorras. 11 aastat
hiljem, 11 mail 1760 põles teatawasti õpetaja elumaja
ühes kõigi kõrwalhoonetega maha *) ja ehitati hiljem
üllesse. Et kihelkonna mõisnikud ühiselt ehituse
lasksid teostada, selgub nende vastusest 1769 a.
visitatsioonil. Nad ütlewad, et neil olewat seni-
ni õpetaja maja juures palju ehitustöid olnud.
(vis. 1769 k. 5)

c. Kirikumaad.

1593 a. kirikukatsumised rõhutatakse, et kiri-
kul olewat kaunis head põllud kiriku läheduses.
Õpetaja teatab, et ta rukist ja otre võib külda,
kumbagit üle pooli sälitese. *) Heina ja aasamaid
olewat kirikul 4, millised ümber kiriku asu-
wat ja õpetaja wõiwat sellest oma aastase sisse-
tulenu küllalt saada (hievon seine jeheliche
ausskompst woll haben können) - Ka on wanasti

*) 1 wiija sälitis = 24 tündrit   1 wakk = 3 kühjaga küllimätra
1 tünder = 2 wakk   244 trüki

-danema, sellepärast olin sunnitud neid müüri-
kaitsema j. n. e. *) V. lhr. 56.

kirikule kuulunud 2 põlist adramaad, mille nimi Wagiwere (Waggerwer), KiriKust kaugel, Lansi ja kiriku wahel asuw. Nimetatud põllud olewat nleshari-mata (Liggen itzt müste)

Endine Haapsalu linnapealik Moritz Greiff, olewat oma ametisolemise ajal Karuse kirikule muretsenud ja määranud 1 adramaa kiriku lähedal, ühes sellel maaalal elutseva 2 talupojaga. Need talupojad töötawat ainult õpetajale, maksud tasuwat nad Lihula mõisa.

14 detsembril 1645.aastal Karuses peetud visitaatsiooni antud vastustes, p. 11. mainib õpetaja, et heinamaad ja niidud olewat kiriku heaks vabastatud, kuid ainult talupoegadelt; õpetaja soovib, et Kasari junkrid seda omalt poolt ka teeksid. — Nähtawasti olid mõned heinamaad kirikule wahel peal kaduma läinud, ja nüüd oli osa neist tagasi saadud.

1694 a. visitatsioonil vastab õpetaja, et kirikul olewat 1 adramaa. Selle kiriku koha nimi olewat Kungas (Kinkas). Ta olewat 3 talupojale wälja renditud, kelle nimed on: Tõnu Jaan,

Laur, ja Põlma Jüri (Jirri) Need kolm olewat
jaotanud maa weel 3 isikuga, kelle nimed: Superla
Jüri lesk, Hinno ja Koidu Mikkel (Koito Michel)
Nad maksawad kirikule: 24 Lääne wacka terawilja
(harten Korns), sellest pool rukist, pool otre, 3 wacka
kaeru, igalt talupojalt 5 walget^{x)}, kokku 30 walget
6 kana ja iga aasta tagant 3 lammas; 3
koormat heinu ja 18 tt lõnga aastas. Tööl käi
wat suwel 3 inimest terve nädala, talwel aga
3 inimest, 3 päewa nädalas. (vis. 1694 n. 13)

1694. aasta visitatsioonil ei mainita Wagiwere
külas asuwat, wanasti Karuse kirikule kuulawat
maad, kuid 1739. aastal tähendab koguduse õpetaja
Chr. Arthur Kettler, et nimetatud külast olewat ki-
rikul saada weel terve adramaa (vis 1739 n. 6)

1769. aasta visitatsioonil rõhutab koguduse
õpetaja Caspar Anton Kettler, et kirikule kuulu-
wad maad ja heinamaad on olemas, välja arwatud
õndsas Krahw Tott'i poolt omal ajal kingitud 2
adramaad, mis Keiserliku konsistoriumi loal 200
rüigitaalri eest olewat ära müüdüd. Koguduse

x) tolleaegse raha^{all} väärtus; 1 rüigitaalri = 64 walget
1 hobitaalri = 32 walget

7 1792 aasta kirikuvisitatsioonil vastab õpetaja,
et kirikul olewat üle 30 tündrimaa põldu,
samuti heinamaad ja eriti hea mets, milles on
palju tammepuid (vis. 1792 k. 8) Kirikul olla
4 talupoega. (vis. 1792 k. 9.)

õpetaja teatas visitaatoritele, et $\frac{1}{2}$ sellest rahast ole-
 vat üle kantud osalt Bilsky, osalt Krahw Tott'i
 pärijate nimel. Esimesed, ja nimelt Mann-
derstiernad olewat oma osa intresse 1749. aastast
 peale, kuni senini korralikult ära maksnud, viimased
 aga, kelle hulka kuulusid haagrkohtunik parun Robert
von Rosen ja härra Theodor von Hellwig, olewat
 neilt saada olevate intresside tasumise tähtajad järje-
 kindlalt edasi liikunud. Kapten Hellwig tunnistas
 seda õigeks, kuid seletas, et süüdi ei olewat tema, vaid
 parun von Rosen. Tema, Hellwig, tahtwat oma
 osa heameelega tasuda. Visitaatorid tegid kiriku
 ülem eestseisjatele ülesandeks selle eest hoolt kanda,
 et maksmata jäänud intressid kõigi maksmata jäänud
 aastate eest viibimata maksuvõlglastelt sisse nõutaks,
 ja õpetaja kätte tasutaks, ja samuti, et nimetatud
 kapital kindlustataks. — Samal visitatsioonil
 öeldakse, et kiriku talupoegi olewat 4 (vis. 1769 k. 6)
 7 Ka 1811 aasta kirikukokkusaamisele öeldakse, et ki-
 rikul olewat 4 talupoega. — Köstrimaade ja hei-
 namaade kohta öeldakse, et köstril olewat vana korral-
 duse põhjal olnud $\frac{1}{4}$ adramaad, kuid see võetud reduk-
 tsioonil tagasi (vis. 1694. k. 23)

d. Kirikku legaadiid ja vallasvara.

4 Lihula mõisa: Matsalu, Watla, Laastna ja Nehatu olid kohustatud maksma, krahv Clas Tott'i poolt, tema resolutsiooniga 19 veebruarist 1668 a., määratud maksu: 12 riigitaalrit aastas armulaua leiva ja viina jaoks Karuse kirikule.

Teale mõisade reduktsiooni Rootsi valit-
suse poolt, tõrkusid mõisade rentnikud täit-
mast kohustusi kirikku vastu. Krahv Clas
Tott'i omaaegne korraldus, millest eelpool
kõne oli, oli jäänud 5 aasta kestel täit-
mata. Koguduse õpetaja mag. Philippi
pöördus tolleaegse Rootsi kindral-kuber-
neri De la Gardie poole palvega, et kiri-
kule, eelnimetatud legaadi põhjal, endiseid
saaks tasutada. Kindral-Kuberner kandis
palve ette kuningale.

Selgus, et Rootsi kammari-kollegium
oli 7. mail 1692 aastal nõupidanud ja otsus-
tanud makssta Karuse õpetajale, mag. Philip-
pile, nii kui tema eelkäijale Joachim Wernnecciu-
sele omal ajal, riigimõisade pealt endiseid mak-
susid kirikku heaks.

Kuningas otsustas, et krahv Clas Tott'i

F 1769 a. visitatsioonil vastab tolleaegne Karuse
koguduse õpetaja, et kiriku sissetulekud olewad harilik-
kud, kuid tähendab, et krahw Tott olewat määranud
omal ajal kirikule 12 riigitaalrit armulaua wiina
ja oblaatide legaadiris, milline summa olewat jaotat-
tud 4 kihula mõisa peale (Matsalu, Watla, Saastna
ja Nehatu) Edasi kaebab Õpetaja visitaatoritele,
et Saastna mõisa omanik kapten Fock nüüd
juba 20 aastat tõrkuwat maksmas oma osa. Ta
müünud^{xx)} mõisa kapten Staackelberg'ile, kes seletab, et
tema olewat ostnud Saastna mõisa ilma mingisuguse
servituutideta ja soovis, et asi enne ära selgitataks
endise omaniku kapten Fock'iga, kes selles asjus
lubanud ~~Fock~~^{teda} toetada.

Visitaatorid tulewad ülem-kirikueestseisjatele
meelde, et nad selle asja võimalikult kiiresti lahendada
ja saada olewa summa kohtu teel sisse nõuaksid,
motiveerides oma otsust sellega, et kirik ei wõiwat
mitte kahju saada.

xx) Saastna mõisa ostu-müügi leping, sõlmitud Tallinnas 26.
märtsil 1765 aastal Magnus Johann Fock'i ja Friedrich
Daniel Staackelbergi wahel Lääne maakonna meeskohus, 25000
rubla peale, on säilinud originaalina, Karuse vis. protokollide
wahel ühes manrihtri Fromhold von Knorringu ja assessori
C. F. von Dücker'i ja Georg Johann von Maydell'i täiesti
terwete pitsatidega.

*) Hermann Johann Middendorff

aja eeskujul, nelja^{x)} Lihula mõisa poolt (fyra
Lealske Hofwen) lubatud aastane kirikumaks
- 8 tündrit vilja, 5 tündrit nisu ning 1 siga -
peab ka tulevikus kiriku heaks minema.

Sarnuti olid kohustatud 4 Lihula piirkon-
nas olevat rügemõisa tauma Karuse kiri-
kul, 5 aasta jookul maksmata jäänud
krahw Clas Totti poolt seatud legaadi -
12 rügitaabrit aastas, kiriku armulaua
wiina ja oblaatide ostmiseks (säsoni Dona-
tion ad pios usus) wastaw summa pidi
wõetama Lihula mõisade sissetulekatest
ning samal aastal (1693) otsus teostata-
ma, kus juures kuberner kästi selle
üle walwata, et resolutsioon wastawat
täitmist leiaks.

Ka Geneaegses visitatsiooni protokollis,
1739. aastast, mainitakse et Karuse kiri-
kul olewat krahw Totti legaati olemas
12 rügitaabri suuruses summas, eelnimeta-
tud otstarbeks. ^{xx)} (vis. 1739 k. 7) F ^{pa lün vaadata}
^{samal lehel}
^{pa hulmal pool!}

1811. aasta visitatsioonil öeldakse, et
kirikul on olemas 2 legaati: üks raama-
tute ja üks kiriku legaati. Nende suurus

x) ^{rende} mõisade nimed lhx 67 xx) Karuse kihelkonna mõisnikud

ei mainita. Õpetaja ütleb, et tema olewat legaatide walitseja, ja ei wajaawat nende summa-dega talitamise üle auu anda ülem-kirikueestseisjatele, waid konsistooriumile (vis. 1811 k. 12)

Mis puutub Karuse kiriku vallasvarasse, siis mainitakse seda juba 1593 a. visitatsioonil. Nimetatud visitatsiooni protokollis seisab, et vallasvara, mis kord kirikul olnud wõis olla, on kõik laastatud, ja sellest ei olewat enam midagi leida. Altarile kuuluwast

22 mail 1747 aastal peetud kiriku konwendil otsustawad jäädaval loobuda krahw Clas Tott'i poolt määratud legaadil 12 riigitaalri tasumisest kirikule. 3 põhjusel: 1) et 1 juulil 1739 aastal Karuses peetud kiriku visitatsioonil, kui wäl elasid obrist-leitnant Kannerstern ja parun Delwig, tolleaegsed end. Lihula mõisa omanikud, ei saanud nimetatud legaat ümberkirjutatud, r. t. legaaditasmise kohustust nõutud, ja 2) et nemad, olles osalt need mõisad ostmud, osalt kingitusena kõrgelt Vene kroonult nad saanud (als eine Donation von der Hohen Russischen Czarine besässen) järjekult krahwi testamentis lubatud maksu Karuse kirikule ei wõrwat maksta, ja 3) et Vene walitsew senat oli Lihula õpetaja Levanus'le samalaadilise kaebuse krahw Tott'ilegaadi ^{omist} tunnustamise suhtes tagasi liikunud.

Karuse õpetaja pöörab konsistooriumi poolt palwega 26. jaanuaril 1748 sead kirikukonwendil otsust tühistada. Sellele järgnewat wastust ei ole mõnel teada. Palun waadata lhx 68 pakemal järg!

x) Kihelkonna mõisnikud: Kapten von Jock - obrist-leitnant Kannersterni lise wõltsikuna, ja Saastna mõisa omanikuna, ja maior von Helwig Niketu mõisa omanikuna.

***) ilma kohustuseta

varandusist ja ehetest ei olewat muud järel kui
1 tinast karikas ja 1 altariлина, kotirü-
dest. Õeldakse: Jumalale taewas olgu see kaeba-
tud! (Gotte im Himmel sey es geklagt.)

1586. aastal, meile säilinud Dubberohi esime-
sest visitatsiooniprotokollist Karuses, võib jä-
reldada, et puudub kirikulae gas. Selles protokollis
räägitakse iga pühapäewasest kirikukotiga rahakor-
jamisest kirikus ja kästakse raha üle anda jun-
ker Michel'ile, kes oli hooletandja ja wöörmünder,
seniks kuni kirikulae gas valmis saab.

1641 a. visitatsioonil puhul õpetaja poolt esitatud
memoriaalist selgub, et kirikul puudub wäl laegas.
Õpetaja palub, et saaks tehtud kirikulae gas wõi - pakk
kulu wõiks koguda kiriku sissetulekuid. (vis. 1641 m. 10.)

3.)

1654 a. visitatsioonil wastuste teetermisel tä-
hendab õpetaja, et ta olewat mitu korda palunud,
et kirikupakk valmistataks, kuid ei olewat
seni ühtegi selles suunas tehtud. Õpetaja ütleb,
et raha, mida kirikukotiga korjatakse, tema
määrivad tulude ja kulude raamatusse. (vis. 1654
- K. 9.)

1694 a. visitatsioonil õeldakse Karuses
kirikus olewat laegas 2^{x)} lukuga: üks wõt-

x) mem. = memoriaal.

xx) Hilisemal ajal oli seaduslik, et laegas olis 3 lukuga.

metest olewat kirikueestseisja, teine - õpetaja käes.
 (vis. 1694 n. 9) Hiljem, 1707 a. visitatsioonil
 nõutakse, et laegas peab olema kolme lükuga,
 ja kästakse kolmas lük lasta laekale teha.
 (vis. 1707 n. 30)

1739. aastal teatab koguduse õpetaja visitaatoritele, et laegas olewat üsna tühjaks varastatud ja ära lõhutud, (*ganz bestohlen und zerbrochen*), kuigi ta lõhutud kujul veel olemas olewat. Sel põhjusel võtawat õpetaja raha oma kätte ja pidawat raha üle aruannet. (vis. 1739 n. 8)

1769. aastal ütleb õpetaja visitaatoritele, et katku ajast saadik ei olewat laegast enam olnud, kuna see olewat lõhutud ja tühjaks varastatud. Visitaatorid teevad ülemkirikueestseisjatele ülesandeks uue laeka valmistamise (vis. 1769 n. 4)

1792. aastal esneb samuti küsimus kirikulauka kohta. Vastatakse, et laegast ei olewat, kuid see tahetawat teha. (vis. 1792 n. 7)

1811. aasta visitatsioonil küsitakse, kas kirikul olewat 3 lükuga laegas. Vastatakse, et see puuduwat; ta valmistamist enam ei mõnta. (vis. 1811 n. 75^c)

Liikuwa waranduse, altari tekside, kiriku riistade, olemasolewa kuld ja hõbe raka kohta,

pidawat õpetaja inventarilehte ja esitab selle ka
visitaatoritele. (1694) Inventari nimestik õelda-
kse alla kirjutatud olewat mag. Selliusse poolt 6 sept
1691, kuid teda ei leidu protokollile juure lisatuna
(v. 1694 - k. 10)

1716 a. visitatsioonil esineb küsimus, kas
Karuse kogudus ei olewat mineviku sõja- ja kat-
kuaegadel omast liikuvast ja liikumatust varan-
dusest mõnda kaotanud. Et eelnimetatud aastal
toimus 3 koguduse (Karuse Hamila ja Warbla) ühi-
ne visitatsioon, siis antakse vastust ka Ha-
nila ja Warbla kohta.

Vastatakse, et Karuse kiriku varandusest
ei olewat midagi kaduma läinud, Hamlast võetud
aga ära kirikukell ja kroonhihter. Kell vii-
dud Tallinlasse, suure Apteegi uulitsal asu-
wasse kellawalamise töökohta. Õpetaja ^{x)} kirji-
tab, et seal samas näinud ^{ty} kirikukella 2 aastat
enne visitatsiooni (1714) Visitaatorid otsusta-
wad samme astuda kella tagasi saamiseks, kui
see seal veel peaks [olemas] olema.

Warbla kabelist viidud ära vaenlaste ^{xx)}
poolt karikas ühes oblaadiwaagnaga ja
puust pudel ühes kirikuwiinaga. (vis 1716 k. 26)

x) Sel korral oli Karuses ja Hamilas ühine õpetaja:
Christian Arthur Ketter ^{xx)} Vaenlaste all tuleb

mõista rootslasest

e. Kiriku dokumendid.

1593. ja 1603. aasta. Dubberchi visitatsioonides on juttu ka kirikudokumentidest.

1593. aastal kõneldakse, et Karuse koguduse pitsatid, kirjad, registrid ja inventaarinimestikud olewat kõik kaduma läinud

1603 aastal jõuab visitator Dubberch 2. Paastapäeval Karusesse kirikuatsumist toimetama. Ta ei saa aga midagi seal ette võtta, sest et õpetaja Matis'e surma järel ei olnud Karuses romexorjer (Register) peetud, ja leidis Dubberch seal suure segaduse eest. Õpetaja Georg Purclar seletab, et tema Karusesse tulles ei olewat igatahes mingit korrapärasest dokumenti eest leidnud. Edasi öeldakse, et kirikuraamatud ja matriklid, mis aastal 1593 Karuses korrapäraselt sisse seatud, on vahelpeal laiali pillatud, ära laastatud ja käest kaduma läinud (distrahiret, verwüstet und von handen kommen)

1694. aastal esitab koguduse õpetaja kirikuwallasvara kohta inventaarinimestiku, millise õpetaja ütleb tema ametisse seadmisel 6 septembril 1691. aastal koostatud olewat ja allakir-

mõista rootslasest, sest visitatsioon toimub Vene kerserliku konsistoriumi poolt.

jutatud paraosti, mag. Selliuse poolt. Samal
visitatsioonil seletab õpetaja^{x)}, et ta ise kiriku
arveid pidawat. (vis. 1694. k. 10. 11.)

1716. aasta visitatsioonil tekitab küsimus selle
kohta, kelle maaalal amb kirik. Õpetaja^{xx)} ütleb, et
ta visitatsioonieelsel päeval^{xxx)} saanud praxi wanu
dokumente (ein paquet documenten) ja lubab need
läbi waadata (so er nachzusehen promittierte) (vis. 1716
küis 22) Kus kohast ta need dokumendid sai,
sellest lähemalt ei kõnelda.

1769. aasta visitatsioonil küsitakse, millised
dokumendid on kirikul olemas. Õpetaja wastab, et
mõned olewat kirikuraamatuse üles tähendatud
(vis. 1769 k. 7)

1811. aasta kirikunastsumisel wastab õpetaja,
et kirikumaad ja sissetulekad, kui ka köstri-
maad olewat kirikuraamatusse ülesmääritud,
ja nende kohta peetawat inventaari nimestikus
(vis. 1811 k 75^{a, b})

4. Kiriku ametnikud.^{xxxx)}

Nende kohuste täitmine ja elu

---

x) Mag. Johannes Georgius Philippi. xxx) 25 juulil 1716 a.
xx) Christian Arthur Ketter

a) Õpetajad

Kuna kõike arduväärsed dokumendid Karuse kiriku kohta on sõdades hukkanud, siis leiame kõige varasemad teated Karuse koguduse õpetajate kohta visitaator Dubberchi'i protokollides.

1. Nii on teada, et 17 juunil 1593 aastal, kui Dubberch Karuse kogudust visiteeris, oli sinisõnne õpetajaks Matis (alias: Matthias Martini)

2. 1603 aastal on Karuse õpetajaks, röönda kuidas see nimi visitatsiooni protokollis esineb:

Georg Gurclar

x)

6. Laurentius Vigäus 1639 - 1663; teda kutsuti 1639. aastal Kirbla õpetajaks, ei võtnud kutsut vastu, vaid tuli Karusesse^{x)}, õnnistati koguduse peale 7. juunil 1639. aastal

x) Järgmised 3 õpetajat, ei esine käsitatavatel visitatsioonidel. Need on

3 Heinrich Krumpfen või Krumm, on olnud ühtlasi Hanila ja Warbla õpetajaks, Karuses olnud arvatawasti juba 1611 aastal.

4 Erich ^{Simonius} Buss, olewat olnud ametis Pärnus Haapsalus ja Lihulas. Mõiselt ametist lahkus 1639.

5 Christian Tredenap, Lihule õpetaja, oli ajut. ametis

x) Kõide 11 (495) - kirj. raamat. põhjal

Chamae...
vixit...
vixit...
vixit...

1. In...
Dulcibus...
Opticus...

2. 1803...
vixit...
Georg Luchan

3. 1803...
vixit...
vixit...

4. 1803...
vixit...
vixit...

W. Kimpuramatua

5. 1803...
vixit...
vixit...

x)

9 Johann Georg Philippi 1690-1710

10 Christian Arthur Ketter 1712-1750.

11. Caspar Anton Ketter 1750-1773

12 Hermann Johann Miiddendorff 1774-1829

1586.a. visitatsioonil on Karuses ametis õpetaja, kes rahwuse poolt soomlane. Tema nimi ei seisa protokollis. Temast on öeldud, et ta on waga mees, ja et ta on kaunis kogenenud mees eesti^{xx)} keele tundmises (Ziemlich erfahrener Mann in der Estnischen Sprache), temal ütleb Dubberch olewat terwes kihelkonnas hea kuulsuse selle tõttu, et ta omas ametis olewat isin.

1603 a. visitatsiooni protokollis leidub Dubberchi poolt iseloomustus Karuse tolleaegse õpetaja Gurclari kohta. Seal öeldakse: Hanna Georg Gurclar,

x) Järgmised olukid meie visitatsioonides mitte ette tulewad õpetajad. Nende nimed ja ameti pidamise aeg kronoloogilises järjestuses: 7 Adolf Sundius 1664-1684

8 Jaachim Werneccius 1685-1690

xx) Huwitaw on ära märkida, et tarwitatause sõna: "eesti"

praegune õpetaja, kes muuda omas ametis on usin ja truud leitud olewat".

Hilisemates visitatsioonil protokollides ei esine kusagil koguduse õpetaja iseloomustust, nõnda kui see leidub Dubberchi juures.

b) Kõster ja kooliõpetaja

1641. aastal peetud visitatsioonil esitatud 6. küsimus käsitleb muu seas ka kõstri ülevõlpidamist. Õpetaja vastab kõstri kohta käivas osas: „Aga kõster elab õpetaja maaalal, kus ta omal kulul ehitanud ja valmistanud maja“ Kuid 1645. aastal ütleb õpetaja 12de vastuses: „Kõster pole veel kogudusse tulnud“ ja 1654. a. teatab kiriku eistseisja, ^{Samuti} et kõster ei olewat veel tulnud, õpetaja ei teadwat, millal ta saawat kedagi.

Rootsi feldmarshalli ja kindral-kuberneri Clas Tott'i resolutsioonist 19 veebruarist 1668 aastast on näha, et waremalt Haruses palgalist kõstrit ametis ei olnud. Krahw Tott'i resolutsioonis, kõlneb vastav punkt järgmiselt:

Et nüüd kõstri ametisse seadmine kiriku juure üsna vajalik on, siis peab edespäidi

sellens kölbulix'isix saama kutsutud (fördersakunst
eine capable Person hierzu bestellet), ja selle ülival-
pidamiseks määratama $\frac{1}{4}$ adramaad ja pisut wilja
aastas, peale selle, mis temale antakse teistelt mõismikkun-
dels^{x)} ja talupoegadelt." (vis. 1694 lhn 17)

1694. aastal ei ole köstril maast mingit sissetule-
kut, sest krahwi resolutsiooniga määratud maaala
oli redukseeritud walitsuse poolt. Samal kirikukat-
sumisel esineb küsimus, kas köster võib koolmeistri
kohuseid täita (vis. 1694 n. 24) vastatakse, et see teh-
tud küll tingimuseks köstri palkamisel.

1707. a. visitatsioonis ei esine küsimusi köstri
kohta, kuid 1716. aastal tähendatakse, et köster on
oma liiderloku lakkumise tõttu (wegen seines lie-
derlichen Sauffens) laste õpetamiseks kõlbmatu.

Visitatsiooni komisjoni esimees, maanõunik
Uxküll, noomib köstrit walgult tema lodewa-
te eluwiside pärast. Juhtumisel, kui köster ei
peaks kaineks jääma, lubab ta teda walgult ka-
ristada (vis. 1716 n. 36)

1739. a. visitatsioonis ollakse köstriga ra-
hul. Siin ta täidab ühtlasi kooliõpetaja (Schul-
Meister) kohuseid. Ta wõiwat $\frac{1}{2}$ tiindrit wilja külvata
oma maanatalle. (vis. 1739 n. 24)

1749. a. kirikukatsumisel wäidatakse, et kös-
ter olewat laste koolitamises pisut nõrga wõitu,

^{x)} sõna-sõnalt: kogudux liikmetelt (Eingepfarrten)

Kuid oma ametit pidawat ta hoolega, - maksud saawat ta korralikult kätte (vis. 1749 n. 33)

1769. a. visitaatsiooni^{samuti}l öeldakse, et koguduse köster olewat ustaw omas ametis ja saawat maksud korralikult kätte. Ta wõiwat igas tõstandises *) 2-3 wakka küllida. Elumaja olewat tal üsna heas seisukorras. (vis. 1769 n. 54)

1792. aastal ametis olew köster öeldakse olewat ustaw ja usin. Tal olewat 4 wakamaad põldu igas tõstandises ja saawat omad maksud korralikult kätte. (vis. 1792 n. 38.)

1811. aastal öeldakse, et köstri maja ja sinna kuuluwad hooned olewat heas seisukorras, välja arwatud köstri rehi, mis on lagunenud. Ülem-kirikustseisija vastab, et see parandatawat lähemal ajal, wõi kui see peaks wajalik olema siis ehitatase nus. Samal visitaatsiooni tunnistawad õpetaja ja kogudus ühest suust, et nad olewat köstriga rahul. Köster ütleb, et temal olewas pisut maad ja üks tõstandis külviponda. Talupojad maksawat talle 1 külmitu tera wilja ja ametisalituste eest saawat ta hariliku toisu (vis. 1811 n. 73) ta palik maksawat temale korralikult (v. 1811 n. 74)

Teale köstri, teisi eestlasi-kooliõpetajaid

x) Lotte

Karuses ei ole.

c) Kirikumees.

1694.a. visitatsioonil öeldakse, et ei olewat kirikumeesi Karuses, kuna ei olewat senini niisugust meest waja olnud, sest et jutluse ajal on kirikuukse taga kõik puutumata. (vis. 1694 n. 31)

Ometi oli wähe peal kirikumees ametisse pandud, sest 1716. aasta visitatsioonil kästakse kirikumeesi, jumalateenistuse ajal edasi tagasi uksest käimist takistada, et korratasi ära hoida (die vor sich gehende Anordnung zu verwehren) (vis. 1716 n. 14)

1739. aastal küsitakse visitatsioonil, kas olewat kirikumees ametis ja kelle käest ta saawat palga? Vastatakse, et olewat küll üks olemas, aga ta olewat täiesti kõlbmatu, ja selle tõttu ta ka midagi ei saawat (kriegt er auch nichts). Muudu saawat kirikumees 1 kannu^{*)} wilja igast pe-rest. (vis. 1739 n. 27) Kuid kirikumehi kohuseks põlnud üksinda kirikust asjatut sisse ja wälja jooksmist takistada, korratasi kirikuukse juures ära hoida ja jumalateenistuse ajal hobuste järele wadada (der Pferde warten), ta ülesandeks oli ka inimesi karistada hälipostis.

1694. aastal wastatakse visitaatoritele, et süüd-

*) 1 Kann = umbes 2½ liitrit

Karuses ei ole.

c) Kirikumees.

1694.a. visitatsioonil öeldakse, et ei olewat kirikumee-
st Karuses, kuna ei olewat senini niisugust
meest waja olnud, sest et jätulise ajal on kiriku unse
taga kõik puutumata. (vis. 1694 n. 31)

Ometi oli wähe peal kirikumees ametisse pan-
dud, sest 1716.aasta visitatsioonil käsatakse kirikumee-
st, jumalateenistuse ajal edasi tagasi unsest käimist taxista-
da, et korratusi ära hoida (die vor sich gehende Unordnung
zu verwehren) (vis. 1716 n. 14)

1739. aastal küsitakse visitatsioonil, kas olewat
kirikumees ametis ja kelle käest ta saawat palga? Vas-
tatakse, et olewat küll üks olemas, aga ta olewat täiesti kõlb-
matu, ja selle tõttu ta ka midagi ei saawat (kriege er auch
nichts). Muudu saawat kirikumees 1 kannu^{*)} wilja igast pe-
rest. (vis. 1739 n. 27) Kuid kirikumehi kohuseks pol-
nud üksinda kirikust asjatut sisse ja wälja jooksmist
taxistada, korratusi kiriku unse juures ära hoi-
da ja jumalateenistuse ajal hobuste järele waa-
data (der Pferde warten), ta ülesandeks oli ka
inimesi karistada hälipostis.

1694. aastal wastatakse visitaatoritele, et süüd-

*) 1 Kann = umbes $2\frac{1}{2}$ lütert

laste nuhtlemiseks (die delinquenten abzustrafen) ei olewat seniini ihtegi sarnast meesid määratud (noch zur Zeit keiner verordnet) (vis 1694 n. 7)

Niisugust meesid polnud kerge leida. Karistaja kohuste enda peale võtmise võis ainult vabatahtlik olla, aga soovijaid sellele kohale ei olnud. Et lugu tõepoolest nii oli, seda näitab meile Karuse kirikukonwendi protokoll 11. maist 1747 aastast, mil otsustati, et kirikumees tulewat korru juurde ametisse võtta, nii kui see mujal kirikute juures viisiks olewat, nii pea, kui lähemaks korda kellegi juures nõusolekut sellers saawatada (mit den ehsten, sobald nur einer darzu willig zu machen wäre). Niisugusele mehele lubasid talupoja wõõrminid kogu selle kihelkonna talupojakkonna nimel, igals talult ühe kannu rucist ja ühe kannu otte aastaks. Mõisadelt aga pidi ta saama adrama de arvu ja talupojade mõisateo suhtelises määras, millise maksijaotuse pidid ülem-korru eestseisjad korraldama, igal aastal oma osa. Iga karistuse teostamise (vor jeder Execution) eest kiriku juures, pidi ta mehest või naiselt, keda ta peksab, iga paari wistte pealt saama 1 kopixa tasu. Eritse ~~näide~~ puhul mõisa, eranditluste (zu jenen Bestrafungen) toimimiseks, pidi kirikumees saama peale oma aastase moona, iga paari wistte pealt mõisa käest 2 kopixat tasu.

Eelmmetatud otsus tehti, nagu mainitud, 1747. aastal; järgmine revisitatsioon oli 1749 aastal. Sel-

kel visitatsioonil esitatakse küsimus, kas jumalateenistuse ajal tuleb sisse ja välja jooksmisi kirikust ette? Vastatakse, et sellist ajast peale, kui kirikumees ametisse olewat pandud, ei toimuwat enam seda (vis. 1749 n. 8)

1769. a. visitatsioonil küstitakse, kas veel ette tuleb jumalateenistuse ajal kirikust välja ja sisse jooksmist. Vastatakse, et seda enam ei korduvat. (vis. 1769 küs. 15)

Samal visitatsioonil esineb ka küsimus, mis sugust tasu maksatakse kirikumehel? Vastatakse, et mõisad maksawat nende suuruse järel, talupojad aga — 2 kannu wilja. (vis 1769 nr 45)

Hilisemates visitatsioonide protokollides ei ole enam kirikumehest ega temale maksetawast tasust juttu.

d. Wöörmündrid

1586. aasta visitatsioonil konstateerib Dubberch, et Karuse kiriku eest on halvasti hoolitsatud. Protokollis öeldakse, et visitaator seab Claves Achatini'i ametmehe d. # "junru" Michel'i kiriku hoolikandjaks ja wöörmündriks, ja temale ablisteks 2 talupoega, kelle nimed: Garmes Martens ja

ja Putzo Simon, kes mõlemad on kuninga talupojad, ja neile lisaks ühe Claves Achatini talupojast, kelle nimi on Bentke Mattis.

Kirikuhoolenandjad ja wöörmündreid manitseti wande all, et nad toimiksid kiriku üle usinat ülewaatust ja igal pühapäewal kirikukotiga raha korjaksid, ja „seda, mida alati pühapäewadel ja suurtel pühadel korjatakse, peawad nad junru Michel'ile üle andma, seni kui kirikupakk walnis saab.“

1593. a. visitatsioonil öeldakse, et kirikul ei olewat jällegi hoolenandjad ja wöörmündrit. Öeldakse, et sellel põhjusel ei olewatki kirikukassas ühtegi hellerit ega penni (weder heller nicht Pfennig fürhanden gewesen)

Hans Orges'i peale pannakse kiriku wöörmündri amet, sellepärast, et ta olewat sama kihelkonna elanik, ja ^{etta} kirikule kõige lähemal elawat.

1593. aastal tehakse visitaatori poolt korraldus, et Matz Martensohn peab iga kord pühapäewadel ja suurtel

pühadel, kirikukotiga andeid korjama, ja igakordse korjanduse peab õpetaja hooliga üles märkima, sissetulnud rahasummade üle aruannet pidades.

1603 aastal, 2. praastu pühapäeval, jõuab visitaator Dubberch Karusesse visitatsiooni sihiga. Samast päevast (Dominica Reminiscere) on säilinud protokoll, milles Dubberch kaebab, et ta ei olewat midagi wõinud Karuses korraldada sellel käigul, kuna sellel kogudusel ei olnud ihtegi wõõrmündert olemas. Õpetaja Matis oli wähe peal ära surmud, tema surmast peale ei olnud enam kiriku raamatuid peetud, kõik oli segamini läinud.

Karuse kihelkonnas eelmisel visitatsioonil mainitud junkrustest, ei olewat muid enam olemas kui Henrich von Ungarn, von Afsten, ja mõned ^{piiskopkonna} ~~piiskopkonna~~ junkrustest (Stiftischen Junkern), kes samas kihelkonnas ülespidamisest saawat. Nii sugustest oleksid nimetatada Caspar von Eisenhausen Ösense'lt ja veel mõned^{x)}

Matsalu junkrustelt Erich Mertens'ilt
~~Waldhoff Gmtman~~

x) Kelle nimesid ei mainita.

otsustatakse wande kinnitusele aru nõuda, selle kohta, mis tema teadwat kiriku toimingutest, ja kui palju raha korjati kirikukotiga surnud õpetaja ajal (was bei Zeiten des verstorbenen Pastoren, an gelde mit dem beutel, eingesamlet worden), kuna tema, Erich Mertens, igal pühapäewal seal kirikus käinud, ja ka wöormünder olnud.

1641. aastast säilinud lühikestest wastustest visitatsioonil esitatud kümnete samast aastast ^{xx)}, on öeldud 10. ^{des} punatis, et Lihula ja Matsalu kopmann Blasius Smetana olewat Tema Kõrguse Rootsi Kuninga nimel kiriku eestkostja ja arwawat ka kiriku töid teha.

1645. aastal 14 detsembril petud visitatsiooni relatsioonis p. 7 ^{des} on öeldud, et aadli eestseisja ametit kirikus ei tahtwat ükski mõisnikkudest enda peale wõtta.. Mis kiriku juures hõlguiti ehitatud, seda olewat teinud talupojad Matsalust ja Lihulast ^{xxx)}

1694. aastal on Karuse kogudusel üks ainus ülem-korrukueestseisja. Sellel kohal on leitnant

x) was ihm bewust
 xx) 3. märtsist 1641.
 xxx) nähtawalt Blasius Smetana korraldusel, kuna teised mõisnikud ei olnud ehituse kohustusi kannud.

Salomon Adam, kes omale ^{palub} veel teist aadlikku abiks määrata. See palve rahuldatakse ja abiks määratakse mõisaomanikkude ettepanekul kapten Friedrich Toll (vis. 1694. x. 6)

1707 aastal on mõlemad eelmimetatud kiriku eestseisjad veel ametis. Sellel visitatsioonil palub Samuel Adam visitaatoreid, et nad teda, tema kõrge wanaduse tõttu, ametist wabastaksid. See palve otsustatakse rahulda. (vis. 1707 lku 2)

1716. aastal on Karuses kapten Friedrich Toll veel eestseisja kohal, kuna teiseks eestsersjaks on parun Meyendorff (vis. 1716 x. 30)

Järgnevail visitatsioonidel on kiriku ülem-wöömündritens järgmised aadlikud:

1769. aastal

- 1) leitnant von Manderstierna, Matsalust
- 2) maior Schwahn, Tuedilt

1792. aastal

- 1) rittmeister Stackelberg, Paastnalt
- 2) obrist leitn. v. Silfverharnisk, Matlast

1811. aastal

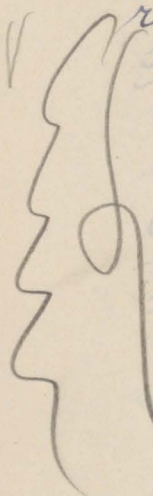
- 1) kapten von Stackelberg, Paastnalt
- 2) rittmeister von Klicken, Tuedilt, kes püüdis kiriku katsumiselt ära sõida põhjusel.^{x)}

^{x)} oli sõitnud Ridalasse, kus ta oli Wönnu mõisa pentruuks.

Vime Kirjutel
Tappet, nagu origi-
naalis feik!

1739. ja 1749. aasta visitaatsiooni protokol-
lides ei leidu aadliksude-woõamündrite
tähistamist.

Talupoegadeist-woõamündrite nimed on loet-
letud peale Dubberchi visitatsioonide, millistest
eelpool kõne oli, ainult ühes protokolliis, ni-
melt 1694 aastal. Siis walitakse waldade jä-
rele 7 talupoormeest (vis 1694 k. 6). ja nimelt:

- Pastnalst: Karja Martti Pert
- Matsalust: Tompi Kori
- Lihulast: Tõnis Andres
- Watlust: Hansu Toomas Thomas
- Nehatust: Suure Toomas Mats
- Paenurmest: Torald Tompi
- Tuudilt: Kullo Hans.

Woõamündrite* kohused olid kindlaks mää-
ratud rüütelkonna ja õpetajate nõupidamisel,
25. ja 26. septembril 1690. aastal. Need olid
kokku wõetud 12 punkti ja on loetletud
1694 a. Karuse kiriku visitaatsiooni protokol-
lis järgmiselt:

Eestlastest-woõamündrid (undeutsche Vormün-
der) on kohustatud:

- 1) teatama kõigist korraarikkumistest
wende waldkonnas

* talupoegade

- 2) walwama, et kiriku aid saaks parandatud, nii kuidas kord ja kohus (nach advenant) ja hoitud heas seisukorras (in esse)
- 3) kirikupinkide korrashoiu eest hoold kandma
- 4) kiriku ja õpetajamaja ehituskulusid sisse nõudma
- 5) kirikupaku juures seisma, kui surnukella ja kotikorjandus kirikupakku pannakse.
- 6) õpetaja maksusid aitama sisse nõuda,
- 7) koguduse õpetajaga kaasas käima, õpetaja visitatsioonidel omas valdkonnas
- 8) pühapäewil silmis pidama kõrtside tegewust, mis asusid kiriku lähedal ja walwama, et enne jutlust ega jumalateenistuse ajal kõrtsidest wiina ei müüda
- 9) et wõõrad (fremde) kiriku juures ei kaupleks erilise loata aadliku eest²isja
- 10) walwama, et igast mõisast oleks pühapäewiti üks teopoiss kiriku ees wahti pidamas (die Wache halten) et inimesed ei söelaks kirikust wahetpidamata sisse ja wälja, ja et warguseid ei toimitaks kiriku juures.

- 11) walwama, et palwepäewal (auf dem Betsag) kõike tema waldkonnas asuw rahwas kirikusse tuleks
- 12) kirikukirju kohale toimetama, ka kirikuwiina ja oblaate linnast kohale toimetama.

Üldiselt on talupoegadest wöörmüüridid kohustatud hoolsalt ja ustawalt täitma kõike, mis neid käsewad aadlikud-wöörmüüridid, ja kiriku vajadustel koguduse õpetaja (pastor ecclesiae)

Kui wöörmüüridid omes ametis ustawad on, siis saawad neile osaks järgmised soodustused (beneficia):

- 1) neil on ainuõigus istuda esimeses talupoja toolis (fördersten Bauer-Stuhl), ja nende kõrwale ei tohi ükski talupoja-koguduse liige aset wötta
- 2) nemad on wabad töödest ja kohustustest, mis on ühenduses kiriku ja õpetaja koonete chitusega
- 3) kui nad surewad wöörmüüridi ametis ja on ustawalt oma ametit pidanud (treu gedienet), siis saawad nad mansuuta matusepaiga (freie Grab-Stätte)

misfugule 2

Parenoles
original
olnua

Visitatsioonidel küsitakse, kas on kiriku juures olemas juhtnõõrid aadlikele - kiriku eestseisjatele. Rootsi valitsus oli wälja annud erilised juhtnõõrid nende kirikute eestseisjatele, kas kuningal oli patronaadi õigus.

Üks niisugune juhtkiri leidub Karuse kiriku Rootsi aegse visitatsiooni protokollis juures, ja on wälja antud Tartus (Dörpt), 12 jaanuaril 1698 aastal

Ta kõlab täpses tõlkes järgmiselt:

Kiriku eestseisjate juhtkiri.
(Kirchen Vorsteher Instruction)

Tema Kuningliku Majesteedi meie kõige armulisema kuninga ja isanda armulisel korraldusel ja teada antud näpunäidetel, on piüütud saawutada, et kõrgis selle maa kirikutes, kus Kuninglik Majesteet on patroniks, oleksid teatawad eestseisjad sakslaste ja aadlike hulgast, kellele abiks ka mittesaksa^{xx)} eestseisjad, kiriku hea käekäigu ja kasu pärast on määratud; siis on selleks, et see^{palju} õigemal korral ja parema otstarbekohasusega sünniks, wajalikuks leitud, neile käsitamiseks koostada ja

xx) eestlastest *) protokoll 1749 a. - kirikuarhiivis

välja anda teataw juhtkiri (Instruction)
Üldiselt seisab kirikueestseisjate amet ja
tegewus järgmistes ülesannetes:

1. Et nad suure hooliga selle järele walwaksid, et pühapäewad ja suured pühad, mis Kõigekõrgema kiituseks ja teenistuseks määratud, Jumala käsu ja Tema Kuningliku Majesteedi kõige armulisema korralduse kohaselt, saaksid pühitsetud ja peetud, jultunud hingamisepäewa teotajad ja jumalateenistuse põlgajad aga, Tema Kuningliku Majesteedi seaduse kohaselt, saaksid wastawas ametiasutuses ülesantud, — sellens on eriti mittesaksa eestseisjad kohustatud, nagu nad igas suhtes saksa eestseisjatega käsi-käes käiwad, täites nende ametialalisi käskusid, — nüisuguseid hingamisepäewa teotajaid ja hoolitud kirikuskäijaid terawalt silmas pidama, aga ka walwama nende järele, kes enne jutlust ja jutluse ajal wübiwad kõrtsis ölle ja wiina juures, ja neid saksa eestseisjatele ülesandma

2. Kuna talupojad ei lei ta loiumad olewat millegiks muuks, kui katekismuse õpetuse hoolsaks tähelepanemiseks ja oma laste kooli andmiseks, siis

pühadku härrad kirikueestseisjad
 ühes vastawa koha härraste kaasabil
 ja mittesansa eestseisjate tegewusel,
 äärmise usinusega selle eest hools
 kanda, et kogudus — nü hästi suu-
 red kui wäikesed — ilmüksid preestri
 kuulutuse kohaselt informatsioonile
 ja katekismuse õpetusele, ja et lapsed
 ette nähtud wanaduses saaksid saa-
 detud kooli ja õnnistusttoowale õpe-
 tusele.

- 3 Nü laisk kui talupoeg on käi-
 gele heale, nü palju kalduwam on ta
 igasugu kurjale ebajumalateenistusele ja
 ebausule. Sellepärast seisab härrade kiri-
 kueestseisjate amet selles suhtes järgmiste-
 gewuses: et nemad seal, kus weel mõned
 lüüed, kabelid ja ebausud praigad olemes
 kihelkondades, laseksid ülemuse Keskude
 kohaselt, mis selles suhtes sagedasti awal-
 datud, need kohad ära lõhkuda ja
 häwitada, et neist mitte vähemaidki
 jälgi (vestigia) poleks enam näha,
 mis edaspidisele

ebausule võins põhjust anda.

4. Nõuab härrade eestseisjate amet, et nad hoolega walwaksid kiriku waranduse ja sissetulekute järele, et kirikul saada olewad wõlad usinalt saaksid sisse nõutud, j. millises suhtes eestseisjatele peab abins oldama hooletute maksjate vastu.

Sissetulew kirikuraha ja wara peab saama õieti ülesmääritud ja kiriku laekasse hoiule antama, milline laegas peab 3 lükuga olema warustatud, ja millest sansa eestseisjal peab olema üks wõti, kohalikul õpetajal teine wõti ja ^{ühel} mittesansa eestseisjatest kolmas wõti, nõnda, et laegas mitte teisiti, kui kõigi kolme juuresolekul peab awatama; kui neil aga ^{ühel} korraga ei peaks wõimalik olema kokkuttulla, ja neil oleks waja raha kirikuvõina ja oblaatide sisseostuks, siis wõidakse laekast wastaw osa raha wälja jätta ja see ülesmärkida. Nisugusist kirikurahast ei pea aga midagi ebakindlatele inimestele wälja laenatama, ega raha nisugusteks otstarbeteks antama, mis ei ole sündsad, waid

peab igal aastal saadetama, hÄrrade eestseisjate poolt ja kohaliku õpetaja poolt allakirjutatud, õige aruanne Kuninglikule Majanduskontorile (Königl. Oeconomie Contoir), et võidakse näha, mis on sisse tulnud, kui palju välja läinud, ja mis veel järel on.

.. Kus juures ka

5. igal aastal on nõuetaw õigelt allakirjutatud kiriku riistade ja wallaswarra õpetriksatsiooni hoostamine, millest oleks näha, kas on nende asjade arv kahanenud või kaswanud.

6. HÄrrade eestseisjate kohuseks on ka hoolikandmine kiriku, õpetajamaja, kooli ja teiste kirikule kuuluwate hoonete eest, et need oleksid tugewad ja tarwitamis kõlbulikud. Kui aga midagi kirikute juures on parandada ehk ehitada, sellest peawad nad teadustama Kuningliku Majanduskontorile, ja sellega ühes läkitama eelarwe (pertinenten Verschlag) kui palju ehituseks on waja materjaale ja raha, et selle kohaselt kulude jaotamist (repartition) võiks ette wõtta. Nii pea müüd, kui

härrad eestseisjad on kätte saanud
 kulude jaotuslehe ühes wastawa juhatusesega,
 siis peawad nemad usnasti hakkama
 korraldama materjaalide juurdewõetu
 ja parandustööde teostamist, milles mitte-
 saksa eestseisjad nendega käsikäes toimiwad.
 Igaüks neist peab omale seda ülesmärkkima,
 mis tema waldkonnast tuleb kohale toime-
 tada, ja üks-teise järele on nad kohustatud
 ehitustööde ja tööliste järele waatama.

7. Kuulub veel härrade kiriku eestseisjate
 kohuste hulka, et nad kõige hoolega
 püüawad selgitada (uurida), kas ei ole mõ-
 ned maad, heinamaad ja sellesarnast kuulu-
 nud kirikule waremalt, ja kirikukäest
 ära wõetud. Seda peawad nad kuningli-
 kule Majanduskontorile siles andma,
 selleks, et Kuningliku Majesteedi armu-
 lise korralduse peale, järgneks kor-
 raldus nende maade tagasisaamiseks.
8. Peawad härrad kirikueestseisjad, mõis-
 {omanikkude toetusel, selle eest hoolt
 kandma, et kirikutööd saaksid paranda-

tuud ja nende korrashoiu eest küllal-
selt hoolt kantud, kus juures on mittedak-
sa eestseisja kohuseks, et igaüks neist oma
waldkonna rahwa wälja ajaks ja ^{ise} paran-
dustöödele jääks, selleks, et kindlaks teha,
kas igaüks oma teosa walmis teeb, ja mitte
poolikut wõi hoopis halba tööd järele ei
jäta.

Et müüd härrad kirikueestseisjad mitte
ainult kõiges, mis mainitud, waid ka igas
asjas, milles nad kirikur kasu ja huwi
hääwad, oma hoolikannet, usinust ja wal-
wet üles näitaksid, siis ei pea keegi neid nen-
de ameti kohustis takistama ega neile wasta
panema; igaks juhuseks, kui niisuguseid wasta-
hakkajaid peaks leiduma ja nad awalikuks
tulewad, tuleb neil selle eest wastust anda.

Tartus, 12 jaanuaril 1698. a.

1769. aasta visitatsioonil korratakse talu-
poja wöörmündrite soodustustest kahte asja:

1) neil on waba matuselpair ja saawad isik-
likust kirikutööst, mis teistele osaks langeb,
wabastatud (vis. 1769 n. 60)

1792. aastal on talupwégi-wöörmündreid-9,

igast mõisavaldkonnast - üks. Õeldakse, et nende kohustused olewat harilikud (vis. 1792 k. 41)

1811 aasta visitatsioonil tehakse wõõrriind-
ritele kohuseks, õpetajale teada anda, kui peaks
leiduma neid wanemaid, kes oma lapsi ja hoo-
lealuseid leeriõpetusest eemale hoiawad. Nisuga-
serd talupoegi ei teata küll Karuses olewat.
(vis. 1811 k 45)

1769 aastal on Karuses ainult üks üliõpilane
e. Usuteaduse kandidaadid ja üliõpilased
juures ametis. (vis. 1769 k 49)

1641. aasta visitatsiooni vastuste kokkuvõttes
p. 11. ^dõeldakse, et Karuse koguduses olewat 2 üliõpi-
last; üks neist - rootslane, nimega Andres Magen,
teine Tuudi mõisas, kes enne olnud kodukooliõpetaja
jaks Andreas Knarr'i juures. Ta olewat eht luter-
lane, sest ta olewat Karuses kommunitseerinud.

1739. aastal õeldakse olewat 2 üliõpilast, kel-
le nimed Gölner, Ruschentusch. Wiimane olewat
ka Karuses jutlustanud, ilma et tal olnuks olnud
konsistooriumi luba (venia). Õpetaja tõhendab, et
üliõpilane Ruschentusch ka doormi hospidali kirii-
kuseses waremalt jutlustanud, ja tema olewat ar-
vanud, et Ruschentusch'il on wastaw luba. Visi-
taatorid lubawad koguduse õpetajaga veel selle

üle eraviisil pääkida (vis 1739 - k. 12^a)

1749. aastal on Karuse kihelkonnas 3 wouteaduse üliõpilast: 1) Regius - on kodukooliõpetajaks Saastna mõisaomaniku Fock'i juures, 2) Elison - Matsalu mõisas, 3) Meitziig - maior Helvig'i juures, Nehatu mõisas. Oeldakse, et neid ei lastavat juhtlustada, kuna neil puuduwat "wenia".

(vis. 1749 - k. 29)

1769. aastal on Karuses ainult üks aruus üliõpilane - Meitziig; ta olewat koguduse õpetaja juures ametis. (vis. 1769 k. 49)

1792. aastal küsitakse visitatsioonil, kui palju olewat kihelkonnas kandidaate ja kodukooliõpetajaid (. Privat- Informatores).

Vastatakse, et kõigest üks aruus, nimega Koch. (vis. 1792 k. 37)

Dubberchi visitatsioonidel, kui ka hiljematel: 1654 aastal ja 1707, 1716. ja 1811. aastatel ei leidu Karuses üliõpilasi.

f. Õpetaja sissetulek

1586. a. visitatsioonil kaebab Karuse õpetaja, et ta talupoegadelt ei olewat sellel aastal mingit viljamaksu saanud, kuna tema eelkäija kõr olewat wälja wõtnud. Ka olewat endine õpetaja Hanila kiriku juures 2 kaalu rukist wälja wõtnud, milleks ta ei oleud õigustatud.

Samal visitatsioonil manustetakse õpetajat, waestelt matusetalituskulude sisse nõudmisega kannatada, leppides waid sellega, mida waesed mimesed suudawad anda. Neile aga, kes üsna waesed ja ilma waranduseta, ja kellel tuba täis lapsi, peab ta kristlikku kannatlikkust üles näitama, ja neilt mitte midagi wõtma, mattes nende summad kristliku komba kohaselt.

1593. aasta kirikukorrasumisel, on juttu ka õpetaja sissetulekutest. Öeldakse, et õpetaja saawat Matsalu mõisast 4 tündrit wälja aastas, pool sellest rukist, pool - otra, ühe seasingi ja ülestõusmise pühadeks - nisukoogid (Fladen). Õpetaja ütleb, et sel puhul, kui mõis talle juurde lisawat 2 tündrit wälja, saawat ta üldse 6 tündrit.

Kuna õpetaja teatab, et ta Paenurme ja teiselt ümberkaudselt mõisadelt midagi ei saawat, siis otsustawad visitaatorid ülemuse kaudu mõisnikke sundida õpetajale maksu maksma. Tähendatakse weel, et ükski neist mõisnikkudest ei olewat see kord linnas, waid vi-

sitatsiooni koha läheduses. Sellepärast otsustatakse nendega läbi rääkida.

Karuse õpetaja sissetulekud talupoegadele 1593. aastal on järgmised: iga adramaa pealt — 1 wakk wilja: pool rukist, pool otra. Õpetaja kaebab visitaatoritel, et talle maksetawat ebawõrdselt: need kellel olewat 3 adramaad, ei andwat talle enam kui 1 waka otra. Selles asjas otsustatakse samuti ülemust paluda, et teostataks ühtlane maksustamine.

1593. aasta visitatsioonil mainitakse õpetaja sissetulekute kohta weel seda, et õpetaja saawat omale suurte pühade, nagu jõulude, Ülestõusmise pühade ja Nelipühil esimese päewa ohwriannetused, s. t. kõik selle raha, mis plexi¹⁾ peale pannakse wõi õpetaja kätte antakse, ja kas selle, mis nimetatud päewal kirikukotiga korjatakse²⁾

1641. aasta visitatsioonil tähendab õpetaja, et tema sissetulek olewat nüüd³⁾ nagu see wana püha visitatsioonil korra⁴⁾ järele süü pruugiks on⁵⁾.

1) sellest lähemalt: ltk. 101 p. 4

2) Karuse koguduse visitatsiooniprotokollide juures esidub sa Rootsi valitsuse poolt 2 juulil 1645 a.

Mis puutub õpetaja sissetulekutesse 1694.aastal, siis leidub sama aasta visitatsiooniprotokolliis määrus,

awaldatud määrus õpetajale kohustuslike tarutawate maksude kohta. — Kahjuks ei ole see määrus tervena säilinud, puudub punkt 9. täiesti ja osa 10. ^{daot.}

1. punktis räägibakse, et õpetajale maksetakse mõisade poolt, mõisa fuuruse kohaselt osalt 6, osalt 5, osalt 4, osalt 2 tündrit igasugust wilja, aastas
2. punktis: Talupojad peawad just nii mitu päewa kui nad mõisa tege teewad ja adramaade arvu kohaselt, nii sama palju Tallinna külimõistu wilja maksma õpetajale. Wiljast olgu $\frac{1}{2}$ osa rukist ja $\frac{1}{2}$ -otre, ka iga talu suistu" pealt 1 kana ja 1 ruuxi lonu, ja nad peawad selle maksu Nohuli ja Mardi päewa wahel õpetajale tasuma. Aga seal, kus kogukonnad on väikesed, et õpetaja sellest üles peetud ei saa, siis mõisad panevad oma alamatele mõned külimõitud enam peale, et ta toetawad wabatahtlike lisaandoteja mõisa poolt.
3. punktis: Kõie kihelkonnas elutsewad mäldrid, kõrtsmikad, käsitöölised, wabadikud, wabad mehed, ja teised, kes seal oma le ülespidamist saawad, peawad õpetajat võimaluse kohaselt igal aastal oma warandusega toetama ja õpetajale tööga abiks olema.
4. punktis: Mis puutub aktsidentsidese, mis juba wanasti auwäärt itade ja esidade poolt selles Eestimaa hertsogiriigis on manastud Jumala teenrite ülewaltpidamiseks, siis peawad õpetajad rahulduma sellega, et nad endise ohwri asemel altarilt, mis sinna pandi preestri jaoks, kõigil suurtel pühadel, mürid omale saawad kotiraha", mis suurte pühade esimesel päewal korjatakse. "Suurte pühade II ja III päewa koti korjandus, peab saama Kaplaanile või köstrile. Nii suguste päewade peale tuleb preestritel juhtida oma kuula

et wanasti (nähtawasti ardu ajal) olewat õpetaja alati kümnest saanud. Hiljem olewat niisuguse

jate tähelepanu, nädal enne seda, ja lahkelt kuuljaid kutsuma ülesse annetuole.

5. punktis: Selleni, et kord lõpuni alaline tüliküsimus matmise maksu pärast, peawad preestrid ja kuulajad järgmist määrust tähelepanema. Õpetajale maksetakse matmise aktsidentisi waba ehk jõuka adratahupoja proovis - üks härg, mis on 3da aasta peal (einen ins 3te Jahr gehender Ochsen) wõi 2 tiindrit wilja; tema naise matmise eest $1\frac{1}{2}$ wõi 2 aastane noor lehm wõi 4 wakka wilja; $\frac{1}{2}$ adramaa talupojalt, kellel [ka] warandust, saab õpetaja 2 aastase lehma wõi 4 wakka wilja, tema naise matmise eest $1\frac{1}{2}$ aastase wesika wõi 1 tiindri wilja. $\frac{1}{4}$ adra talupojalt, kes waeu on, ühe hea ^{oiuga} ~~wesika~~ wõi 2 wakka wilja, tema naise matmise eest aga ühe hea lamba wõi 2 wakka wilja. Täiskaswanud poja wõi tütre matmise eest sama palju: ühe hea ^{oiuga} ~~wesika~~ wõi lamba wõi ühe taabri hõberaha, s.t. 32 walget. Nende maksude sissenõudmisega peab õpetaja mõistlic olema ja kehwidega kannatama, ennemini neile järele andma ~~wõi~~ mitte midagi wõtma kui kowade sõnadega ja riiega, omale halba kuulsust peale tõmmama, ja [selleni] et pääseda konsistoriumi korra kohasest noomitusest.

6. punktis: Laulatusmaksuks on igakordse mahakuulutamise eest 4 walget, laulatamisest 16 walget wõi $\frac{1}{2}$ hõbe taabrit. Haigete külastamise eest talupoja jõukuse kohaselt 1 lambas wõi 1 wakka kaeru. Ometi peawad hõrad pastorid seda mõistlikkust silmas pidama, et nad neilt, kelle kohta nad teawad, et nad waised on, kas wähe wõi mitte midagi ei wõta, kui et nad neile keelduwad ametitalitust soimimast. Mis puutub aga adrukude ma-

103
ne korraldus tehtud, et 4 lühula mõisa
poolt antakse preestritele 1 sälites wilja läänemaa
mööda järele, sellele siis kõin kohustused arwates.

hakuulutanusse, laulatamisse, röstimisse, hargete külasta-
misse ja matmisesse, siis peab rüütelkonna kõrge heansar-
wamise järele õpetaja waew tasutama igapähe waranduse ko-
heselt.

7. punktis: Pihtiraha kohta ei wõi kindlat määrust
teha, ward igale pihtilisele jäetakse wabaks, mida ja kui
palju ta oma waranduse ja hea tahte koheselt tahab anda.

Ka peawad härrad pastorid kehwikuid sagedasti manitama,
et kuigi neil pihtiraha puudub, nad siiski peawad tulemas
pihtile ja püha õhtusöömaajale, „sest et nende pihtisid ei
rõua ega wõta kehwadelt ja waestelt midagi“.

8. punktis: Kogu rüütelkond on nõus neile preestritele töö ajal
ka abiks olema, kellega nad heas waherawras elawad, nii palju,
kui see neil võimalik on, ja preestrid peawad tänuga seda
abi tunnustama ja wastawalt andid ülewaltpidama, et see
toetus neile osaks saaks.

9. punkt on täiesti ja 10 p. osaltelt puudus, sest et dokumen-
dist on osa katkenud.

10. punkt räägib sellest, et mõisnikud omad maksud õpetajale
õigel ajal tasunud ja ka talupoegi kohustakwad õigel ajal mak-
suid õpetajale wiima. Ei pea preester maksude sissenõudmist
hakkama wälwõimuga nõudma. Eeldatakse, et jõnkad kogur-
duse liikmed ^{talupojad} õpetajale weel wabast ja heast tahtest enam
annawad, kui neile kohusiks tehtud, ja et riisugust tegewi-
si härrased mitte ära ei seelaks oma talupoegadele.

11. punktis öeldakse, et kui siiskis peaks õpetaja ja ki-
helkonna junkrute wahel olema lahkamel tekkinud, siis
ei tohi ometi ilma Hunonglixi Konsistoriumi tead-
mata, keegi õpetaja maksu kinni pidada

Peale seda, kui ~~Pran~~^{Pran} rühtorⁿ Derfeld Lühula
 starostei omale rentinud, ei olewat ta preestrike
 enam annud kui 16 Läänemaa tündrist wilja, sest
 et rent olewat temal kõrge. Vahe peal oli õpetaja *)
 pööranud kuningliku - Riigikontori (Königl. Staats-
 Contoir) poole ja Kuningliku Majesteedi Korraldu-
 sel pidawat ta jälle endises suuruses 4 Lühula
 mõisa Käest maksu saama. Pastawa kuninglik Kor-
 raldus, mis kuninglik Riigikontorilt kindral-Ku-
 berner'ile teadaandmiseks saadetud 19 juulil 1693.
 aastal, esitas õpetaja visitaatoritele, ja selli docu-
 mendi koopiat lisati artikide juurde.

Ameti talituste eest saawat õpetaja järgmist
 maksu: ühe täiskasvanu matmise eest 1 riigitaal-
 ri wõi 1 tündri wilja, wõi: Kes tahab ja suudab
 anda wana kombe kohaselt, neilt ühe sarwlooma.
 Kuni 10 aastase wanuse lapse matmise eest antawat
 õpetajale 1 lammas wõi 2 wasktaalrit, harge
 kilastamise eest - 1 lammas, lapse ristimise
 eest - 7 walget ja 1 kukliscsi, laulatamise
 eest - 16 walget, 1 paar sukke, kindad ja
 sideme, mida nimetatakse "wöök" (Gurth,
 Wöh genant) pruutpaaride mahakuuluta-
 mise eest - 1 wakk kaeru wõi 1 wasktaal-
 ri. (wis 1694 k. 19)

*) Philippi

1707 a. visitatsioonil palutakse mõismuke õpetaja
 jäle abi olla maksude kätte saamiseks talupojadelt.
 (vis. 1707 k 39)
 Õpetaja pidi ka uutelt mõisadelt maksusid saama,
 misama ka nende talumaade pealt, mida mõis
 poolt hariti. 1694 a. visitatsioonil seletab õpe-
 taja, et Karuses ei olewat uusi mõisaid muid,
 kui Illuste (Illus), misugune mõis andwat
 1 adra talupoja pealt (anstatt eines Haekontauers)
 1 waka wilja ja 2 nuxki (Knucken) linu.

1694 a. visitatsioonil ütleb õpetaja, et pal-
 jude talupojad olewat ära jooksnud (werren
 verlauffen) ja et mõisad misuguste talude wilja
 lõikawad (deren Felder werren nach dem Hofe
 beschnitten) (vis. 1694 k. 22) Õpetaja ütleb, et
 paljude sarnaste (von deren vielen) talude pealt
 ta ei olewat omale maksu saanud. Man-rihter
 Derfeld pani visitaatoritele ette, et õpetaja an-
 naks temale sel ajal, kui talupojad veel wilja
 püksawad, maksuwõlglaste nimestika (ein Ver-
 zeichnis der Restanten). Derfeld lubab mõisa
 sulax ühes wöormündriks kohale saata, kes
 õpetaja wiljamaksu arwab sisse nõuda (vis. 1694
 küs. 22)

1716. aasta visitatsioonil teatab õpetaja,
 et Karusel tal ei olewat maksuwõlglasti,

kuüll aga Flanilas, kus talle isegi mõis palju
wõlgnewat. Visitaatorid manitsewad, et maksu-
wõlglasid oma wõlgu jäetud maksud õpetajale
ilma taxistusteta (rakusteta) õiendaksid (manquis-
rende wurden mit grösster Zèle zugeredet
ohne difficulté ihre restantier dem H. Pastor
zu beffern) Kiriku ülemestseisjad manitsesti
walju kätt nende vastu tarwisada. (vis. 1716 k. 31)

Põhja Sõjale järgnewail aastail oli õpetaja
maksusid wähendatud. 1739. aasta visitatsioonil
ütleb õpetaja, et ta oma ülespidamise nüüd jälle
endises ulatuses kätte saawat. (vis. 1739 k. 12)

Lamas protokolli esineb küsimus, millal wõt-
wat õpetaja maksusid vastu. Õpetaja wastab, et
rahwas toowat maksud ise õpetajale kätte, kuid
tegewat seda nii hästi argi - kui ka pühä-
päewal. Õpetaja soovis kuüll, et see ainult
näidala sees sünniks. Visitaatorid manitsewad
koguohust, maksusid mitte pühapäewal õiendada
(accedebat adhortatio) (vis. 1739 k. 13)

1749. aastal tähendab õpetaja, et ei olewad
nerd mõisasid, mis oleksid wähe peal tenki-
nud, kellest temal tuleks maksusid saada.
(vis. 1749 küs. 36)

1769. aasta visitatsioonil jaatab õpetaja

ja uute mõisade ja talumaade pealt maksu saamist (vis. 1769 k. 34). Samal visitatsioonil küsitakse, millist maksu maksavad õpetajale kertsnikud ja mõldrid. Õpetaja vastab, et nende käest ta ei saavat midagi. Visitaatorid teevad korralduse, et määratud peavad tulevikus õpetajale samuti maksma, kui palju - seda ei öelda (vis. 1769 k. 35) Samuti küsitakse, millist maksu saab õpetaja mõisades elitsevilt saksa käsitööliselt (deutsche Handwerker) ja teistelt vabadelt inimestelt (freye Leuthe) Õpetaja vastab, et mõned neist olid teda rahuldanud, teised aga mitte. Visitaatorite poolt tähendati neile, et nad maksu asjus õpetajaga isikliku kokkuleppele jõuaksid (vis. 1769 k. 36).

Ametitallituste maksud saawat õpetaja korralikult kätte (vis. 1769 k. 37)

1811. aasta visitatsioonil ütleb õpetaja, et ta mõisas elitsevatelt käsitööliselt, vabadelt inimestelt, mõldritel ja kertsnikkudest ei saawat muud kui ametitalituse maksud, vabadikud aga tegewat talle tööd 1 päewa aastas (vis. 1811 k. 69).

g) Õpetaja ülesanded

1586 aasta visitiivisioonil kästakse õpetajat nimestikku valmistada, milles oleksid ülestähendatud köinide kihelkonna taluperemeeste, pärisliste ja talu sulaste nimed. Talle tehakse kohuseks kartslist teada anda, et rahvas kõigist taludest pühapäeval kirikusse tuleksid, ühel pühapäeval peremees ja sulane, teisil pühapäeval perenaine ja tüdruk, ühes lastega, kes juba 6 või 7 aasta vanused on, eriti suvel.

Õpetajale tehakse kohuseks, peale jutlust alati (allewege nach der Sermon) seda nimestikku wälja häälega ette lugeda, kirikust puudunud ülesmärkimiseks; ta ^{peab} wöömmündri kaudu, pühapäeval ehk suurtel pühadel kirikust puudunutelt, kellel ei ole küllaldasi wabandawaid põhjuseid ette tuua, ühe Tallinna margi trahwi laskma kiires korras sisse nõnda, trahwi rahad raamatusse sisse kandma ja nende kohta täpsed aasta aruannet pidama. Trahwirahad pidid monema kiriku heaks.

Nähtawasti, see visitiivator Dubberchi poolt maksma pandud korraldus ei annud tagajärgi, wõib olla selle tõttu, et õpetajal

se da raske oli täpselt täita. 1593. aasta
 visitatsioonil ütleb õpetaja, et kirikusse tule-
 wat pühapäewiti suuremalt osalt noored inime-
 sed ehk nii kuudas ta wäljendab: enamikus
 lapsed, poisid ja tüdrukud, kes kirikukotte
 midagi ei annata." Õpetaja ütleb, et talupere-
 mehed ja perenaised (die Wirten und Wirtinen)
 jääwat pühapäewadel koju. Õpetaja ei lausu
 selles sõnagi, et ta oleks kedagi 1586. a. visita-
 tsioonil tehtud määruse kohaselt karistanud.

Seda arwem wõttes, korraldatakse Dubberohi
 poolt 1593 a. visitatsioonil, (auff iriger Visita-
 tion) et õpetaja sellest ajast peale talupoegade
 registri ja nimed (Register unde nahmen der
 Pauren) igal pühapäewal, enne ehk pärast jut-
 lust, peab ette lugema, puudujaid hooliga
 üles märkima (die absentes fleissig anmerken) ja
 igalt peremehelt ja perenaiselt, kes ära jääb,
 2 runstikut (rund-Stücke) laskma sisse nõu-
 da ja ^{nuu} karistusrahad, mis lähewad kiriku heaks,
 (der Kirchen zu gude) nimeostriku üles mär-
 kima ja alal hoidma, kuni järgmise visi-
 tatsioonini, ja siis sellest aru andma.

Samal visitatsioonil tehakse õpetajale
 üles omdex, rahwast katekismuses õpetada ja
 katsutada. Protokollis wäljendatakse seda

soovi ja korraldust järgmiste sõnadega:

„ Opetajatele süin ja kõigis maakirikutes
 „ (Land = Kirchen) olgu sellega tõsiselt südamel-
 „ peale pandud ja kohuseks tehtud waesend mitte-
 „ sakslasi nende katekismuses, püha katekismuse
 „ palwete ja wiipeatüki sagedase ühisüflemisega,
 „ hoolega õpetada ja katsutada. Selles ärge pangu
 „ nad omale mingit waeu ega tööd raskem.

„ Katsetamistel peawad nad lahkust ja peh-
 „ must tarwitama (sollen sie den glimpf und län-
 „ digkeit gebrauchen); nad ei pea wacste inimiste
 „ peale mitte kurjalt kärkima, ja neid hirmutama,
 „ ~~eriti~~ noori ja lapsi, waid neid nõnda kohtlema,
 „ kui armas Issand Kristus ise armsa nooruaga
 „ ja lastega wäga lahkelt ja armuga ümber käis,
 „ neid õnnistas, kallistas, neile suud andis (ihnen
 „ oscula gegeben). Sellega saarutawad nad wõrratult
 „ palju enam kui ^{suure} rüüdemisega ja kärkimisega
 „ (als mit grossen ^{bulderen} bulderen und überfahren)

„ Süin järgneb õpetajatele veel ladina keelne hoiatus:
 „ mitte oma waljusega katsetamistel nõtru hirmusta-
 „ da (Pastores Ecclesiarum modis omnibus Ca-
 „ ueant, ne sua asperitate in examine infir-
 „ mos deterreant) Oeldakse veel, et jumal täsu-
 „ walt õpetajatele seda waeu taewast, oma armsa
 „ Poja Jeesuse Kristuse pärast rikkalikult, nagu

selle kohta seisab öeldud Jumala Sõna, prohveti
Jaanieli 12. peatükis. —

Õpetaja oli kohustatud igal pühapäe-
wal ja suurtel pühadel kirikus juttustama
(vis. 1694. 1707. 1716 k. 3. 17. 10) jõulu, Ülestõusmise
ja Nelipühi päewi pühitseti korraldult kõigil
kolmel päewal. ~~korraldult~~. Õpetaja oli kohus-
tatud pidama juttust kõigil suurte pühade
kolmel päewal. 1707. a. visitatsioonil ütles
õpetaja, et ta suurte pühade esimesel päewal
pidawat 2 juttust, ühe mittesansa keelse, teise-
saksakeelse, teisel ja kolmandal päewal alati
arvult eestikeelse^{x)} juttuse (vis. 1707 k. 17)

1716. aastal manitsewad visitaatorid, et kõik
suurte pühade kolm päewa tuleb pühitseda ühe-
sarnase aukartusega (in gleicher devotion celebrirt
werden sollen) (vis. 1716 k. 10)

Õpetajalt nõuti ka nädala sees juttuse pida-
mist, kuid õpetaja kaebab visitaatoritele, et
kord alustanud ta niisuguseid juttusi, kuid tul-
nud õige wähe kuulajaid ja ta olewat sunnitud
olnud neid järele jätma. Selle tõttu arwawad vi-
sitaatorid, otstarbekohasema olewat, et juttuse ase-
mel nädala sees peetakse palwetundi ja katekisa-

x) mittesansa

tsiooni ja ministrivad ~~kuuluvad~~, et isäranis need, kes
 kiriku juures elavad, saadaksid igal nädalal
 oma pererahwa palvetundi, ja et nad ka ise ki-
 rikusse tulensid, et nad võinud palwet pidada
 (das Gebet halten) ja et neid katekismuses samal ajal
 võidakse õpetada. (vis. 1707 k. 4)

Kõigis teistes visitatsioonides ei esine enam
 nõuet nädalaste palvetundide pidamiseks, vähe-
 arvatud praastuuegsed nädalapäevadel peetud
 jumalateenistused, millest allpool kõne.

Visitaatorid peavad silmas, kas õpetaja
 sagedasti oma koguduse juurest eemal viibib.

See küsimus esineb esmakordselt 1739 a. visi-
 tatsioonib. Õpetaja tähendab, et ta ainult
 sed puhul viibib kogudusest eemal, kui ta
 käib konsistoriumis (vis. 1739 k. 24 e) Samuti
 vastab Karuse õpetaja 1749. aastal.

(vis. 1749 k. 60) Nisugustel juhtudel ristiwat
 lapsi, kas naabrikoguduse õpetaja wõi köster.
 (vis. 1749 k. 61)

1769. aastal küsitakse koguduse õpetaja
 kohta, kas ta sagedasti koguduse juurest ära
 olewat ja oma ameti selle tõttu hoolituses-
 se jäätwat. (vis. 1769 k. 74 a) Vastatuse siin,
 et õpetaja ikka koguduse juures on. Samuti
 tunnistab Kogudus õpetaja kohta, et ta kae-

x) Õpetaja on kohustatud oma äraminekuist nädal laega enne kogudusele teatama (vis. 1769 k. 74 b)

nagi ei wiibawat kogudusest kaugel (vis. 1792 k. 30
1811 k. 63)

Nõuti, et õpetaja juhtuwa ära oleku wõi
haiguse puhul, jumalateenistust pidi peetama.
Lida pidi toimima koguduse köster. 1749 a. visi-
tatsioonil esineb Karuses esmakordselt see küsimus.
Õpetaja wastab, et jumalateenistust pidawat misu-
gusel puhul köster, kes lugewat rahwal kirikus Uut
Testamenti (vis. 1749 k. 59) Samuti wastatakse visi-
taatoritele ka 1769. aastal (vis. 1769 k. 73). 1792 a.
visitatsioonil wastatakse, et õpetaja äraolekul,
lugewat köster jutluse raamatust. (vis. 1792. k. 31),
1811. aastal — samuti (vis. 1811 k. 64.)

Wene walitsuse ajal esineb nõue, et Uut
Testamenti õpetaja poolt käsitataks kindlas
järjekorras. Näitens, wastab ^{õpetaja} 1739 a. visitat-
sioonil, et tema sel aastal jutlustawat Uuest Tes-
tamentist kolmandat järjekorda (vis. 1739 k. 8^e)

1739. aasta visitatsioonil küsitakse, kas õpe-
taja paasta ajal Kristuse kannatamist käsitleb,
mida nimelt, ja kas ainult paasta ajal. Õpetaja
wastab, ^{*)} et ristilöödnü Kristust kuulutatawat
kirikus igal pühapäewal (v. 1739 k. 6^e)

1749. aastal selitab õpetaja, et ta paasta
ajal reedeti peab paastujutlusi (vis. 1749 k. 22)

*) et ta käsitleb „evangeeliumide harmooniat“

1749. aasta visitatsioonil nõutakse ka
Paastu Maarja päewa kiriklõrku pühitsenist
(vis. 1749 k. 28^a)

Visitaatorid küsivad, kas peeti palvepäeva
1739. aastal ettekirjutatud määruse kohaselt.
Õpetaja vastab, et see sündinud sel aastal
Harila kirikus, kuna palvepäeva jumalateenis-
tuse ta nimetatud koguduses pidanud. (vis. 1739
k. 7)

1641., 1645., ja 1654. aasta visitatsioonidel
esinevad küsimused, millese korra ^{järele} peetakse
Karuse kirikus jumalateenistust; õpetaja vas-
tab, et ta tarvitab sama „tseremooniad“, mis
Tallinna doomkirikus (vis 1641 k 2), et kuu-
lajad sellele olewat kohanenud (vis. 1645 k. 3)
Sama vastus esineb ka 1654. aastal, kus tä-
hendatakse, et jumalateenistus sündiwat
Tallinna doomkiriku eskujul (vis 1654 k. 2)

1769. aasta visitatsioonil nõutakse õpe-
tajalt liturgia kohast ettekirjutatud juma-
lateenistuse pidarnist, ja küsitakse, kas
üldine piht, ewangeeliumi ja epistli lugemine
õpetaja enda poolt (vom Prediger selbst)
altari ees (vor dem Altar) toimub. Õpetaja
vastab jaatawalt (vis. 1769 k. 19)

Jumalateenistust pidi õpetaja õigel ajal algama, ettekirjutuse kohaselt kell 9 hommikul. Enne seda pidi ta kogudusele Katekismust õpetama, mida ka köster võis teha. 1707 a. visitatsioonil öeldakse, et nii pea, kui köster on enne jumalateenistuse algust kogudusele ühe osa katekismusest ette palunud, peab täpselt kuningliku kirkuseaduse kohaselt jumalateenistus peale algama ja saama peetud, nõnda kuidas see peajumalateenistuse kohta käsiraamatutes on teadaantud (das hinführe, wann der Küster vor Anfang des Gottes Dienstes ein Stück aus dem Catechismo der Gemeine vorgebetet hätte, man also bald nachdem solches geschehen, stricke nach der Königl. Kirchenordnung den Gottes-Dienst anfangen und halten müsse wie vor die Haupt-predigt in den verordneten Handbüchern gemeldet wird).

Katekismiooni peale prandi Rootsi valitsuse ajal suurt rõhku. 1641. aasta visitatsioonis küsitas õpetajalt, kas tema eksamineerivat pihitoolis pihitõlisi katekismuse tundmises; ja õpetaja vastab, et olewat liiga raske^x igaühte eksamineerida, peale patutunnistuse

^x tülikas (rootrakelusest tõlkest)

se, tegewat ta pihtilistele teatawaks, mis sakramendid on, ja kuidas pihtilised endid sellens peawad ette walmistama, kuid ei wõetawat wastu kedagi, kes „oma viit peatixi ei tunne”. (vis. 1641 k. 4)

1645. aasta visitatsioonil öeldakse: „Katekisasiiooni harjutused, mis enne kui peakjutlust, on konsistoriumi otsuse põhjal, ühes Lutheri seletustega ikka in eilordio teostatud, kuid lokaal-visitatsioonil on tähele pandud, et kuulajad palju ei tea: tulevikus saab näha, kas see paraneb” (vis. 1645. k. 2)

1654. aasta visitatsiooni 3. küsimuse vastus katekisasiiooni kohta, kõlab järgmiselt:

„Katekismuse õpetust harrastatakse, mis nagu visitatsiooni protokolli 1645. aastal järgneb: konsistoriumi määruste ja vormide kohaselt. Kuna aga kommunikaante sageli palju, ja aeg lähine saksakeelse jumalatumistuse tõttu, siis küsitakse ainult confessio, ja antakse absolutsioon, kuna in private visitatione saab katekismust täpsemalt käsitletud” (vis. 1654 k. 3.)

Ristimise talitus pidi toimuma täpselt käsiraamatus ettekirjutatud kawa kohaselt,

ilma et ühtegi palwet olns. wälja jäetud.
 Ristimist oli õpetaja kohustatud kirikus talti-
 tama, erandit lubati ainult häda korral
 (exceptu casu necessitatis) (vis. 1707 k. 11)

Vanemad olid kohustatud lapsi ristimisele
 tooma mitte üle nädala wanuselt. 1707. a. visita-
 tsioonil tähendab koguduse õpetaja, et mõned
 wanemad laskwat lapsed 12 kuni 14 päewases
 saada, enne kui nad neid ristimisele toovad.

Visitaatorid teiwad õpetajale üles andeks rah-
 wale teada anda Rootsi kiriku seaduse IX
 peatükki III osast § 2, ja manitsewad kogudust
 tõsiselt (ernstlich abgemahnt worden) lapsi mitte
 nii kauas jätta ristimata (vis. 1707 k. 10)

Õpetajalt nõutakse, et ta peab ristitud nime-
 med, kelle wanemad teistest kihelkondadest
 pärit, üles märkima ja vastava kihelkonna õpe-
 tajale teada andma. Ta wastab visitaatoritele,
 et ta nõnda olewat toiminud (vis. 1749 k. 16)

Häda ristimisi peab õpetaja aegsasti kinni-
 tama ettekirjutuse kohaselt (vis. 1811 k. 33)

Õpetajalt küsitakse, kas ta toimetawat
 talunimeste laulutamist ka siis, kui talle
 kohe ei makseta. Õpetaja wastab, et ta seda
 tegevat, ka maksu mitteõiendamise puhul
 (vis. 1749 k. 17.)

Õpetajale oli keelatud, ilma hädawajaduseta, lasta kõõstrit ristimisi ja matmisi toimutada. Ta ütleb, et ta seda ei olewat teinud (vis. 1749 k. 14)

Õpetajalt küsitakse, kas enne iga laulatamist toimub seaduses ette nähtud pruutpaaride mahakuulutamine ja preestrilise kihlus (vis. 1811 k. 54)

Selle peale wastawad õpetaja ja kogudus jaatawalt. Visitaatorid päriwad, kas kihlused toimuwad ilma mõisa tähta. Õpetaja ja kogudus wastarad, et see sündiwat nõnda, kuidas kokku lepitakse (vis. 1811 k. 55)

Õpetaja ei tohtinud leskede kihlust toimutada ilma eelkäiwa tunnistluseta (vis. 1811 k. 56), ja leskede laulatus enne seaduslikku lerna aja lõppu ei tohtinud sündida ilma eelnewa kohtulooa loata (gerichtliche Dispensation) (vis. 1811 k. 57)

Õpetaja oli kohustatud hoolega külalwetamisi toimima. 1694 aasta visitatsioonil keeb õpetaja, et rahwas ei tulewat tema kutsel kokku, kuigi ta tungiwalt neid seda on teha palunud (vis. 1694 k. 21.)

1716 a. visitatsioonil wastab õpetaja, et ta pole koduseid visitatsioone saanud korralikult pidada. (vis. 1716 k. 32)

Visitaatorid manitsewad õpetajad tõsiselt, et ta
 seda teostaks. (vis 1717 k. 32) 1739. aastal ütles õpe-
 taja, et ta haigete külastamise ja hädaristamise
 korraldusel terve küla lastewat loetamiseks kokku
 tulla (1739. küs. 27^e). 1749. aastal seletab õpetaja,
 et ta külalvestamisi igal aastal korraldult
 pidawat (vis. 1749 küs. 53). 1769. aastal vastab õpe-
 taja visitaatoritele, et külalvestamised, ei olewat
 mitte sagewasti sündinud (vis. 1769 k. 71) 1792. aas-
 tal tähendab õpetaja, et ta küll külalvestamisi
 olewat korraldanud igal aastal, kuid mõisades mit-
 te. Talle tuletatarse visitaatorite poolt seda
 kohustust meelde (vis. 1792 küs. 36.) 1811. aastal
 on õpetaja vastus, kohalikkude visitatsioonide
 pidamises, samuti jaataw (vis. 1811 k. 42)

Õpetaja ei tohtinud leerilapsi waeuata
 lüigse tööga, et neil puuduks õppimiseks wa-
 jalik aeg. Selles suhtes, õpetaja peale, visita-
 tsioonidel kaebusi ei ole. (vis. 1739 k. 19^e; vis.
 1749 k. 51; 1792 k. 34; 1811 k. 47)

1769. a. visitatsioonil ütlewad wane-
 mad selles suhtes: „eks lapsed pea ju ka pi-
 sut sööstama, ega alati wõi õppida; las-
 tel jääb aega õppimiseks küllalt.“ (vis.
 1769 k. 40)

Õpetajalt nõuti, et ta kogudusele, valerandumise hirmust pattu pidi silma ette panema (vis. 1739 k. 10^e) ja üks kord aastas kogudusele teadaandena määrust, mis käib lapsesõprjate kohta. Samuti pidi õpetaja üks kord aastas rahvale ette lugema 3. Moosese raamatu 18. peatükki selles osas, mis räägib Soodorna pratust ja sugu- lise läbikäimise keelust heresigulaste vahel. (vis. 1739 k. 23^e; vis. 1749 k. 52; vis. 1769 k. 48)

1769. a. visitatsioonil küsitakse õpetajalt, kas ta andvat 4 korda aastas, kantolist rahvale teada määrust, mis keelab talupoegadele, ulu- aluse andmise jooksi-õutele ja kurjategijatele, ja kas rahvas ka selle kohaselt talitawat. Õpe- taja vastab jaatawalt, ja visitatsioonid tulistawad kogudusele weel kord meelde n. n. plakaadi si- su jooksi-õute suhtes. (vis. 1769 k. 46)

1792. a. visitatsioonil küsitakse kogudu- se õpetajalt, kas ta peale eelnimetatud mää- ruste, andvat kogudusele teada, plakaati^{x)} ja panda karile jooksmud laewade kohta^{xx)} (vis. 1792 k. 52)

Õpetaja oli kohustatud 2 korda aastas leeri pidama, milline kestis 2 kuni 4 nädalat

x) määrust

xx) Selles määruses keelati waljn karistuse ähwardusel niisugustelt lae- wadelt waranduse rõõmne.

sügisel ja kewadel. (vis. 1739 k. 18^e; vis. 1749 k. 50.
vis. 1769 k. 39) 1792. ja 1811. a. visitaatsioonidel teatab
õpetaja, et ta 2 korda aastas pidawat leeri, kumbki kord
(sügisel ja kewadel) 4 nädalat, ja igapäew 2 korda
(vis. 1792 k. 33; vis. 1811 k. 44)

Aadlike lastele pidas õpetaja eraldi leeri, kol-
mest kuni viie nädalani. Õpetus sündis Spener'i
käsiraamatu järel (vis. 1739 k. 15^e) Õpetaja kohu-
seks oli^{*)} nihtlasi, ka aadlike rüüri, 4 korda aas-
tas, ja nimelt jaanuari, mai, augusti ja oktoob-
ri kuudel, nende ristiusu teadmistes läbi katsuda
Visitaatsioonil selgub, et õpetaja polnud küllalt täp-
selt neist tähtaegadest kinni pidanud, kuid üt-
leb et ta seda kohust on täitnud teistel kuudel
(v. 1707 k. 7)

Õpetaja oli kohustatud konsistooriumi määrus-
sest kinni pidama, mis keelas neid leerõpilasi,
kes ei mõistnud lugeda, armulauale wõtta ja
laulatada. Õpetaja wastab, et ta selle konsistoo-
riumi määruse kohaselt olewat talitanud, wäl-
ja arwatud neil juhtudel, kus tegemist üsna
nõrimeelsetega (gar stupide Gemüther) (vis.
1739 k. 26; vis. 1749 k. 48; vis. 1769 k. 38; vis. 1792
k. 35; vis. 1811 k. 48)

*) rüütlikonna ettepaneku kohaselt.

Vene aegsetel visitaatsioonidel esneb nõudmine, et õpetaja peab igal pühapäeval kiriku kupalves meele tuletama Vene keisrinnat, (vis. 1739 k. 18.); suurvärske (vis. 1792 k. 15); keisert, keisrinnat, keisri ema ja tervet keiserlikku koda (vis. 1811 k. 28)

Lamuti pidi õpetaja võtma kirikupalvesse ülemust, kihelkonna mõisnike ja kogudust (vis. 1769 k. 24; vis. 1792 k. 16; vis. 1811 k. 29.)

Armulaua talituse juures pidi leib ja viin, mis hiljem lisaks toodi, kui juhtus puudus tulema - varuselt õpetaja poolt õnnistatama (consecrirt in der Stille) (vis. 1707 k. 15)

Õpetajalt nõutakse, et ta igal ajal walmis oleks haigeid külastama. (vis. 1739 k. 28^e; vis. 1749 k. 54; vis. 1769 k. 72; vis. 1792 k. 32; vis. 1811 k. 59) Selles suhtes õpetaja peale kunagi kaebusi ei olnud.

Õpetaja ülesandeks oli Jumala Sõna selgesti ja arusaadawalt õpetada, et isegi noored inimesed ja lihtsameelsed kui ka kõik teised koguduse liikmed võiksid sellest hästi aru saada (vis. 1739 k. 1^e; vis. 1716 k. 1; vis. 1707 k. 1; vis. 1749 k. 6; vis. 1769 k. 17; vis. 1792 k. 23; vis. 1811 k. 27) Tema kohuseks oli kogudust

5. Koguduse elu
 - õpetada, kuides peab Jumalast igal pool, olgu see kodus ehk wäljas Väimne ja tões teenima (vis 1739 n. 5) Õpetajad wastawad visitatsioonidel, et see olla nende poolt täidatud, ja kaebusi selles suhtes ilhegil visitatsioonil ei esine.

Veel oli õpetaja kohuseks kirikuraamatupidamine, kuhu oli märgitud õpetaja maade ja sissetulekute loetlus ja kiriku wallaswara ühes kirikutoolide jaotusega (vis. 1694 n. 8; vis 1707 n. 40) Ka pidid saama üles märgitud kirikuraamatusse tähelepanu wäärt sündmused koguduse elus. Õpetaja tähendab 1707 aasta visitatsioonil, et samaseid erakorralisi sündmusi pisut olewat ette tulnud, kuud nad olewat ülesse tähendatud. (vis. 1707 n. 40)

Kirikukari (Kirchen-Disziplin) asjus oli õpetaja kohustatud pidama n. n. memoriaali, ja aeg-ajalt süüdlaste nimestiku esitama man-rihtile. Rootsi walitsus nõudis, et selles suhtes pidi täpselt toimittama kuninglikkude seaduste^{*)} koheselt (nach Königlichem Ferordnungen) (vis. 1694 n. 5; vis. 1707 n. 18)

*) määruste

5. Koguduse elu.

a) Usuelu.

1586. aasta visitatsioonil hoiatatakse kogudust, et nad oma lasteristimisega ei viivitaks. Seal öeldakse sõna-sõnalt järgmiselt: „Kui keegi oma lapsi viivitab ristimisega ja jätab neid üle 2 või 3 päeva ristimata, juab selle eest vastavat karistust kandma vangistamisega.“

Vanemad olid kohustatud lapsi ristimiselo tooma Rootsi kirikuseaduse IX peatüki III § 2 põhjal, mitte üle nädala vanuselt. 1707. aasta visitatsioonil tähendab koguduse õpetaja, et mõned vanemad lasuvad lapsed 12 kuni 14 päeva vanaks saada, enne kui nad neid ristimisele toovad. Visitaatorid manitsesid rahvast seadusest kinni pidada (vis. 1707 n 10).

1586. aasta visitatsioonil selgub, et katoliku aja jäänusena mõnes kohas veel patukustutus jagati. Seda püütakse kõigi abinõudega eemaldada. Sellel visitatsioonil öeldakse: „Poolpaganlik ja ebausklik patukustutus (ablass) ja kirikumessid peavad saama, mitte ainult selles, vaid kõigis maa kirikutes ülemuse juures täiesti ära ka-“

tatud, ja neid ei pea edaspidi milgil kombel lubatama ega sallitama."

1593. aastal määravad visitaatorid neile, kes ilma põhjuseta puuduwad kirikukatsumiselt, $\frac{1}{2}$ taalert trahvi, millist summat õpetaja peab kirikuametnikkude abil sisse kasserima.

Rahvalt nõuti korrapäralist kirikuskäimist ja täpsed kirikusse ilmumist. Eelpool oli kõnet sellest, et kirikuvisitaator Dubberchi korraldusel, seati kogu koguduse liikmete nimestik ja loeti igal pühapäeval kirikus ette, kus juures põhjuseta puudujaid pidi trahvi maksma.^{x)}

Keegi ei tohtinud enne jumalateenistuse lõpu pu kirikust lahkuda. Ametis oli palgaline kirikunõue, kes taxistas lahkumist. 1694. ja 1707. aasta visitaatsiooni-protokollidest järeneb, et inimesed õigel ajal kirikusse tulid ja kogu aeg jumalateenistuse lõpuni seal viibisid. Oeldakse, et selle üle ei võivat kaebada (man könne darüber nicht klagen) (vis. 1707 n. 20). 1749. ja 1792 a. antakse ^{same} ^{vastus.}

1716. aasta visitaatsioonis ütleb Karuse õpetaja, et Karuses olewat lugu selle poolest halvem kui Hanilas. - Hanilas oli ametis

Kirikumees, keda Karuses veel ei olnud (vis. 1694 k. 31) Hanila kirikumehele tehakse samal viisi-
 katsioonil ülesandeks, ka Karuses oma ameti-
 kohustusi würgalt täita (seine functionen fleissig
 zu verwalten) millised ülesanded seisid muudugi
 selles, et taxistada ennealgset jumalateenistuseks
 lahkumist ja ära hoida käratsemist kiriku
 ukse juures. Nähtawasti oli ette tulnud, et
 mõned kirikulised olid agarat kirikumeest
 tema ametikohuste täitmisel söimannud. Sel-
 lepärast hoijatatakse kogudust, walgu karis-
 tuse ähwardusel, kirikumeest tema ametikohus-
 te täitmisel söimannast (vis. 1716 k. 17)

Rahwalt nõuti tõsisest suhtumisest ju-
 malateenistusesse. 1707. aastal manitsewad
 visitatorid Karuse kogudust, et rahwas
 eolepüüdi pühitalituse ajal ja jutlusele järjne-
 wal palwel ning Meie Isa palwe lugemisel,
 Jumala auks, põlwili laseksid. Samuti käs-
 tatakse põlwili keita süs, kui armulaua leiba
 ja wiina õnnistatakse. Koguduse õpetajale te-
 hakse ülesandeks, seda korraldust rahwale
 kantolist teada anda (vis. 1707 k. 2)

Samuti nõudis Rootsi riiki seaduse
 XI peatükis 12, et rahwas ewangeliumide ja

epistlite lugemise ajal püüsti tõusers. Kogudu-
se õpetaja wastab visitaatoritele 1707. aasta vi-
sitatsioonil, et usutunnistuse lugemisel ja
"Te Deum laudamus" e ajal jääwat wäga paljud
oma kohtadele istuma, kuna ewangeliiumi luge-
misel tõuswat inimesed üles. Visitaatorid jõua-
wad koguduse õpetajaga otsusele, et rahwas tu-
leb kantslist selles suhtes manitseda, ja eelmai-
ritud kirikuseaduse paragrahid neile ette luge-
da. (vis. 1707 k. 9)

Visitatsioonidel päritawa, kas wanemad
wõtawad omad lapsed kaasa jumalateenistustele
kui nad juba nii wanad on, et suudawad tulla
kirikusse. 1707 a. visitatsioonil wastab õpetaja,
et ta olewat sellele suurt rõhku pannud, ja et
inimesed müüd korraldust seda käsku tähtsat
(vis 1707 k. 22), järgmisel visitatsioonil
ütleb tolleaegne õpetaja, et wanemad ei too-
wat endaga ^{mitte} lapsi ühes, kui nad juba nii wa-
naks saanud, et neid võib kiriku wõtta.

Järgneb tõsine manitsus (seria admoni-
tio) (vis. 1716 k. 15)

Weel walwati selle järele, et rahwas
hoolega pihtil ja armulaual käiks. ~~1707~~
1707. aastal tähendab õpetaja, et selles olawat

märgata teatawat hools, kuid olewat siiski
4-5 isikut, kes suuremat armulauast ei
hoolivat (nicht sonderlich liessen angelegen
sein) Visitaatorid panewad ette, nimetatud
isikutel ette lugeda kuninglikust kirikusse
durest wastawad paragrahwid; Kasi see ei
peaks aitama, siis kästakse õpetajat esineda
teadaandega konsistooriumile. (1707 k. 14)

1739. aastal oli Karuses nähtawasti ka
neid, kes Jumala Sõna ja pihi sakramente
põlgasid, sest õpetaja ütleb, et ta nende ri-
med memoriaali olewat üles tähendanud.
(vis. 1739 k. 11^e)

1749. aasta visitatsioonil öeldakse, et mi-
suguseid isikuid ei olewat Karuses, kes oma
kangekaeluse ja kurjuse tõttu, sakramen-
te, õndsuse wahenditena, põlgasid (vis.
1749 k. 49)

1811. aastal esineb visitatsioonil küsi-
mus, kas koguduses olewat neid liikmeid, kes
hoopis ei tule kirikusse ja pihest õhtusööma-
ajast osa ei wõta, elades kõlbatumal elu.
Õpetaja ja kogudus wastawad ühest suust,
et nad misuguseid kogudusliikmeid ei tea
olewat (vis. 1811 k. 57^{a, b})

Tuudi mõisa omanik von Derfelden seletas 1694. aasta visitaatsioonis, et temo juure tulnud mõned talupojad, kes öelnud, et nemad pidawat järgmisel laupäeval pihtile minema, kui ta aga hiljem järele kuulnud, siis saanud ta teada, et nad ei olewat pühal armulaual käinud (vis. 1694 lk. 14)

1716. aastal teatab õpetaja visitaatoritele, et ta olewat senini pihtitalitust pidanud laupäewiti, kuid tähelepannud, et pihtilised ei minewat pihi järele koju, waid weetwat öö kõrtsis, sellepärast ta sooviks pihtitalitust edaspidi pühapäewiti pidada.

Kogudusele anti see juba samal visitaatsioonis teada ja kästi selle korralduse järele käia. Õpetaja tähendab, et ta oma memoriaali olewat üles tähendanud püha õhtusöömaaja põlgajate nimed (die Verächter der Heyl. Communion specificiret) Hiljem pidid visitaatorid kirrles selle nimikirja läbi waatama (vis 1716 k. 8)

Õpetaja kurdab visitaatoritele 1739. aastal, et wanemad oma lapsi küll heameelega saatwat leeri, kuid saclaseid, tüdrukuid ja hooaluseid lapsi mitte. Kogudust manitseti tungiwalt selle viimase pahe pärast (vis. 1739 k. 18)

1716 aasta visitaatsiooni küsivad viisitaatorid, kas rahwas ka küllaldast auvartust jumalateenistusel ülesnäitab (ob die Zuhörer bey dem Gottesdienst gehörige Devotion bezeugten) (vis. 1716 k 2) Õpetaja wastab, et tal olewat küll ühte ja teist selles suhtes kaebada, kuid tahaks süiski tulewikus paranemist loota.

Peale lapsewoodi kirikusse tulnud emade kohta (6 Wöcherinnen) tehakse korraldus, et nende eest tuleb lasta kirikusse tulekul tänu teha. Seni oli klaruses, õpetaja teadaandel mõne poolt küll wiisiks, lasta awalikku tänu^{teha} sarnaste emade eest, teised jätsid seda tegemata (vis. 1707. k. 13)

Rootsi walitsuse ajal walwati selle järele, et kiriku teenistuse ajal ja enne seda, kõrtsist midagi saada ei oleks. Talupojast-woormündrite kohuses oli, selle järele walwata, et seda määrust täpselt pidi täidetakse (vis 1694 l. 4)

Kiriku juures oli keelatud wiina jookmine ja laatade pidamine. 1694. aasta visitaatsiooni protokollist on näha, et warimal Rootsi walitsuse ajal, on kirikumõisas (im Pastorath) igal aastal Margarethe päewal laata peetud. Sinna töid talupojad müügile ölut ja mitmesugust

Kraami (Bier und allerhend von denen
Bauern zu Kauffe gebracht) Aadlikud tähem-
davad visitaatoritele, et nemad soovisid, et
laat kaotataks (mõge abgestellt werden);
visitatsioonil olewad talupojad rõhutatavad
samuti, et laadast ei olewat mingi sugust
kasu (werre nichts nütze) (vis. 1694 k. 29)

Nähtawasti ongi sellest ajast peale laa-
dapäew Karuse kiriku juurest Margarethe päl-
wal kaotatud, sest hilisematel visitatsiooni-
del rõhutatakse, et laatasid kiriku ümbruses
enam ei peeta (vis 1707 k. 32)

Küll aga kaebab koguduse õpetaja 1716.
aasta visitatsioonil, et kiriku läheduses ole-
wat kõrtsid, kus joobnute läbi wahete wahel
korrakurrusi ette tulewat (ab und an excessu
vor sich gehen) Näib, et joomine oli Vene
walitsuse esimestel aastatel Karuses tõusnud,
ja et pühapäewiti palju joobnuid talupoegi
Karuse kiriku ümbruses oli liikumas. Visitaa-
torid nimetawad seda hätistavaks lakkumi-
seks ja joomiseks (vis. 1716 kal 9) ja manitsewad
joomist maha jätta, hoiatades, et keda iga-
nes lehtakse pühapäewal peale jumalateenis-
tust joobnult, sellele antakse 10 paari witsu,
ilma mingit wahet tegemata. Kiriku üm-

eestseisjate palutakse selle käsu täpselt täitmist lasta teostada (prompte Execution voll strecken zu lassen) (vis. 1716 k. 19)

Pühapäeva kästi au sees pidada, ja mõnede sadel oli keelatud pühapäeval inimesi tööle ajada ehk woori saata. 1707. aasta visitatsiooni teatab õpetaja, et temale tulnud kord pühapäeval tema kihelkonna inimesed wastu, kes parajasti lõnnateel olud. Õpetaja pärimise peale wastanud talupojad, et tohib küll pühapäeval teekonda ette wõtta. Seda arwesse wõttes tehakse otsus (resolutio): Kuninglik Keeld hingamise päewa teotamise kohta peab neile saama ette loetud ja „käsi selle kohal hoitama“ (und darüber Hand gehalten werden) (vis. 1707 k. 18)

Järgmisel visitatsioonis teatab õpetaja visiteerimisele, et nii mõneski asjas tuleks kaebada pühapäewa teotamise üle. Kogudust manitseti tungiwalt seda pahet maha jätta ja keelata pühapäevadel ja suurtel pühadel woori wõi tööle minna walju karistuse ähwardusel (vis. 1716 k. 11) 1694 aasta visitatsioonis ütles Juudi mõisa omanik Derfelden, et tema ei olewat süüdi, et talupojad tulewat pühapäeval woorisid walmis panema. Tema andwat käsu, tulla sellens otstarbens mõisa esmaspäeval, teisipäeval ehk

Keskajal, kuid talupojad tulewat alles pühapäeval (vis. 1694 ltr 14)

1739. aasta visiidatsioonil küsitakse, kas kogudus teadwat, kuidas saab õndsaks. Vastatakse, et usu läti Kolmainiusesse. Visiidatorid rõhutasid, et tuleb Vahernehe peale kõik oma lootus panna (vis. 1739 k. 2)

Esineb küsimus, kas peetakse kõrgeid pühi väärtiselt (vis. 1749 k. 25), ja kas iga perenaine oma kodakondsetega kodus Issandat teenib (vis. 1749 k 32) Mõisnikud vastavad, et nad tegewat seda jõudu mõõda.

Üldiselt oli mõisa teenijate usuline elu palju madalamal kui teistel talupoegadel. Õpetaja kaebab 1694 a. visiidatsioonil, et mõisapere (des Hofsgesinde) kelle hulka kuuluvad karjased, tallipoisid j.t. (die Karjaset, Stalljungen) ei tule palwele ega ka kirikusse (nicht zum Gebeth noch in die Kirche kämen). Alles 3 päewa enne laulatamist tulla nad palwusele. (zum Beten) Samal visiidatsioonil jõuawad aadlikud ühes õpetajaga otsusele, et õpetaja tulevikus mõisa tuleks, kuhu siis mõisa omanikud teevad külakomnad kokku käsutawad, selleks et õpetaja wõiks külakatsunisi toime panna (vis. 1694 k 21)

1707 a. visiidisioonil küsitakse aadlikskudelt kinnu-
 wöörmündritelt, kas mõisades peetakse kuningliku kinni-
 kukorra seletus kirja alusel palwetunde. Kapten Toll
 ja leitnant Salomon Adam wastasid, et nad olewat
 seda mõni aeg warem teinud, nüüd aga ei olewat
 neil kedagi, kes mõistaks lugeda ja teistele tööliste
 le ette paluda (nun aber hätten sie keinen, der lesen
 und den andern Arbeitern vorbehten könnte) Selle
 peale oli koguduse õpetaja kohelnõus mõned poisid
 oma juure õppima wõtta, keda holjem wõidakse pal-
 wetunde pidamisega kasutada. Tõrjiti härrasid manit-
 seti selle küiduwäärt eeskuju järel toimima (vis.
 1707 n. 4)

1749. aastal küsitakse, kas mõisades töolistega
 hommikul ja õhtul palwetunde peetakse. Üks muis-
 nikudest wastab visitaatoritele, et keel ei olewat
 seda Karuses sündinud, kuid lubab hoolt kan-
 da, et see määrus tulevikus teostataks. Keegi tei-
 ne mõisnik, kelle nime samuti ei mainita, üt-
 leb, et sellenohane käsk olewat küll mõisarah-
 krale antud, kas see korraldus aga täitmist
 leidnud, selle eest ei wõidawat wastutada. Vi-
 sitaatorid manitsesid palwetunde pidamise
 eest mõisades hoolt kanda

1769. aastal esineb sama küsimus. Aadli-

Kud wastawad visitaatoritel, et mõnes mõisas (ei öelda: missuguses) toimuwat see. Järgneb manitsus, et palwetunde ka teistes mõisades korraldataks (vis. 1769 k. 53.)

1811. aasta visitatsioonil wastatakse sama küsimusele, et niid mõisades ja ka taludes peetawat palwetunde (Andachts-Übungen) (vis. 1811 k. 25)

Praegu ajal nädala sees peetawast jumalateenistustest wõeti wähe osa (wenig genug - vis. 1769 k. 26) (wohl nicht viele - vis. 1792 k. 17) Aumult 1749. aasta visitatsioonil kitleb õpetaja, et ta osawõtjate wähes arwu üle neist jumalateenistustest ei wõiwat kaebada (vis. 1749 k. 22)

1739. a. visitatsioonil küsitakse, kas igal taluperimehel on lauluraamat, uus Testament ja katekismus, ja kuidas neid tarwitatakse. Vastatakse, et lauluraamat ja katekismus olewat kõigis taludes, kus on lapsi, kuud mis puutub uuesse Testamentisse, siis puuduwat see weel paljudel* (vis. 1739 k. 49)

1749. a. visitatsioonil küsitakse: „Kas kõigis peredes on piibel wõi uus Testament, käsiraamat ja katekismus olemas? kuidas neid kasutatakse? (zu nütze mache?) Vastatakse, et piibel olewat

*) Rahwas loewat pühapäewiti ühiselt uut Testamenti. Manitseti, seda raamatut õieti tarwitada (vis. 1739 k. 49)

wähestel, Uus Testament — enamatel (bey meheren) üle jäänud raamatud aga olewat kõigis taludes leida (in allen Gesindern zu finden). Kogudus wastab, et ta lugewat neid raamatuid kodus. Nüüd tähendati visitaatorite poolt, et kuna härra praost kirikus piibli üle jutlustawat, siis peaksid need, kellel on piiblid wõi Uus Testament, need kirikusse kaasa wõtma (vis. 1749 n. 27)

1769. aastal esineb sama küsimus, ja vastus on järgmine: „Piibeld ei ole mitte kõigis peredes, suures osas taludes aga olewat küll Uus Testament, ~~raamatud~~ ^{käsi- ja katekismuse} raamat — peaaegu kõigis peredes (vis 1769 n. 78) küsimusele, kuidas kogudus neid raamatuid kasutawat, wastatakse, et ta loegewat neist. Visitaatorid andsid neile jutlustuse nende õigeks tarvitamiseks (vis. 1769 n. 79)

1792 aastal küsitakse, kas kogudus endale muudsewat ka piiblit, Uue Testamendi, laulu- ja katekismuse raamatud, ja kas ta wõtawat lauluraamatud endiga kaasa. Vastatakse, et paljudel olewat piiblid ja testamendid, lauluraamatud aga weel suuremal arwul, ja inimesed wõtawat lauluraamatud kaasa (vis. 1792 n. 42)

1811. aastal esineb küsimus, kas olewat kogudus muudsemas piiblid, Uue Testamendi, lauluraamatud, katekismused ja jutluse raamatud.

Vastatakse, et juthuse raamatud olewat õpetaja kogudusele kinnitud, teised raamatud ostwat igakuise (vis. 1811 k. 26)

Hargete külastamise kohta vastatakse kõigil visitatsioonidel, et õpetaja seda hea melega tegevat. Aga 1769. aasta visitatsioonil teatas õpetaja, et inimesed, mitte tahtes päewa ära raisata, kutsuwat teda hargete juure pühapäewil, suurtel pühadel wõi palwepäewal. Inimesed, kelle juure kutsutakse, olewat juba kauemat aega hargewoodil lamenud, ja rääkimata sellest, et neil päewil hargete külastamine õpetajale tülikas olewat, oluwat harged õpetaja sinna jõudmisel juba liig nõrgad. Sellepärast manitseti rahwast, et nad oma hargetega mitte seni ei ootaks, kuni neil surm juba kelle peal on, (Tod auf der Zunge sässe) waid, et nad warem õpetaja järele saadaksid ja mitte ilma tungiwa wajaduseta pühapäewal (vis. 1769 k. 72)

Rahwalt küsitakse, kas ta teadwat, kuidas Jumalat kõigis paigus wõib teenida. Vastatakse: „palwega, apphüüdmisega ja õhkamisega“ (vis. 1769 k. 80)

1769 a. küsivad visitatorid Karuse koguduselt, kas pühitseakse Suurt Neljapäewa (vis. 1769 k. 27), Kas täielikult pühitse-

take Suurt Reedit (vis. 1769 k. 28^a) ja kas keegi olewat Palwepäewal töösteinud. (vis. 1769 k. 31; vis 1792 k. 21) Kogudus wastab, et neid päewi wäerikalt pühitsetud, ja et Palwepäewal ei olewat ükski töötanud.

1749. aastal esineb visitatsioonil küsimus, kas laupäewal talguid (Talkusse) peetakse. Moisnikud wastawad, et seda walest ette tulewat. Visitatorid panewad mõistikkudele südame peale, et nad talgute pidamist laupäewal lõpetaksid. Nad lubasid seda teha (Promittebant) (vis. 1749 k. 37)

1769. aastal esitatud sama küsimusel, wastatakse et Sästnal olewat ^{laupäewadel} talguid peetud. Sästna mõisa omanik kapten Stäckelberg wabandas ennast sellega, et ta sellest määrusest midagi ei olewat teadnud. Visitatorid andsid määruse sakstele kui ka eestlastele^{x)} teada (vis. 1769, k. 59) - Õpetajalt küsitakse, kas ta olewat ka soovitawat wiisi oma jutluste tagajärjel näinud. Ta wastab, et ta ei tohtiwat salata, mõnda kasi olewat ta oma tööst märganud. (vis. 1792 k. 24)

x) talupoegadele

b) Kõlbline elu.

1586. aastal Karuses peetud visitatsioonil öeldakse kogudusele: Need, kes seni elajalikul kombel (vichidcher Weiss) autult ühe teise juures on elanud ja pole lasknud endid naistega laulatada, peavad seda 4 nädala kestel tegema. Kui aga eeltal lewal kirikukatsumisel leitakse selles asjas süüdlasi, siis peab niusuguseid 10 rootsi margaga karistatama.

1593. aasta visitatsioonil tähendavad visitatorid asjaoluks, et Sastori kabeli läheduses möödub korrumess harva ilma mõrtsukatööta ja surmussöömiseta. Öeldakse, et see paganlik patukustutuse mess olewat ühendatud Kõlbma-tu laukumisega, hormsate ja jäledate pattudega ja häbitegudega.

1641. aasta visitatsioonil õpetaja Laurentius Vigäus'e poolt esitatud memoriaal on säilinud. [Ta sisu on järgmine]

I. Selle memoriaali põhjal olewat üks talupoeg, opmanni Blasius Smetana jutustuse järel, tapmise pärast ära põgenenud oma

abrkaasa ja laste juurest Saaremaalt ja
 tõutsewat oma jäledates pattudes. Visita-
 tsiooni protokollis samast aastast ei ole säilinud,
 on vaid lühikesed vastused visitatsiooni küsimur-
 tele, millised piiskop esitanud Karuses 3. märtsil
 1641 aastal. Nende vastuste p. 3 all on
 jutt wihaäratawatest pattudest, kus sama
 Saaremaa meest mainitakse, kes omale wõt-
 nud Saarnas uue naise, ja oma mansund
 maksawat Lihulole.

II. Ühel pimedal tüdrukul olnud 2 illegaal-
 set last. Mehed, kes temaga wahenorda pi-
 dasid, olewat põgenenud.

III. Ühel naisel Tappuses on 3 illegaalset
 last. 2 meest, kes temaga koos elasid, ole-
 wad juba wastawalt karistatud, kolmas aga
 - mitte. Naine ei olewat kunagi karista-
 tud.

IV. Üks sulane, kelle wanemad elutseswad
 Wagkewene külas, ja kes teeninud Shezni
 Paateri juures, olewat leitud teelt noa ha-
 wadega, nü et ta 4 päewa pärast hinge
 heitnud.

1645. aasta visitatsioonilt on säilinud
 samuti lühikesed vastused, milliste hulgas

p. 3des mainitakse kurjategijaid, kes olewat ära jooksnud (pole öeldud millal), keda ei olewat oksitud. Kõnesolewad kurjategijad ei olewat ise tagasi tulnud, ja sellel põhjusel jäänud nad karistamata.

1654 a. visitatsioonisse puutuvad wastused koosnewad 12 relatsioonist. Et Karuse kihelkonnas kõlbluse wastu eksimisi oli, näitab 7^{nda} punkti all toodud wastus, kus rõhutatakse, et süüdlased (delinquenten) ei jääwat karistamata; ükski neist ei pääsewat teenitud nuhtlusest, mis neile peale panda wat kiriku määruste alusel.

1694. aastal pidi Karuses palju juhusid olema kõlbluse wastu eksimises. Õpetaja Philippi kaebab igasuguse ebauim, pühapäewa teotamise, püha õhtusöömaaja põlgamise ja teistest käskudest üle astumise suhtes Karuse koguduses. (H. Pastor aber beschweret sich über allerhand Aberglauben, Sabbath-Entheiligung, Verachtung des Heil Abend Mahls und Übertretungen anderer Gebothe mehr). Milled eksimised seisisid, ei ole öeldud, kuna õpetaja rõhutab, et tema ei tahtwat kohtumäistja olla, waid Jumala hooliks seda jätta. (vis. 1694 küs. 16)

Mõnes koguduses tuli sagedasti ette, et kiriku juures wargusi toime pandi. Iga tahe Karuses ei näi seda pahet olewat. 1694 a. kirikukorralduse puhul küsitasse, kas jumalateenituse ajal peetakse wahti kiriku uuse juures.

Nästatasse, et nissugust kiriku walwuri (Kirchen-Wächter) ei olewat tänini waja olnud, sest et jutluse ajal olewat kiriku uuse juures kõik puutumata. (bis dato kein dergleichen Kerl nötig gewesen) (vis. 1694 n. 31)

Joomise pahe näib Karuses juba wanemal ajal walitsenud olewat. Erti tuleks nimetada rohkest öllejoomist, millega koguni igal aastal Margarethe päewal kirikumõisa juures peetud laadal kaubeldi. (Da wird von denen Bauern Bier und allerhand zu Kauffe gebracht) (vis. 1694 n. 29) Kui paljud talupojad olust müüa töid, siis pidi ka wastaw nõudmine selle järele olema. 1716 aasta wõttatsioonil kurdetasse, et kirikukõrtsides toimuwat wabete wahel kaklused (darin ab und an excesse vor sich gingen) Räägitasse koguni kätistawaast lakkumisest (von dem schändlichen Laufen). Kiriku juures liikus pühapäewal rohkesti rahwast, ja seal pidiid juba täis mehed pahandawalt oma õnnumisega mõjuma. Joomise pahe tahetasse wal-

ja juurida Karusest. Need, keda pühapäeval peale jumalateenistuse pidi joobnult leitama, pidi 10 paari witsu saama. (vis. 1746 k. 19)

1749 aastal ei teata enam inimesi, kes awaliku kombewastast elu elawad (vis. 1749 k. 43)

Ei olewat niid enam nii palju kuulsa lakkumist pulmadel kui enne. (vis. 1749 k. 41)
 abielulised elawat rahus üksteisega (vis. 1749 k. 44)
 Koguduse liikmete seas ei olewat niisuguseid lapsi, kes warematele awalikult sõna kuulmatust (vis. 1749 k. 45) Ka 1769 aastal ei olewat neid kes awaliku kombewastast elu elawat (vis. 1769 k. 67) ja wandumisega ning needmõruga pahusawad (fluchen u. schwairen versündigen)

1769. aastal tähendat õpetaja, et koguduses olewat üks abielupaar, kes teine tereest lahku läinud, kes juba waremalt olewat kirikukohtru ees nimetatud põhjusel olnud. Visitatorid teewad wöörumindritele korralduse, neid järgmiseks päewaks (25 juuniks 1769) ette kutsuda (vis. 1769 k. 68) Paomal visitatsiooniil tähendatarse, et koguduses olewat, ja nimelt Saastnal, mõned niisugused lapsed, kes warematele awalikult vastu hakkawad. Tehakse korraldus nem

de. ülekuulamisens. (vis 1769. n. 69) 1792 aastal
 üeldakse abieluliste kohta, et nad elawat üks-
 meelles. Kiriku eestseisjatele tehakse üles andeks,
 juhtuivate abielutülide korral, sellast^{est} kohe õpetaja-
 le teada anda (vis. 1792 n. 60). Kirikukohut pe-
 tawat vajaduse järel (vis. 1792 n. 63)

Wõib süski öelda, et mõnus suhtes Vene
 valitsuse tulekuga, koguduses kõlblone elu lan-
 ges. Just enne 1739 a. visitaatorini, oli Karuse
 kirikus olemas kirikulaege lahti muritud ja tuh-
 jäms warastatud (vis. 1739 n. 8) Et laegas kõlb-
 matuks muutunud, siis pidawat õpetaja raha
 enda käes. (vis. 1739 n. 8)

On kuulda isegi weriseid kaxlusi. Paenu-
 mes olewat mõned piirakad inimesed, kellest
 üks lõõnud teiselt noaga sisse. Samas Pa-
 nurmes olewat ühes talus 2 naist, kes kui-
 dagi üksteisega ei saawat läbi. Nende koh-
 ta tehakse korraldus, visitaatorite ette kut-
 sumisens (vis. 1769 n. 70).

1792 aastal tähendatakse joomise kohta
 pulmadel, et mõnda inimest wast leidub, et
 kes sel puhul joowat, kuid õpetaja tähen-
 das omalt poolt, et päris joodikuid
 (eigentliche Säuffer) kihelkonnas küll ei
 olewat. (vis. 1792 n. 57)

Awalraku kombewastast elu (notorisches ärgerliches Leben und Wandel) ei teata ühegil kirikukatsumisel kihelkonnas olewat, wälja arwatud 1716 aastal, kus õpetaja oli wäes märkinud nende nimed ja kus neid siis samal päewal pärast kirikut aru andma katsuti kirikumõisa (vis 1716 k. 34)
 vis. 1749 k. 43; vis. 1769 k. 67; 1792 k. 62; 1811 k. 51^e)

c) Kultuureelu.

1586 aastal teatab Karuse õpetaja, et tema kihelkonda olewat sisse tunginud elajalik ja mitte kristlik komme, et rahwas oma surmuid, mis pea kui waim neist on wälja läinud (hinge on heitnud) wõibmata maa sisse kaewawad, nõnda kui mõistmatuid loomi

Visitaator Dubberchi'i poolt tehakse korraldus, et seda ei tule mingil tingimusel enam lubada, waid igaüks pidawat oma surmu laskma terve õõ ja päewa maa peal olla, ja nii segedasti, kui seda määrust rikutakse,

peab üleastuja maksma kirikule 10 roostsi marka. Opetajale tehakse üles andeks, rahvast juhtluses sagedasti manitseda ja sellest teada anda, näidates, et inimesed matmisega küll võivad mõned tunnid vodata, nõnda kui hea eesküja seda nõuab

Ka kästakse visitatsioonil, et surmud tulewat matta, mehe pokkuse sügavuselt (allewege einen Man tieff) maasisse, selleni, et koerad ja hundid neid jälle wälja ei kraabiks, (nicht von den Hunden und Wülffen wiederumb mügen herauss gekrazet) ja surmuid rahmasemetes ei tülitatans.

1811. aastal esineb visitatsioonil küsimus, kas surmuid alles 48 tundi pärast hingehetimit maetawat, ja kas pannakse hauda enam kui üks surm, ja kui sügavaks kaewatakse haud. Opetaja wastab, et enne 48 tundi ei maetaja harvasti küll üheteise kõrvale, üal aga mitte ülestirku. Haudad tehtawat määruste kohaselt (vis. 1811 k 61)

Et maanteed ja sildade korra

liikkusest suurel määral olenes, kas
inimesed pääsesid pühapäeval kirikusse,
süs esineb visitatsioonidel küsimus, kes
maanteed ja sillad on niisugused, et kõik
koguduse liikmed igal aastaajal pääse-
wad kirikusse.

1694.a. visitatsioonil vastatakse, et
Matsalu maantee ja sild vajawat häda-
tarvlikku parandamist (vis. 1694 k. 30)
1739. aastal vastavad kiriku eestseis-
jad, et kirikuteed olewat korras.

1749. aastal vastatakse, et maanteed on
osalt head, osalt halvad. Koguduse
õpetaja ütles, et teed olewat head küllalt.
Samal kirikukatsurmisel tehakse mõisa-
omanikkudele lahke meeletulutus, et nad
maanteed peaksid alati heas seisukorras.*)

1792. aastal väidab kogudus maanteed
kohta, et nad „artawat“ küllalt. Ki-
riku nõumeestseisja, obrist-leitnant Silf-
werharnisk räägib visitaatoritele mõn-
dagi teedeparanduse kohustuse jäotami-
sest mõisade vahel, andes kindla luba-
duse teede korraldamise suhtes (vis.
1792 k. 53)

*) vis. 1749 k. 3.

Voib kindlasti öelda, et leplikkus ja hea vaherõõd naabrite wahel on teatawaks tunnusena selle kultuuri taseme kohta, millel asub rahwas ühel wõi teisel ajal.

Mis puutub nüüd naabrite wastastikkusse läbisaamisesse, eriti Karuse koguduses, siis esnewad wastarad küsimused kolmel riisitatsiivonil: 1739., 1749. ja 1769. aastal.

1739. aastal öeldakse^{*)}, et wahete wahel (dann und wann) olewat kuulda naabrite wahel lahkhelisiid, õpetaja katsuwat jälle rahwast üksmeelele wõita. Kogudus ise ei tea aga sellis suhtes üldse kaebada. (vis. 1739 k. 20^e)

1749. aastal wastatakse, et naabrid elawat üksteisega kaunis rahuliselst (ziemlich friedlich). See tunnistus on ^{kiile} kujuks näitena Karuse kihelkonna rahwa leplikkusist ja wastastikkusist läbisaamisest vis. 1749 k 46)

1769. aastal wastatakse, naabrite omawahelise läbisaamise suhtes, et wahest tulewat ette tülitsemist, kuid see olla ajutisena: warsti saadakse jälle hästi üksteisega läbi. (vis. 1769 k. 70)

^{*)} õpetaja poolt

Visitatsiooni protokollides, eriti XVIII sajandil, ei leida sarnaseid jooni, mis Karuse koguduse madalast kultuuritasemest või erilisest kultuuri vaesusest tunnistust annaks. Koguduse õpetaja ise tunnistab, et igas külas olewat mõni misugune mees, kelle kätte hoolero ta wäiwat usaldada kiriklikud ametitallused.^{*)} XVIII sajandi keskpaigas, kus eestlastel emakeelist kirjandust nii wähe oli, annab soraw lugemise oskas vanemate meeste suhtes tunnistuse rahwa edasipüüdlisusest ja teadlikkusest. Karuse kiriku juures õeldakse olewat häälipost, kuid ei olewat meest, kes karustusi täide saadaks. Aadlikud ametmehed^{**)} wastawad, et senini ei olewat seda waja olnud. (vis. 1694 k 18)

1811. aastal küsitakse visitaatorite poolt, kas peetakse järjekindlalt kirikukohust, mille peale koguduse õpetaja wastab, et juba kaua aega ei olewat waja olnud sarnast kohust pidada (vis. 1811 küs. 53)

Samal visitatsioonis öeldakse, et ei olewat Karuses sarnaseid wanemaid ja lapsi,

*) vis. 1769 k. 21. - nimelt hädarustamise

**) kirikueestseisjad

Kes wastastriike kohustus silmas ei peaks
(vis. 1811 k. 37.)

Karus õpetaja ütleb, et temal ei olewat mõisa-
abi ääl waja olnud rahwa sundimiseks küla loe-
tustele kokkuajamiseks (vis. 1811 k. 43); igas kü-
las olewat ka wana, auwäert ja auhkaid mehi.
(vis. 1792 k. 27)

d) Rahwa usulised kombed ja waated.

1586. a. visitatsiooni protokollist selgub,
et paljud matsid omad surmud kalnudesse.
Mainitud visitatsiooni protokollis seisab
sõna sõnalt: Koguduse liikmetel kästakse
10 rootsi märke karistuse ähwardusel edespi-
di oma surmuid mitte metsatihnikutesse
ja põldudele matta, waid nad peawad omad
surmud õpetaja läbi, kristlikkude kombede
tähtsusel, (mit christlichen Ceremonien) ja surmu-
kehade asetamisel puusärkidesse wõi surmu-
linnadesse, laskma ausalt maha matta
surmaeda.

18. juunil 1593. aastal Karuses peetud
visitatsioonil, öeldakse, et kihelkonnas
peetawat mitmes kohas ebajumalateenistust;

Sastna x)

aga kõige enam Sastna'i (Sassen) Kabeli juures, kus jätki eajumalateenistust toimittakse, kuhu siis Gotlandist, Kuura- ja Saaremaalt ja igast nurgast rahvas sagedasti kokku tuleb, paturkustutuse saavutamiseks ja palwerännakuks, ja kus siis toimuvad paganlikud paturkustutused ja kirikumessid maaxirikute läheduses alatu lakumise, tapmise ja inimeste surruksöömise. - Visitaatorid otsustawad ülemuse wahelastumist paluda, et see jätk paturkustutusega hangeldamine (solehe gräwliche Ablass Krumerey) maaxirikute juures kaotataks.

x) Sellest ei saa muidugi weel järeldada, et nimetatud kabel 1593. aastal weel terve oli, ja et seal jumalateenistust peeti wõi kas need jõledused toimusid waremete läheduses ja waremetes. Viimane oletus on tõenäolisem, sest et sellesarnast ka teistes kohtades toime pandi, kus kirikute waremest leides. Viis oli kabel juba Saxslaste tulekul waremetes ja seal ei peetud enam jumalateenistusi, kuna rõhutatase wanade seussõnaliste teadete põhjal, et kihelkonnid olwad jaotatud kolme praeguse kihelkonna. Kusagil ei esine „Sastna kogudus (parochia)“ Vana jutu järele olwad aga kirik olnud enne „mungaage“ s.t enne maawallutamist saxslaste poolt. Võib olla, on Sastna kabeli tekkimine seletatav, nõnda kui paljud pannaäärsete Kabelite asustamine, asjaoluga, et mõni merehädaline, laewahukkumisel õnnelikult randa pääsis

1694 a. visitatsioonil kaebab õpetaja, et ¹⁵²
olewat rahwa seas veel igasugu ebausku (aller-
hand Aberglauben, teatab, et on veel kalmeid
aga ei ole protokolliks jõeldud, kus kohal, ja milles
just ebausku awaldub. Õpetaja tähendab, et ta ole-
wat pikemalt rahwa ebausku kombetest puuduta-
nud oma kaebustes (Gravaminibus), mollised
ei ole säilinud. Samal visitatsioonil tuleb
kõne alla, ka eestlaste ebausku komme, et naised
abrelusse astudes omad juuksed ära lõikavad.
Anti teada talupoegadele hirmuks (zum Schrecken),
et iga talunaine, kes omad juuksed abrelusse
astudes ära lõikab, peab karistuseks, mõisas

ja Kabeli tähtsaks õnneliku pääsmise puhul ehtes
Pastna oli 1589 aastal saar 5 adramaaga, millel elasid Rootsi
talupojad. Ta kuulus Matsalu mõisa külge. Nimi tuleb vist sõnast
"saastane maa" missugune nimi tähistab muudast. sagedasti üle-
ajutatud saart. Pastnast mitte kaugel on madalatel ujutised hei-
namaade keskel 20 jala kõrgune künge. Seda on laotud korra ja
poolt hüglad kiivid 12-15 jala kõrguses. Selle kiivivare alus on 50'x30'
teravnesid ida poole. E. Rusewurm'i teose "Byhofolkets förhållanden 882
thet 71 omd kiwid 1850. aastatel sammaldanud, ja nende wahl kes-
wast 100 aastast tammid, kuna Koga ümbruskond oli ilusa
metsala. Seda küngest peetakse mälestusmärgiks, mis kuninga Ing-
mar'i te Adalgysslas kiwide juures (ad Sterni) oli püstitatud,
n.n. kiwide pää.

E. H. Busch. Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und
Statistik der Kirchen u. Schulresens der Ev. luth. Gemeinden
in Russland. 1867.

Ketrama leisika lõnga ja peale selle maxoma
3 taabrit waskraha (3 Dahler Kopper) kiriku
hears. (vis. 1694 lhx. 14)

1707. aasta visitatsioonil protokolli esineb
sama küsimus ebansu, lausumise, tulekuemmu-
tajate j. m. kohta. Visitaatoritele vastatakse,
et selle poolst olewat kuulus keegi talupoeg,
keda otsustatakse Tallinna saata.

Weel olewat Karuses üks naine, kellel ol-
nud lausumise sõnad ja sel teel haigusi paran-
damud, kuid wastawate manitsuste peale ole-
wat ta endisest eluühisest loobunud (vis.
1707. k. 24.) Õpetaja teatab, et olewat mõned,
kes wannuwad kurja, õpetud wiisi tõltu. Nii-
sugustele inimestele, nõidadele (kui neid peaks
leiduma) ja wandujatele kästakse wastaw para-
graaw kuninglikust kirikuseadmusest ette lugeda.
(vis. 1707 k. 23)

1716. aastal kaebatakse ühe naise peale,
kellel olewat lausumise sõnad. Otsustatakse
teda kutsuda visitatsioonil päewa ahtul
õpetaja majasse. Ühtlasi tehakse talupoegadest-
kirikuseltsisujatele ülesandeks ebansu wasta
wõidelda (vis. 1716 k. 16)

1716. a. Karuse^{Koog.} visitatsioonil wastab
tolleaegne õpetaja, et rahwas käiwat weel

geda. Visitaatoritel vastatakse, et mitte üksi ei mõistwat lugeda, sest talupoj^{ade} lapsed ei wõiwat kodust ära tulla kooliõpetusele (können zur Schule vom Hause nicht abkommen (vis 1694 n 15).

1707 a. visi tatsivooril küsitakse, kas õpetatawat noori kooliga, kelle juhatusel olewat õpetus ja kas olewat kooli Karuses. Vastatakse, et köster olewat sellens palgatud, tal olewat sellens küllalt wõimalusi; talupojad aga kalbawad, et sõjaaja ja suurte kuhude tõttu nad ei suutwat lapsi kooli saata. Visitaatorid manistsewad kogudust, et ta ei lasers head wõimalust mööda minna, kus lapsi tahetakse ristiusus ja lugemises õpetada. Lugemise mõistmise läbi saawat inimestel Jumala poolt palju suurem õnnistus osaks (vis. 1707 n 25)

1716. aastal teatatakse visitaatoritele, et Karuses ei olewat küll koolimaja, olewat aga tubli köstrimaja (tüchtiges Küsterhaus) kus lapsi wõidakse õpetada. Rahwale soovitatakse, noori anda köstri juurde õppima ja köstrile määrati endised maksud, millised temalt wähe peal olid ära wõetud. Maksmapidid ka need talud, kellel lapsi ei olnud Kogudus jäi selle korraldusega nõusse (vis.

1716 k. 17. *)

1739 a. visitatsioonil küsivad visitaatorid kes õpetawat mittesaxsa noortele (urteutsche Jugend) lugemist. Wastatakse, et üks õppiwat teiselt (es lernte einer von dem andern), armult mõned üksikud tulewat kõstri õpetusele (vis. 1739 k. 17.)

Kohalik õpetaja selitab, et Leowlapsi õpetawat Karuse kõster, Koolilapsi aga - Hamila kõster. Kirikueestseija, riikmeister von Manderstierno, palub, et nüüdsest peale Karuse lapsi hakataks Karuse kõstri juure kooli (zur hiesigen Schule), sest et kõstri-maja chitusega olewat lõpule jõustud (vis. 1739 k. 17.)

1749. a. visitatsioonil vastab õpetaja, et lastele õpetawat lugemist tema ise ja kõster. (vis. 1749 k. 47)

1769 a. seletatakse visitaatoritele, et lapsi õpetawat algul lugema wanemad ise (Eltern selbst), suuremaid lapsi aga - kõster.

---

*) Sellel visitatsioonil küstakse ka Warbla Kabeli juures kooli pidada, ja palutakse Warbla Kabeli eestseisjat Kapten Nasacken'i wastawat korraldust teha. Kõhelkonna kõstritele tuleatakse sel puhul nende kohustusi tungivalt meelde (die Küster wurden ihren devoirs ernst und nachdrücklich erinnert) (vis 1716 k. 17)

Talupoja koolisid Karuses ei olewat. Visitaatorid manitsewad kogudust, et nad oma härraseid paluksid, et need neile koolisid asutaksid (vis. 1769 k. 56)

1792. aasta visitatsioonil öeldakse: Kihelkonnas ei ole ühtegi kooli, lapsed õpivad lugema wanematelt (vis. 1792 k. 50)

Samuti ei ole 1811. aastal Karuses veel ühtegi kooli (vis. 1811. k. 38) Need, kes ise mõistawad lugeda, annawad lastele õpetust lugemises ja ristiusus (vis. 1811 k. 35) Kõrskas, kes perevanemad ka oma teenijaid õpetawat, nõnda kui kord ja kohus. Sellele vastatare jaatawalt (vis. 1811 k. 36) Vanemad vastawat, et nad kaswatawat oma lapsi, nii hästi kui seda suudawad (so gut es sich tun liere) (vis. 1811 k. 34.)

f. Koguduse hoolekande tööst.

1694 a. visitatsioonil öeldakse, et endise Lihula mõisa omaniku krahw Tott'i poolt, olewat waeste hoolekande otstarbeks annetatud igal aastal 30 riigitaabit ja 30 tündrit wilja. Mõisade redutseerimisest saadik ei

olewat enam mõisade ^{rahtnink} waestele annetatud. Kihelkonnas kerjawat suur hulka waeseid; niist olewat mõned üsna jumalakarjumatud, kes teewad endid tummaks või halvatus jne. tõepoolset aga misugused ei olewat, ja wäga ebaukslikud pealegi, millisest ebausust õpetaja tahab teisel prokemaalt vääruda (Vis. 1694. K. 12.)

1707. a. visitatsioonil teatatakse, et kogudus waeseid jõudu mõõda pisut aitawat / naeh Vermögen etwas gerichtet). (vis. 1707 K. 26)

1716. aastal mainib õpetaja, et Karuse kihelkonnas olewat mõned sarrased maha jäetud, armetud inimesed. Visitatsiooni komisjoni esimes, maanõunik Uusküll teeb korralduse, et misugustele waestele tuleb korikuwaagnat wälja panna. (Vis. 1716 K. 18)

1739. a. küsitakse koguduse eestseisjalt, millised korraldused on nende poolt tehtud waeste hooleksandmise suhtes, Kooskõlas walituse määrustege. Vastatakse, et mitte mingisuguseid (vis. 1739 K. 25)

Rootsi walituse lõpul esimes arusaal

kirikust visitatsioonil, (a. 1707) küsime, kas
on kiriku juures ka waestemaja (Hospital)
olemas. Vastatakse, et waestel olewat palju
parem olla oma sõprade ja teiste talupoega-
de juures kui waestemajas. (vis. 1707 k. 26)

1749 aastal on Karuse koguduses 3 waest,
kelle nimed ei nimetata. Nad öeldakse kerja-
wat pühapäewiti kiriku ukse juures ja mõni-
kord antawat neile ka mõisadelt abi. (vis.
1749. k. 62)

1769. aastal on koguduses samuti 3
waest, kes ülespidamist saawat annetus-
test, mida neile antakse kiriku ukse ees
(vis. 1769 k. 77)

1811. aastal küsitakse: milline on waeste
hoolekanne Karuse koguduses? Opetaja ja
koguduse eestseisjad wastavad, et hoolekan-
ne teostatakse kahel wiisil: 1) annete kaa-
du, mida head südamed annawad ja 2) igg-
wald hoolitseb oma waeste eest.

g. Koguduse sotsiaalne elu

Selle kohta ei leidu käsitatavates visi-
tatsiooniprotoollides kuigi palju andmeid.

Talupojad olid XVIII sajantil raskest teoorjuses. Rootsi aegse kirikuseaduse põhjal, milline ka hiljem püsima jäi, nõuti talupoegade töölt vabastamist laupäeval kell 4 peale lõunat. Puhke-aeg pidi kestma esmaspäeva hommikuni.

1694. a. visitatsioonil kaebavad talupojad, et Tuudi mõisa omanik Derfelden neid ülekohtuselt tööga wälwawat üle seaduse ette nähtud aja. Mõisaomanik sundiwat neid laupäewiti hilise õhtuni töötama. Samuti sunnitaswat neid woori minema pühapäewal. Derfelden ajab neid süüdistused wisalt tagasi, öeldes, et tööd tehtawat laupäewal kella 4ⁿⁱ ja woori ei olewat ta käskinud minna pühapäewadele. Ta olewat kisu annud tulla woorisid walmis panema juba esmaspäewal, teisipäewal ja kolmapäewal, talupojad tulewat aga alles pühapäewal, jäädes tulemata päewal, mil neile kästus ilmuda. Samuti wõttawat talupojad pihtile minemise ette käändel vabapäewa ja ei minewatki pihtile (vis. 1694 linn 14 b 15)

1716 a. visitatsioonil kuuldub samuti kaebust talupoegade poolt, et neid alles

peale päikesse loojenemist töölt vabastatavat. (vis. 1716 k. 12)

1707. aastal toimunud visitatsioonil, selgitavad mõisnikud selles suhtes, et need talupidajad, kellel olewat p-xx tee mõisast koju, lastavat laupäeval kell 4 õhtul, need aga, kellel ei olewat kauge kodutee, töötawat pisut kauem. Seda tunnistasid ka talupidajad ise, ainult mõned Lihula kihelkonnest, kaebasid, et neid kaua waewatatakse peale ette nähtud aja. Nende tähelepanu juhiti peatselt visitatsioonile Lihula kirikus, kus neid kästi oma kaebus ette kanda (vis. 1707 k 19)

1749 aasta visitatsioonil on huvitav tähelepanna, et mõisnikkude ja talupregade ütelused käiwad risti teineteise wastu:

Adlikud ütlevad, et rahvas saawat töölt vabaks õigel ajal, kuid mitte täpselt kell 4 ja pidawat tööle ilmuma esmaspäeva hommikul. Kogudus wastab, et kõigis mõisades, wälja arwatud Illuste, sunnitawat neid töötama kuni päikesse loojenemiseni, (nichmahlen vor Sonnen Untergang) ja pühapäeva õhtul wõtawat neid juba jälle tööle (auf den Sonntag abend würden sie auch wie-

der ausgetrichen) (vis. 1749. k 35)

1769. aastal kaebavad jällegi Lihula rahwas, et nad alles laupäeval hilisel õhtul töölt vabanewat. Lihula inimesed pidawat juba pühapäeva lõunast tööle astuma (vis. 1769 k 57, 58)

Terste mõisade rahwas ei kaebanud hilise laupäevase töö üle (vis. 1769 k. 57) Põrtaatorid tuletasid aadlikkudele määrust meelde.

Ka 1792. aastal ei ole lugu selle poolest paranenud (vis. 1792 k. 54.) 1811. aastal peeti visitatsioonil see küsimus üldse enam ei esine.

Mõisnikud ei kaeba kunagi talupregade vastuhakkamise üle ehk et talupojad neile olid sõnakuulmatud. Orjate wainselt, ilma nurisemata.

k. Vaherood talupregade ja mõisnikkude, talupregade ja õpetaja, õpetaja ja mõisnikkude vahel.

Nagu eelpool tähendatud, oli talupregadel arisaks kaebusiks mõisnikkude vastu, määruse vastane töösundus laupäeval ja pühapäeval. Muist andmeid talupoja ja mõisnik-

cf. E. Simonius,
cf. Vigæus
ja Kirjät.

2

Kude wahekorra kohta visitatsiooniproto-
kolli-
de põhjal, ei ole neöimalix järeldada. Õel-
daxe, et kaebusi ühe teise wasti ei olewat.

Ei esine ka üheski käsitatawas visita-
tsiooniproto-kollis talupoegade kaebusi õpe-
taja peale. Pakkord kogudeiffis õpetajate
wahel kõigi visitatsioonide alusel, mis Karu-
ses peetud, on hea. Kogudus soovib, et Ju-
mal laseks õpetajat veel kaua elada (vis 1746
n. 39). 36 aastat olewat kogudus õpetajaga
rahus elanud, ka münd ei tahawat nad karata
õpetajaga tülitsema (vis. 1749 n. 63)

Õpetaja ei taha kaebust tõsta koguduse
peale mitmesuguste väärnähtuste pärast, waid
jätab kõik Jumala hooleks (vis. 1694 n 16)
tahab armestuses ära kanda ja kannatada seda
silekohut, mis temale ühe wõi teise poolt on
tehtud (vis. 1739 n 30)

Wahekorid õpetaja ja mõisnikkude wahel
näib hea olewat, kõigis käsitatawais proto-
kolles. Nimsaks erandiks on sin 1694 a. kiri-
kukatsumine, kus õpetaja mõisnikkude wah-
korda wäga pnewana kujutatakse.

Sis oli õpetaja Mag. Johannes Georg Phi-
lippi esimesi aastaid Karuses. Et mõisnikud

oma mõju tahtsid maksma panna kiriku
 elus, ja õpetaja vastusiisimisel see neil kor-
 da ei läinud, siis püüdsid nad õpetajale ot-
 sida süüd. Mõisnikkude kaebused aga osutusid
 põhjendamatuks.

Aadlikud kaebavad, et õpetaja olewat
 1693. aasta Ülestõusmise pühadel Karuse ki-
 rikus pidanud kõigest ühe saksakeelse jut-
 luse; nad oleksid soovinud ka teisel üles-
 tõusmise pühal jutlust kuulda. Õpetaja toob
 põhjenduseks ette, miks ta teisel pühal pol-
 nud saksakeelist jutlust pidanud, asjaolu,
 et ta olnud mererannas ühes kalameeste kü-
 las jutlustamas, ja et seal harilikult jutlusta-
 tawat kalasaagi puhul. Õpetaja tähendab,
 et ta oleks sellele vaatamata ka saksakeelse
 jutluse pidanud rimetatud päeval, kuid aadli-
 kud ei tulewat üldse kirikusse. Aadlikud
 vastavad, et nad ei teadwat, millal nad pida-
 wat kirikusse tulema ja millal saksa kee-
 les jutlustatakse, sest õpetaja ei andwat sellest

teada, olgugi, et ta olewat kohustatud seda
tegeme walitsuse korralduse põhjal, 23 august
tist 1692. aastast.

Tõeline wahkorra pinewuse põhjus selgub
peagi, kui Tuudi mõisa omanik Derfelden näi-
tab ette õpetaja kirja milles ta nõuab omale
tööjõudu abiks, ^{ja kirjutab, et} Õpetaja ei rääkiwat mõisnik-
kudega läbi kiriku asjade kohta, ei kõnele-
wat mitte lahkelt, kui tal midagi vaja olewat,
waid tegesat kõie käsutades, millist tooni
ka ettenäidatud kirjas olewat tauritatud. Kiriku
ustseisja, kapten Toll näitab kirja ette,
mille õpetaja saanud visitatavoni kutsena.

Õpetaja ütleb, et ta sellepärast ei mone-
wat peale jumalateenistust mõisnikkudele ja
rääkima, sest et tema ^{sis} endamisil palwet
peab. Kui kiriku asjus midagi vaja olewat,
siis ta kirjutawat aadlukkudele selle kohta.
Ta olewat alati viisakas aadlukkude vastu
olnud, mis puutub kirjadesse, siis wõtawat
Derfelden seda pahaks, et ta talupoja

tööjõu andmist õpetajale nimetawat kohustus-
 seks. Õpetaja toetus kraku Toll'i resolutsioo-
 nile 19 webruarist 1668 aastast, kus 3. punktis
 seisawad sõnad: „Sarnuti peale ka wanasti olnud
 korme kohaselt õpetajale ^{illetsõnsmise pühkose} annetatud siama kui
 ka loikuse ja heina ajal mõisast tööjõuga te-
 da aidatama. Nüüd arwanud teme: Kui õpetajale
 on kästnud wana korme kohaselt abiks olla, siis
 woiwat seda ka „kohustusseks“ nimetada. Et teme
 Derfelden'ile kirjutanud, et see Kuninglõu
 korralduse wastane olewat, kui temale abi ei
 anta, siis toetuwat ta oma kutsumisele kogu-
 duse peale, mil Kuninglik Kõrgus olewat tema-
 le isiklikult lubanud, et ta kõik maksud saawat,
 kui tema eelkäijadki saanud. Et nüüd tema
 eelkäijad õpetajad sarnast tööabi mõisast
 saanud, siis olewat see Kuninglõu määruse was-
 talone, kui temale seda keelatakse.

Mis puutub kapten Tollile kirjutatud kirjas-
 se, karistuse kohta, mis neile osaks saawat, kes

x) Vocation

visitatsioonile jääwad tulemata, süs toetuvad ta kirikukorra selgetek sõnadele, seda enam, et äärmine häda teda ajanud manrihtri Derfelden'ile kirjutama, sest ta ei ole wainud põldu seemendada ega ka maad nleskünda. Ta paluwat weel nüüd abi, muidu pidawat ta hukkuma (zu Grund und Boden gehen) Manrihter Derfelden wastas, et õpetaja seda mööda ei olewat toiminud, (er hatte es nicht darnach gemacht) et teda aidataks. Õpetaja ei olewat haiguse puhul teda külastanud. Kus õpetaja seda tege nlesmäitawat selle koheselt, siis antawat talle ka abi. — Visitatsioonil olewai kalupõja - kogudusel ei olnud õpetaja üle nihtegi kaebada. (uis. 1694 k. 16)

1707. aasta visitatsioonil, mil Philippi weel Karuses õpetajaks oli, ei kuulde meie enam neist pinewustest, tema ja kihelkonna mõisrikkude wahel. Kihiküsi sellel visitatsioonil, kers kogudusel

Pealkiri peaks üldisem olema
"Visitatsioonide kirjasa-
" poluutiline ja ufa teedest
tasefain".

olewat midagi õpetaja vastu, siis vastatakse,
 et kellegil ei olewat põhjust kaebada, waid
 kõik olewat oma õpetajaga rahul (vis.
 1707 k. 39)

V 6. Kirikku ilme
pietistlisel ajal.

Terwe rida lisaküsimusi, mis esinewad
 meile hilisematel visitatsioonidel 1739. aas-
 tast peale, on seletatawad selle algse usu-
 teaduslise suunaga. Nõutakse koguduse liik-
 metelt sisemist wagaadust. Öeldakse, et „Lutheri
 seletussõnu teatakse nõrgalt ja püübliluga-
 des on ka rahwal mõningaid teadmisi, kuid
 „tõsisest armust“ ei olnud mingeid jälgi (von
 eines wahren Gnade waren keine Spuch-
 ren zu bemerken) 1739. aasta visitatsioon
 lõpetab küsimusega: „Kas kogudus tahab
 oma õnnistegijat armastada, nõnda
 kui Ta teda on armastanud (vis. 1739 k. 31)

169

Kogudus õhkab selle küsimuse juures, tun-
neb oma süüdi ja soovib, et ta seda paremini
suidaks (paraestiren) Kogudusele näidati, kui
waja ta sellens on kohustatud selle õiguse tõtta, mis
Ommistegija were ja surmaga on saawutanud ko-
guduse kohta; Kogudust manitsetakse siidarnest
oma soori teoks teha (in's Werk zu setzen)

Esinewad isegi niisugused küsimused, mis
sisaldawad laialilatuslikke nõudeid õpetajalt,
naga iga koguduse liikme waimuliku seisu-
korra tundmine jne.

Pietism on ka Karuse Koguduses mõn-
da head wilja suutnud nähtawale tuua. Hili-
semad visitatsioonid kõnelewad meile sellist,
et kuristegewus on wähenenud, ja õpetaja
kinnitab, et häbi postis ei olewat juba kaua
waja olnud inimesi karistada (vis. 1811 n 53.)
Et Karuses usklikke inimesi oli, seda
tõestab meile õpetaja wastus 1769. aasta vi-
sitatsioonil, et koguduses olewat mõned
ärjanud inimesed, ja ta lubab need järg-
misesks päewaks visitaatorite ette kutsuda

(vis. 1769 n 18)

170

7. Nõmendid kiriku üldise arenemise astme
ja seisukorra iseloomustamiseks

Kui mõisniku silmis talupoja seisus madalal oli, ja sotsiaalsed vaheseinad maa-
aadlike ja eestlaste vahel ~~eriti~~ nii
raudseks kujunesid pärisorjuses, siis piüdis
kirik neid vaheseinu purustada seal, kus
see temal võimalik oli.

^{Saksa soost isiku}
Mõisniku abielumist talupoja soost
närsterahwaga ei peetud lubatawaks: aadli-
kude seas. Kujuka näite selle kohta annab
meile 1694 a. visitatsioonil protokollist, asi-
mis sellel visitatsioonil tuli lahendada:

Visitaatorite ette astub sakslane Carl
Falck ja teatab, et tema end kihlanud 3
aasta eest Raudsepa Jüri tütreaga, kelle
nimi Gret, kuid tema, Falcki, ema keel-
duwat luba andmast selleks abieluks, põh-
jusel, et pruut on talutüdruk peine.

Bauernmagd werre). Falck motiveerib oma
 valikut sellega, et temal olewat majapi-
 damine, ja kuna ta $\frac{1}{4}$ adramaad olewat
 rentinud, siis olewat talupoja nimene talle
 Kasulikum kui sakslane. Falck ütleb, et ta
 ei tahtwat tütarlastest kuidagi lahkuda,
 (nun wollte er durchaus von Ihn nicht lassen),
 ja palub visitaatorite korraldust, et neid
 laulatataks (vis. 1694 lhn 18)

Falck'i selitust ära kuulates, otsusta-
 takse: Kuna Carl Falck'i ema on wana-
 duse tõlta jõuetu ja ei wõi konsistooriumi
 ette ilmuda, siis tehakse ülesandeks Har-
 nila õpetaja Johann Zimmermann'ile
 ja kohaliku õpetaja mag Philippile, Falcki
 ema selleks mõjutada (dahin zu disponi-
 ren), et ta oma nõusoleku annaks, ja hil-
 jem nimetatud õpetajad asja käigust au-
 wääriliselt konsistooriumile ette kanna-
 sid. (vis. 1694 lhn. 19)

Originaalis:

Meeste nomen: Jürgen, Tenno, Mart, Jürri,
(Jürri) Siem, Jaac (Jac), Korri, Jahnus,
Hinrick Maddis, Hin, Hen, Klemet, Andres,
Haus, Michkel (Michel), Thomas, Jugnam Ado,
Tõnnis Pert Adam, Jakes, Lauritz, Ad, Hannus
Lauer, Peter, Matz.

original perijatus
wifis.

Naiete nomen: Marri, Lieso Enn, Madde,
Greth, Rist, Epp, Reth, Madle, Edo, Anno,
Marret, Ed, An, Mall, Fngel, Kai, Kerth,
Annixa, Tüno, Ello, Tio.

Liivi perekonnad XVII sajandil Karuse eestlaste ristitud, mis ristitud antud umbes 1640 aastal. *) ja warem.

Meeste nimed: Jürgen, Tonu, Mart, Jüri, Siim, Jaak, Korri, ^{****} Jaanus, Hinrik, Madis, Hinno, Kleemet, Andres, Hans, Mikkel, Toomas, Juhkam, Aadu.

Naiste nimed: Mari, Liisu, Enn, Madde, Greth, Rist, Epp, Reet, Madli, Edo, Anu, Maret, Ed, Ann, Mall, Ingel, Kai, Kert, Annika, Tiina, Ello.

Visitatsioonid lõppesid häarikult lähikese kõnega ja rahusooriga kogudusele, kus siis peale järgnevat palwet kogudus Jumala nimel täielikult koju lasti.

*) Karuse koguduse ~~kiriku~~ kiriku kaamatu põhjal a.a. 1685.

***) Kori

Auhinnatöi 370268

TU RAAMATUKOGU

1 0300 01105294 3